

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN FIKHÎ GÖRÜŞLERİ
(KİTÂB'U TEFSİR-İ HAMSE MİE ÂYE MİN-EL'KUR'AN BAĞLAMINDA)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kazım DÖNMEZ

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: İslam Hukuku

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Faruk BEŞER

OCAK - 2009

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN FIKHÎ GÖRÜŞLERİ
(KİTÂB'U TEFSİR-İ HAMSE MİE ÂYE MİN-EL'KUR'AN BAĞLAMINDA)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kazım DÖNMEZ

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: İslam Hukuku

Bu tez 12 / 01 / 2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

_____
Prof. Dr. Faruk BEŞER

Jüri Başkanı

- Kabul
- Red
- Düzeltme

_____
Prof. Dr. Suat Cebeci Yrd. Doç.Dr. Abdullah ÖZCAN

Jüri Üyesi

- Kabul
- Red
- Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
- Red
- Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Kazım DÖNMEZ

15.12.2009

ÖNSÖZ

“Mukâtil b. Süleyman’ın Fikhî Görüşleri” konusu, günümüz İslam Hukuku tartışmalarında giderek önem kazanan “İslam Hukukunun kaynakları ve Kur’an ile ilişkisi” bağlamında üzerinde durulmaya değer bulunmuştur. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, pek kıymetli fikir ve çalışmalarını benimle paylaşmak nezaketini gösteren Sayın Mahmut Fevzi HAMURCU ve Muhammed Beşir ERYARSOY, Ömer TÜRKER ve Süleyman EFE’ye teşekkür ederim. Tez çalışması boyunca hasta olduğu günlerde bile ilgisini eksik etmeyen, araştırmanın şekillenmesinde büyük pay sahibi olan, Sayın danışman hocam Prof. Dr. Faruk BEŞER’e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, bu günlere ulaşmamda emeklerini ve desteklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunar, yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Kazım DÖNMEZ

15 Aralık 2009

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ:	1
BÖLÜM 1: MUKÂTİL VE KİTÂB’U TEFSİR-U HAMSE MİE ÂYE	
MİN-EL KUR’AN	5
1.1. Mukatil b. Süleyman’ın Hayatı, Eserleri, Hocaları ve Hakkında Söylenenler.....	5
1.2. Kitab’u Tefsir-i Hamse Mie Âye Min-el Kur’an İsimli Eserin Tanıtımı	15
1.3. Kitab’u Tefsir-i Hamse Mie Âye Min-el Kur’an İsimli Eserin Tahlil ve Tenkidi..	19
BÖLÜM 2: MUKÂTİL B. SÜLEYMAN’IN FIKHÎ YAKLAŞIMI	22
2.1. Mukâtil b. Süleyman’da İman-Amel İlişkisi	22
2.2. Mukâtil b. Süleyman’ın Fıkıh Anlayışının Rivayet Yönü	25
2.2.1. Fıkıhın Kur'an Ayetleri Etrafında Şekillenmesi.....	25
2.2.2. Kıraât Farklılıklarının Etkisi	28
2.2.3. Hadisleri Delil Olarak Kullanması.....	29
2.2.4. Sahabî Kavillerini Delil Olarak Kullanması	35
2.2.5. Tabî Kavillerini Delil Olarak Kullanması	36
2.2.6. Yazılı Kaynakları Delil Olarak Kullanması	37
2.2.7. Farklı Kaviller Arasında Tercih Yapması	38
2.3. Mukâtil b. Süleyman’ın Fıkıh Anlayışının İctihat Yönü	39
2.3.1. Fıkıhî İstılahları Açıklaması.....	40
2.3.2. Fıkıhî Uygulamadaki Teamülleri Açıklaması	45
2.3.3. Fıkıhî Hükümleri Kullanması	47
2.3.4. Takdim ve Tehir.....	51
2.3.5. Vücûh ve Nezâir.....	52
2.3.6. Bağlama Dayalı Fıkıhî Yorum.....	55
2.3.7. Neshin Fıkıhtaki Yeri.....	63
2.3.8. Ruhsat, İstisna ve Tahsis.....	80

2.4.Mukâtil b. Süleyman’ın Fıkıh Anlayışında Amel ve Âhîret-Ahlak İlişkisi.....	87
2.4.1.Âhîrete İman ve Takva.....	87
2.4.2. İbadat-Mezalim Ayrımı.....	92
BÖLÜM 3: ÖRNEK FIKHÎ YORUMLAR VE METİNLER	95
3.1. İbâdât	95
3.1.1.Taharet: Abdest.....	95
3.1.2.Namaz: Namazların Vakitlerinde Kılınması ve Farz Olan Beş Vakit Namaz ...	96
3.1.3.Zekât: Zekâtın Sarfedileceği Yerler.....	98
3.1.4.Oruç: İlk Oruç Şeklinin Neshedilmesi.....	98
3.1.5.Hac ve Kurban: İhramlı İken Av Hayvanı Öldürmenin Cezası.....	102
3.2. Mezâlim	104
3.2.1.Cinayât: Müslümanların Yurdunda İken Mümini Kasten Öldürenin Durumu...104	
3.2.2.Ferâiz: Ölenin Malının Üçte-Birinden Mirasçı Olmayanlara Vasiyette Bulunması.....	106
3.2.3.Nikâh: Müslümanların Erkek Ve Kadınları Evlendirmekle Emrolunmaları.....	108
3.2.4.Talâk: Üç Talâk.....	109
3.2.5.Cihad: Allah'ın Kalabalık Müşriklerle Savaşmamaya Ruhsat Vermesi.....	111
SONUÇ.....	113
KAYNAKLAR.....	115
EKLER.....	118
ÖZGEÇMİŞ.....	136

KISALTMALAR

- a.g.e** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
a.s. : Aleyhisselam
a.y. : Aynı yer
b. : Bin, İbn
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
c.c. : Celle Celâluhû
çev. : Çeviren
d. : Doğumu
Der. : Derleyen
DİA : Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi
Ed. : Editör
h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi
İA : İslâm Ansiklopedisi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
msl. : Mesela
nşr, : Neşreden, yayımlayan
ö. : Ölümü
r.a : Radıyallahu anhu/anha/anhum
s. : Sayfa
sav : Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik eden
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve devamı

Tezin Başlığı: Mukatil b. Süleyman'ın Fıkıhî Görüşleri (Kitab-u Tefsir-i Hamse Mie Âye Min-el'Kur'an Bağlamında)	
Tezin Yazarı: Kazım DÖNMEZ	Danışman: Prof. Dr. Faruk BEŞER
Kabul Tarihi: 12 Ocak 2010	Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 136 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: İslam Hukuku
<p>Mukâtil b. Süleyman eserleriyle İslam tarihine adını unutulmaz bir biçimde yazmış büyük bir âlimdir. Onun <i>Kitab-u Tefsir-i Hamse Mie Âye Min-el'Kur'an adlı</i> eseri ise ilk fikhî tefsir olarak kabul edilmektedir. Eserde yoğun bir şekilde Ahkâm Ayetleri işlenmektedir.</p> <p>Bu eser çevresinde tespit ettiğimiz kadarıyla Mukâtil'in fikhî yaklaşımı şu şekildedir:</p> <p>Mukâtil fikhî oluşturan ilmi sırayla Kur'an, Hadis, meşhur Sahabe ve nadiren de meşhur Tabiîn âlimlerinden alır. Fıkıh anlayışı ise temelde Kur'an üzerinde ve etrafında oluşup, şekillenmiştir. Meseleler karşısında Sahabe ve Tabiîn reyine mutlaka müracaat eden Mukâtil otoritelerin bittiği yerde bizzat kendisi rey ve hüküm üretir. Ancak sistematik bir yöntemle fikhî yorum üretmemiştir. Ancak sorunlar ve ihtiyaçlar seviyesinde kalmıştır. Fikhî malumatı bütünlük içinde kullanmış, rey ortaya koyarken naslardan bağımsız hareket etmemiştir.</p> <p>Mukâtil daima Kur'an ayetlerinin dilini, bazen de hadislerin dilini açıklar. Zira nasların sadece okunması, anlaşılması için yeterli olmaz. Bundan dolayı Mukâtil nastan doğrudan reye, içtihada geçmemektedir. İstilah açıklamaları, takdim ve tehir, vücut ve nezâir, nasların anlamını tespit için titizlikle kullanılır. Fikhî konuların dayandığı farz, vacip, sünnet, nafil, tatavvu, helal, haram, maruf, münker gibi temel fikhî hükümleri ve kavramları nasıl anlamlandırdığı da Mukâtil'in ifadelerinden hareketle anlaşılmaktadır.</p> <p>Nasların konumunu sebep-i nuzül, tarihi ortam, ilgili ayet ve hadisler ile sistemli bir tefsir faaliyeti ile açan Mukâtil bunun arkasından naslar arası ilişkiler ağını başta nesh olmak üzere, ruhsat, istisna ve tahsis gibi bağlar içinde açıklar. Görüldüğü kadarıyla Mukâtil'in başta Kur'an olmak üzere fikhî malzemeyi teşkil eden naslara dair olan dil ve bağlam bilgisi onun en ayırdedici özelliğidir.</p> <p>Mukâtil fikhînin ahlaki ve uhrevî yönüne de önem vermiş, bunlar olmaksızın eksik kalacağını düşünmüştür. Bu nedenle Allah'ı çok zikretmek, tövbe etmek, amellerin sevabı, günahların cezası üzerinde uzun uzun durduğu gibi zulmetmeyip adaletle hükmetmek ve bu konuda emr-i bi'l-maruf ve nehyi an'il-münker yapmayı da teşvik etmiş bunun son sınırı olarak cihad farızası üzerinde de durmuştur. Bunlar onun fikhî anlayışının tamamlayıcı unsurları olarak sık sık zikredilmektedir.</p>	
Anahtar kelimeler: Mukâtil b. Süleyman, Kur'an, Fıkıh, Tefsir, Rey	

Sakarya University Insitute of Social Sciences   Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis : Muqâtil b. Süleyman's views within <i>fiqh</i> (link to his work <i>Kitab-u Tefsir-i Hamse Mie Âye Min-el'Kur'an</i>)	
Author: Kazım DÖNMEZ	Supervisor: Prof. Dr. Faruk BEŞER
Date: 12 January 2010	Nu. of pages: V (pretext) + 136 (main body)
Department: Basic Islamic Sciences	Subfield: Islamic Law
<p>Muqâtil b. Süleyman is a great scholar whose name is written indelibly in Islamic history. His <i>Kitab-u Tefsir-i Hamse Mie Âye Min-el'Kur'an</i> has been accepted as the first <i>tafseer of islamic law</i>. In this work, <i>verses on provisions are covered</i></p> <p>As far as we identify with this study, Muqâtil's approach of <i>fiqh</i> is as such:</p> <p>Muqâtil adapts the knowledge forming the basis of <i>beyân</i> from <i>Qur'an</i>, <i>Hadith</i>, wellknown <i>Ashâb</i> (companions of Prophet Muhammad) and those of <i>Tabi'in</i> (successors of <i>Ashâb</i>). His <i>fiqh</i> approach arises and takes shape around <i>Qur'an</i> essentially. Muqâtil consulting the rey of <i>Ashâb</i> and <i>Tabi'in</i> produces rey and provision on which authorities have nothing to say. However, he didn't produce <i>fiqh</i> with a systematic method. It is only limited to problems and needs. He put forward his knowledge of <i>fiqh</i> in unity and while putting forward his rey he didn't act independently from <i>nasses</i>.</p> <p>Muqâtil always explains the language of <i>Qur'an</i> and sometimes do this with those of <i>Hadith</i> as reading the <i>nashes</i> is not enough to understand it. Therefore, Muqâtil does not directly go from <i>nas</i> to rey and <i>ictihad</i>. Technical terms, introduction, deferment, <i>vücut</i> and <i>nezair</i> are fastidiously used.</p> <p>It is understood from Muqâtil's expressions how he interpretes the basic concepts <i>farz</i> (obligatory), <i>vâcib</i> (necessary), <i>sunnah</i> (Prophet Muhammad's words and behaviours), <i>nafile</i> (optional), <i>tatavvu</i> (voluntary), <i>halal</i> (permissible), <i>haram</i> (forbidden), <i>maruf</i> (goodness), <i>munkar</i> (badness). Muqâtil expounds the external context of <i>beyan</i> which is necessary to get the state of <i>nusoos</i> (plural of <i>nass</i>-meaning certainty by <i>Qur'an</i> and <i>Hadith</i>) through a systematic <i>tafseer</i> activity within the bunches of <i>sabab-i nuzul</i> (occasions or circumstances of revelation), historical environment and related <i>Qur'an verses</i>. Then he explains the network between <i>nusoos</i> by means of <i>nash</i> (ademption) initially, <i>ruhsat</i> (permission), <i>istisnâ</i> (exception), and <i>tahsîs</i> (temporal allowance).</p> <p>Principally referring to the views of <i>Ashâb</i> and <i>Tabi'in</i>, Muqâtil produces his own <i>rey</i> and <i>fiqh</i> in cases of no authority available. However he does not give any theoretical interpretation systematically. Instead, he restricts himself to the levels of problems and needs. He benefits from <i>fiqh</i> knowledge in coherence and does not behave independently while presenting his <i>rey</i>. He always stays in the boundaries of <i>nass</i> concepts.</p> <p>Muqâtil also attaches importance to ethical and ethereal dimensions of <i>fiqh</i>. He not only dwells on <i>zîkr</i> (repeated praise of Allah), <i>tavba</i> (signing the pledge), acquiring merits or committing sins; but also mentions justice by ordering goodness and forbidding badness, and <i>jihad</i> (fighting for Allah) in the last instance. All these are frequently mentioned as differentiating components of his <i>fiqh</i>.</p>	
Keywords: Muqâtil. b. Süleyman, Qur'an, Fiqh, Tafseer, Rey	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu:

Araştırmamızın konusu 'Mukâtil b. Süleyman'ın Fıkhî Görüşleri'dir. Bilindiği gibi Mukâtil tefsir ilminin kurucularından sayılan ve bu alanda ilk yazılı eserleri vermekle şöhret bulmuş bir âlimdir. Onun günümüze kadar ulaşmayanları da dâhil olmak üzere hepsi Kur'an hakkında yazılmış pek çok eserinden bahsedilmektedir. Bu eserler içinde sadece tefsir değil siyer, hadis, tarih, fıkıh ve kelam ile ilgili de pek çok malumat vardır. Biz son zamanlarda onun, özellikle Kur'an ve Tefsir ile ilgili görüşlerinin ülkemizde ve İslam dünyasında ciddi bir şekilde incelendiğini fark ettik. Ancak bu şahsın dönemin doğal bir gereği olarak taşıdığı fıkhî birikimin yeterince incelenmediğini de tespit etmiş olduk. Bundan hareketle bu boşluğu kapatmak ve onun fıkhî görüşlerini yakından incelemek amacıyla tez konumuzu 'Mukâtil b. Süleyman'ın Fıkhî Görüşleri' olarak belirledik.

Araştırmanın Önemi ve Amacı:

Konuyu seçmemizin öncelikli sebebi Mukâtil'in fıkhî görüşlerinin ihmal edilemeyecek kadar önemli olduğunu düşünmemizdi. Bu âlimin sadece bir Kur'an yorumcusu olarak tanınmasının onun ilmi yönünü yeterince tanıtmadığını hatta olması gerekenden daha yetersiz gösterdiğini düşünüyoruz. Bu nedenle Mukâtil'in yeterince tanınmasının onun (zamanın halifesinin danışacağı kadar) büyük bir fakih ve âlim olduğunun ortaya konması ile mümkün olacağını düşündük. Mukâtil'in bu yönünün onun hakkında yapılan çalışmalarda disiplinler arası farklılıktan kaynaklanan bir algıda seçicilik sebebi ile fark edilmediğini düşünüyoruz. Nitekim bu konuda yapılan araştırma çalışmalarında onun fıkıh yönünün ön plana çıkarılmayışı bu durumu açıkça yansıtmaktadır.

Bunun yanı sıra ilk dönem fıkhî birikimin mahiyet ve muhtevası ile ilgili yapılan çalışmalara, Mukâtil b. Süleyman'ın yazılı eserlerinin incelenmesi sayesinde ciddi bir katkıda bulunabileceğimiz düşüncesi de bizi bu konuda araştırma yapmaya sevk etti. Zira bu alanda yapılan çalışmalar rivayet malzemesi içinde dağınık bir şekilde durmakta iken Mukâtil'de bu bilgiler yazılı malzeme ile derlenmiş olarak bulunmakta bu da onu sadece tefsir değil fıkıh alanında da eşsiz bir kaynak kılmaktadır. Sadece erken döneme ait tefsir faaliyetlerini değil, fıkıh faaliyetlerini anlamak açısından son derece önemli bir

yazılı eserdir.

Ayrıca fikhî muhtevanın yoğun bir biçimde rivayetler ile işlenmesi onu hadis ilmi açısından da son derece önemli kılmaktadır. Buna paralel olarak verdiği siyer bilgilerinin teşri tarihi açısından da çok önem taşıdığını belirtmek isteriz. Zira kendisinin ayetlerle ilgili yer, olay, isim ve sayı zikretmeye olan hususi ilgisi onu bu açıdan da dikkate almayı gerektirmektedir. Ancak onun naklettiği bu rivayetlere yönelik bir tahrir çalışması henüz yapılmamıştır.

Bilgi kaynaklarına ve rivayetlerine istinaden Tabiîn neslinin son döneminden olan bu âlimin ilk dönem İslami bilgilerin yazıya geçirilmesinde de hayati bir önemi vardır. Biz kendisinin sahabe ve ilk dönem tabiin nesli ile diğer nesiller arasındaki geçişlerin rahatlıkla izlenebileceği bir köprü vazifesi gördüğünü ancak yeteri kadar değerlendirilemediğini düşünüyoruz. Fıkhnın sistemleşme ihtiyaçlarının yükseldiği ve bu ilmin temellerinin atıldığı bu dönemi anlamak için, hayatı ilginç bir seyir içinde takip edilen bu âlimin eserleri bize orijinal bir manzara sunmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı:

Araştırmamızı Mukâtil'in fikhî yaklaşımının derli toplu bir şekilde yansıdığı ve bir anlamda sistematik fıkha geçiş dönemini de yansıtan eseri olan “Kitâb’u Tefsir’i Hamse Mie Âye Min’el-Kur’an” kapsamında yaptık. Tezimizi hazırlarken bu eserin yazma nüshasının, Cambridge Üniversitesi öğretim üyesi Isaiiah Goldfeld isimli şarkiyatçı tarafından tahkik edilmiş ve Bar-Ilan Üniversitesi tarafından 1980 yılında Shfaram (Şifâ Amr)’da el-Maşrık matbaasında “*Kitâb’u Tefsîr’i Hamsi Mie Âye Mine’l-Kur’ân*” ismiyle bastırılmış nüshasını esas aldık. Bu eserde Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsir kitabında olan fikhî birikimin de derli toplu bir tekrarı mevcuttur. Dolayısı ile yazarın fikhî anlayışını yansıtacak kadar içerik sahibi olan bu eserin sınırları içinde kaldık.

Ayrıca bu eserin, tefsirinde geçebilecek fikhî malumata ihtiyaç bırakmayacak kadar geniş olması ve diğer elimizdeki eseri olan el-Vucûh ve’n-Nazâir adlı eserinin fikhî içeriğinin olmaması, bu eseri merkeze almamızın bir başka nedeni oldu. Bunların yanısıra bir yüksek lisans tezinin sınırları içinde yapılabilecek kadarı ile kendimizi sınırlamak durumunda kalmamız da oldukça etkili oldu.

Araştırmanın Yöntemi:

Bu araştırmada adı geçen eserin içinde yer alan mesele ve örneklerin tahlil, tasnif ve tahkikinin yapılması şeklinde bir yöntem takip ettik. Bundan dolayı eserde geçen meselelerin tespiti yapıldıktan sonra bunların incelenmesi ve benzer örnekler ile birleştirilerek Mukâtil'in yaklaşımlarının tespit ve tahkik edilmesine ağırlık verdik. Dolayısıyla onun hayatı, eserleri, döneminin özellikleri, hocaları ile olan ilişkileri, ilmi ve diğer seyahatleri üzerinde durmadık. Ayrıca kelami tartışmalar hakkındaki görüşleri, mezhebî kimliği, hadis ilmiyle alakası ve tefsir yaklaşımı üzerindeki tartışmalara girme ihtiyaı da hissetmedik. Zira bu konuda son zamanlarda yapılmış pek çok tez çalışması olup, bunlar içinde benzer meseleler daha ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır.

Araştırmamız temelde fıkıh ile ilgili rivayet ve dirayet yöntemlerinin tespit ve uygulama şekline odaklandı. İlk olarak eserin rivayet yapısını tespit ettik. Sonra bu eserdeki bilgileri tarayarak fikhî malumat ifade ettiği lde ilgili başlıklar altında topladık. Daha sonra bunları tahlil ve tenkide tabi tuttuk. Sonuçta ortaya çıkan malzemeyi sınıflandırarak Mukatil b. Süleyman'ın fikhî yaklaşımını ve görüşlerini ortaya koymaya çalıştık.

Bunları yaparken bir yandan da Mukatil ile ilgili yapılan tezleri okuduk. Özellikle tefsir yönünü işleyen bu eserlerde fikhî yönü ile ilgili pek az malumata rastladık. Bu konuda söylenebilecek şeyler açısından araştırmamız ayrı bir önem kazandı. Sonraki dönem ile ilgili mukayeseli çalışmalara da bir zemin hazırlamış olduk.

İncelemeyi Tabiîn döneminin bir âlimi olan ve tefsir ilmin temellerini de atmış bulunan Mukâtil b. Süleyman'ın tefsir ve yorumları üzerine temellendirdik. Böylece klasik çalışmaların geçmişten günümüze bakmak yerine günümüzden geriye doğru bakan ve özellikle erken dönem için anakronik kalan yaklaşımlarından uzak durduk. Bunun yerine bu çalışma örneğinde olduğu gibi, fikhın kaynaklarının yazılı metinlere dönüşme süreci içinde, oluşan fikhî faaliyetler ile ahkâm ayetlerinin yorumlanması arasındaki ilişki temelinde gelişen bir yaklaşım sergiledik.

Bu yaklaşım ve araştırmaların sonucunda tezimiz bir giriş,  bölüm ve bir sonuç olarak şekillendi. şimdi okuduğunuz giriş bölümünde tezin incelediği konunun amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi üzerinde durduk.

İlk bölümde ise Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı, eserleri, hocaları öğrencileri, dönemi ve

incelediğimiz eser hakkında kısa bilgiler verdik. Daha önce yapılmış akademik çalışmalardan yeterince faydalanmaya çalıştık.

İkinci bölümde ise onun fikhî kaynakları ve yaklaşımları üzerinde durduk. Nitekim tezimizin asıl konusu ve amacı bu bölümde şekillendi.

Üçüncü bölümde ise onun fikhî yaklaşımlarını ve fıkıh faaliyetini örneklendiren metinler sunarak tezimizin ikinci bölümündeki tespitlerimizi desteklemeye çalıştık. Bu örnek metinler üzerinden fikhî faaliyeti nasıl yürüttüğü ve görüşlerini reyini nasıl ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Sonuç bölümünde ise genel değerlendirmeler ve tezin sonuçları üzerinde durduk.

Ayrıca eserin rivayet yapısını ve ulaşılan hükümlerin dayanaklarını oluşturan hadis, sahabî ve tabîî görüşlerinin geçtiği yerleri üç ayrı ek halinde tezin sonuna ekledik.

Son olarak incelediğimiz konunun Mukâtil b. Süleyman'ın düşüncelerinden en çok eksik kalan yönünü açığa çıkartıp, onunla ilgili resmin tamamlanmasına yardım sağlayacağını umuyoruz.

BÖLÜM 1: MUKÂTİL VE KİTÂB'U TEFSİR-U HAMSE MİE ÂYE MİN-EL KUR'AN

1.1. Mukâtil b. Süleyman'ın Hayatı, Dönemi, Eserleri ve Hakkında Söylenenler:

A- Hayatı

Adı Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Belhî¹ olup künyesi Ebû'l-Hasen'dir.² Horasan'ın Belh şehrinde doğdu.³ Doğduğu yıl bilinmemekte ancak, Mukâtil hakkındaki mevcut rivayetleri değerlendiren Abdullah Mahmut Şehhâte müfessirin h. 80 senesi dolaylarında doğduğu sonucuna varmaktadır.⁴ H. 150 veya yüz elli küsur yıllarında Basra'da öldüğü ittifakla kabul edilmektedir.⁵ Tefsirinin râvîlerinin belirttiğine göre, yüz küsur yıl yaşayan Mukâtil'in tefsirini elli senede ve Dahhâk b. Müzâhim (ö.105/723) zamanında yazdığı söylenmektedir.⁶ Bu bilgileri doğru kabul ettiğimiz takdirde bazılarınca tahmini olarak verilen h.80 yılından çok önceleri h.50 yılları civarında doğmuş olmalıdır.⁷ Nitekim İbrahim Çelik Mukâtil'in tefsir eserinin Bursa nüshasında bu durumu tespit etmektedir.⁸

---

¹ Belh Şehri ile ilgili olarak Bkz. İslâmlaşma Sürecinde Belh Şehri, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hazırlayan Shafiqullah Erkin, Isparta, 2005. Ancak bu çalışmada Belh'te doğan önemli kişi ve âlimler içinde Mukâtil b. Süleyman'ın adının zikredilmemesi büyük bir eksikliklerdir.

² Bağdadî, el-Hatîb Ebu Bekir Ahmed b. Ali, Târihu Bağdat, c. XIII, s. 163, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, ts. , İbn Hacer Askalanî, Şehâbüddîn Ahmed b. Ali, Tehzîbü't-Tehzîb, c. V, (thk. Halil Me'mun Şiha, Ömer Selami, Ali b. Mesud), Dâr'ul-Ma'rife, C. V, s. 504-7, Beyrut, 1996. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", A.Ü.İ.F. Dergisi, C. XXI, 1976 Ankara. s. 27-35. ve Tefsir Tarihi, DİB y. C.I, s.195-227

³ Bkz. A.g.e.

⁴ Abdullah Mahmut Şehhâte Tefsir'u Mukâtil b. Süleyman, c. IV, s. 24-9. el-Hey'et'ul- Mısriyyet'ul-Âmme lil-Kitâb.

⁵ Bağdadî, a.g.e., c. XIII, s. 160, 169; İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, Vefeyât-ül-A'yân ve Enbâu Ebnâi Ehl'iz-Zaman, c. V, (thk. İhsan Abbas), Dâr'ul-Masâdir, s.257, Beyrut, 1997, İbn Hacer, a.g.e., c. V, s. 506.

⁶ Mukatil b. Süleyman ve Tefsirdeki Metodu, İbrahim Çelik, s.31-2, Bursa 2000

⁷ Çelik bu tespitini araştırmasının başında belirtir. Bkz. age. s.13

⁸ Age. s.31-33 ve 80 ile 81. dipnotlar

Bu bilgi Mukâtil'in eserlerinde isnadı bulunmayan rivayetlerin eleştirisi açısından çok önemlidir. Zira onun ilimleri, henüz isnadın sistematik olarak kullanılmadığı bir çağda tahsil ettiğini göstermektedir. Ayrıca Peygamber dönemine olan yakınlığı ve tabîinden bazı büyük bilginlerden ilim öğrenmesi de buna eklenmelidir. Bu durum onu son derece kıymetli hatta eşsiz derecede önemli kılmaktadır.

Belh şehrinde doğup büyüyen Mukâtil, önce Merv'e, daha sonra Bağdat'a, oradan da Basra'ya gitmiştir.⁹ Ezd Kabilesine mensup Benî Esed'in mevlası olduğu ve Merv'de Ümmü Ebî Isme Nuh b. Ebî Meryem ile evlendiği nakledilmektedir. Bağdat'ta tefsir ve hadis rivayeti ile meşgul olmuş bilahare Mekke'ye gitmiş tekrar Basra'ya dönmüş ve h. 150 yılında orada vefat etmiştir.¹⁰ Hakkında verilen bilgiler yetersiz olup onun hac yolculukları ve Bağdat ikametlerini açıklamamaktadır. Üstelik Hammad b. Ebi Süleyman gibi Kufe'nin köklü âlimlerinden ilim almak için oraya yolculuk yapmış olması gerekmektedir.¹¹ Zira Mukâtil'in İbrahim en-Nehai'ye varan isnadları Hammad'dan gelmektedir.¹² Ancak bu hususa kaynaklarda değinilmez. Ebu Hanife ile yan yana öğrencilik yapmış olması da ihtimal dairesindedir.

Kanaatimizce Mukâtil ile ilgili tartışmaların aydınlanabilmesi için onu hayatının ve bulunduğu yerlerindeki ikamet tarihlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Tefsirdeki üstün başarısı büyük âlimlerin şehâdeti ile sabittir. Mukâtil tarafından yazıldığı belirtilen eserlerin isim listesi onun aynı zamanda Kârî, Muhaddis ve Fakih olduğunu

---

⁹ Bkz. Tefsir'u Mukatil b. Süleyman, Abdullah Mahmud Şehhâte, Dirase ve Tahkik, el-Cuz'ul-Hâmis, 1989, El-Vucûh ve'n-Nazâir, Mukatil b. Süleyman, Hazırlayan Ali Özek, İSAV, İstanbul, 1993, Mahmut Fevzi Hamurcu, Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhi Tefsir, Fecr y. , 1.b, Eylül-2009, Ankara

¹⁰ Bkz.A.g.e.

¹¹ İbrahim en-Nehai'nin öğrencisi ve halefi, Ebu Hanife'nin üstadı meşhur fakih Hammad b. Ebi Süleyman hakkında bkz. Ebu Hanife'nin Hocası Hammad ve Fikhi Görüşleri, s. 47-110, Mehmet Özgü Aras, Beyan Yayınları, İst. Ekim 1996

¹² Hammad b. Ebi Süleyman'dan gelen rivayetler için bkz.

1-Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.131

2-Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.166

3-Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.167-8

4-Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.189-90

5-Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.193

göstermektedir. Tefsirine bakıldığında bu durum açıkça görülecektir. Kuvvetli bir kitabî kültürü olduğu belli olmakta ancak bu özelliğinin kaynağı yeterince açıklanamamaktadır.

B- İlmî Çevresi

Müellifin hayatını Belh, Merv, Bağdad ve Basra'da geçirmiş olduğunu daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla ilmî muhitini tanımak için adı geçen şehirlerin tarihî ve sosyal durumunu çok iyi incelemek gerekmektedir. Çünkü büyük yerleşim alanlarında cereyan eden ilmî, siyasî ve sosyal hareketler, orada doğup büyüyen ve ilim tahsilini tamamlayan kişilerin fikrî yapısına tesir edip onu şekillendirmektedir. Mukâtil'in doğup büyüdüğü Belh ve Merv, Horasan bölgesinin en önemli iki şehridir. Horasan, ilk defa Hz. Osman zamanında fethedildiyse de, İslâmiyet'in kesin olarak bu bölgelere hâkimiyeti Emevîlerin ilk devirlerine tesadüf etmektedir. Fakat kısa bir zaman sonra, burası da büyük İslâm âlimlerinin yetiştirildiği bir ilim merkezi haline gelmiştir.

Horasan ve Irak, günümüzde olduğu gibi tarihin en çalkantılı yaşandığı yerlerin başında gelmektedir. Mukâtil'in adı da dönemin siyasi olayları içinde geçmektedir.¹³ Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce birçok milletin ve onlara ait olan fikir ve itikatların kaynaştığı bir yerdir. İslâm'dan sonra da söz konusu yerler, fikrî ve siyasi menşeli pek çok harplere sahne olmuş, bunlara bağlı olarak birçok fırka ve itikâdî mezheplere bölünen halkın arasında bitmeyen bir huzursuzluk süre gelmiştir. Bütün aşırı fırkaları ile Şîa, Hâriciye, Mutezile, Kaderiye ve Mürcie mezhepleri hep bu bölgede ortaya çıkmıştır.¹⁴

Yine bu bölge başta olmak üzere, Mukâtil'den önce tabiîn devrinden başlayarak bütün İslam âleminde Fıkıh, Tefsir ve Hadis ilminde, Arap asıllı olmayıp Mevâlî diye bilinenler öne geçmeye başlamıştır. Hayatını incelerken gördüğümüz gibi Mukâtil de Mevâlî'den idi. Mukâtil'den önce tefsir ilminde meşhur olmuş Mevâlî'nin isimlerine bakacak olursak, çoğunun Mukâtil'in hocaları veya bunların çevresindekiler olduklarını görürüz. Bunun için Mevâlî'den olan isimlerle, Mukâtil'in kendilerinden rivâyette

¹³ Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, s.191, 193, 214,243, 251, Sönmez Kutlu, TDV Y. 2002, Ankara

¹⁴ Mezheplerin doğuş ve gelişimi için bkz. Mezhepler Tarihine Giriş. Sönmez Kutlu, DEM y. Kasım 2008, İstanbul. Ayrıca Mürcie'nin mezhepler tasnifi içindeki yeri için bkz a.g.e. s.179-183.

bulunduğu, on ikisi Tabiîn'den olan râvîlerin geçtiği listeye bakmak kâfi gelecektir.

C- Hocaları ve Talebeleri

Mukâtil b. Süleyman'ın hocaları açısından son derece şanslı olduğu görölmektedir. Mahmut Fevzi Hamurcu Mukâtil'in kendilerinden rivayette bulunduğu belirtilen alimleri et-Tefsîrû'l-Kebîr'de geçtiği sırasıyla şöyle bir liste ile vermektedir:

- 1) Ebû Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî el-Mekkî (ö. 114/732)
- 2) Ebu'l-Kâsım (Ebû Muhammed) ed-Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horâsânî el-Belhî (ö. 105/723)
- 3) Nâfi Ebû Abdillâh el-Medenî Mevlâ Abdillâh b. Ömer (ö. 117/735)
- 4) Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim el-Kureşî el-Mekkî el-Esedî (ö. 128/745)
- 5) İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)
- 6) Muhammed b. Sîrîn el-Ensârî (ö. 110/728)
- 7) Ebû Bekir Abdillâh b. Ubeydillâh b. Ebî Müleyke Züheyr et-Teymî el-Mekkî (ö. 117/735)
- 8) Şehr b. Havşeb
- 9) Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî el-Hâşimî (ö. 105/723)
- 10) Ebu'l-Hasan Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî el-Cedelî el-Kaysî el-Kûfî (ö. 111/729–30)
- 11) Ebû İshâk Amr b. Abdillâh es-Sebîi eş-Şa'bî el-Hemedânî el-Kûfî (ö. 129/749)
- 12) Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali
- 13) Ebu'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735)
- 14) Süleymân b. Mihrân el-A'meş el-Kâhilî (ö. 148/765)
- 15) Ebû İsmail Hammâd el-Hakem b. Ebî Süleymân Müslim b. Yezîd el-İsfahânî el-Kûfî (ö. 120/738)
- 16) İsmail b. Ebî Hâlid
- 17) Abdillâh b. Tâvûs el-Yemânî
- 18) Ebû Ümeyye Abdulkerîm b. Abdilmuhârik,
- 19) Abdulkuddûs Sâhib el-Hasan

- 20) Ebû Ravk (ö. 140/757)
- 21) İbn Ebî Nüceym
- 22) Leys b. Sâlim
- 23) Ebû Bekir Eyyûb b. Ebî Temîme Keysân es-Sehtiyânî (ö. 131/749)
- 24) Ömer b. Dînâr
- 25) Dâvûd b. Ebî Hind
- 26) El-Kâsim b. Muhammed
- 27) Ebû İbrahim (Ebû Abdillâh) Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdillâh b. Amr b. el-Âs el-Kureşî es-Sehmî el-Medenî (ö. 118/736)
- 28) El-Hakem b. Ubeyde
- 29) Hişâm b. Hassân
- 30) Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777).¹⁵

Ayrıca Hamurcu tefsirinde zikredilmemekle birlikte kaynaklarımızda şu kişilerden de rivayette bulunduğunu tespit etmektedir:

- 1) Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Kureşî (ö. 104/722)
- 2) Ebû Sa'd el-Medenî Saîd b. Ebî Saîd Kîsân el-Makberî, (ö. 120/738)
- 3) Ebû Muhammed Sâbit b. Eslem el-Bunânî el-Basrî (ö. 123-29/741-49)
- 4) Ebû Üsâme Zeyd b. Eslem el-Kureşî el-Adevî el-Medenî (ö. 136/753)
- 5) Ebû Sa'd Şurahbîl b. Sa'd el-Medenî (ö. 123/741)
- 6) Ebû Sehl Abdullah b. Büreyde el-Husayb el-Eslemî el-Mervezî (ö. 105/723)
- 7) Ebû Muâz Abdullah b. Ebî b. Enes b. Mâlik el-Ensârî el-Basrî¹⁶

Bu isimler dikkatle incelediğinde Mukâtil'in hocalarının ilim ehli insanlar olduğu ve

---

¹⁵ Tefsirini bu kişilerden rivayet ederek tamamladığı belirtilmektedir. Daha geniş değerlendirmeler için bkz. Mahmut Fevzi Hamurcu, Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhi Tefsir, Fecr y., 1.b 2009, s. 109-112, Ankara

¹⁶ Burada Mukâtil'in kendisinden rivayette bulunduğu meşhur Kufe kadısı Ebû Ümeyye el-Kâdî Şüreyh b. el-Hâris b. Kays el-Kindî el-Kûfî (ö.80/699) gibi büyük bir âlimin adının atlandığına dikkat çekmek istiyoruz.

bununla şöhret buldukları görülmektedir. Onun bu kişilerden sağlam bilgilere ve fıkıh melekesine ulaştığında şüphe yoktur. Bibliyografik eserlerde kaydedildiğine göre Mukâtil'den rivayette bulunanlar da şunlardır:

- 1) Ebû Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî (ö. 211/826)
- 2) Haramiy b. Imâra b. Ebî Hafsa el-Basrî (ö. 201/817)
- 3) Ebu'-Hasan Ali b. el-Ca'd Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî (ö. 230/845)
- 4) İsa b. Ebî Fatıma
- 5) Ebû Amr Şebâbe b. Sevvâr el-Fezzârî el-Medâinî (ö. 204/819)
- 6) Hamza b. Ziyâd et-Tûsî
- 7) Hammâd b. Muhammed el-Fezzârî
- 8) Ebu'l-Cüneyd ed-Darîr
- 9) Bakıyye b. el-Velîd b. Sâid b. Ka'b b. Harîz el-Hımsî (ö. 197/813)
- 10) Sa'd b. es-Salt
- 11) Velîd b. Müzved
- 12) Ebû Atıyye İsmail b. Ayyâş b. Selîm el-Ansî el-Hımsî (ö. 181/797)
- 13) Yahyâ b. Şibl el-Belhî
- 14) Ebû Sehl Abdussamed b. Abdilvâris b. Saîd et-Temîmî el-Anberî (ö. 207/822)
- 15) Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Ziyâd el-Muhâribî ey-Kûfî (ö. 195/811)
- 16) Hammâd b. Kırât
- 17) Ebû Nusayr Mansûr b. Abdilhamîd el-Bâverdî
- 18) Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân el-Kûfî (ö. 198/814)
- 19) Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd el-Hadramî el-Hımsî el-Makarrî (ö. 203/819)
- 20) Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdih el-Hanzalî et-Temîmî il-Mervezî (ö. 181/797)
- 21) Ebû Süleymân Abdurrahman b. Süleymân el-Ansî eş-Şâmî ed-Dârânî
- 22) Ebû Amr (Ebû Muhammed) İsa b. Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebî el-Kûfî (ö. 187/803)

- 23) Ebu'l-Hâris Nasr b. Hammâd b. Aclân el-Becelî el-Basrî
- 24) Ebu'l-Abbâs el-Velîd b. Mezîd el-Uzrî el-Beyrûtî (ö. 203/819)
- 24) El-Velîd b. Müslim el-Kureşî (ö. 194/810)
- 25) Ebû Hâlid Yûsuf b. Hâlid b. Umeyr es-Semtî el-Basrî (ö. 189/805)
- 26) Ebû Yahyâ Abdulhamîd b. Abdirrahman el-Kûfî (ö. 202/818)¹⁷

D- Eserleri

Kaynaklar, çoğunluğu Arap dili ve Tefsirle ilgili olmak üzere Mukâtil tarafından yazılan eserlerin on iki adet olduğunu zikretmektedir. Bunlardan sadece ilk üç tanesi günümüze kadar gelebilmiştir:

- 1- Kitâbu't-Tefsiri'l-Kebîr
- 2- Tefsiru Hamsi Mie Âye mine'l-Kur'an
- 3- Kitabu'l-Vücûh ve'n-Nezâir
- 4- Kitabu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh,
- 5- Kitabu'l-Kirâat,
- 6- Kitabu Müteşâbihî'l-Kur'an,
- 7- Kitabu Nevâdiri't-Tefsîr,
- 8- Kitabu'l-Cevâbât fi'l-Kur'an,
- 9- er-Reddü ale'l-Kaderiyye,
- 10- Kitabu'l-Aksâm ve'l-Lügât,
- 11- Kitabu't-Takdîm ve't-Te'hîr,
- 12- Kitabu'l-Âyât ve'l-Müteşâbihât.¹⁸

Bu eserlere bakıldığı zaman Mukâtil'in ilminin Kur'an kaynaklı olup onun etrafında şekillendiği ve türünün ilk örneklerinin böylece oluşan bir birikimin ürünü olduğu açıkça belli olmaktadır. Doğal olarak dönemin tüm âlimleri Kur'an hıfzı ve kitabeti

---

¹⁷ Bkz. Hamurcu a.g.e, s.113-115.

¹⁸ İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist, s. 267-8, el-Matbaatü'l-İstikâme, Kahire, 1348, Daha geniş bilgi için bkz. "İsmail Cerrahoğlu, Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", A.Ü.İ.F.D, C. XXI, 27-35. 1976 Ankara ve Tefsir Tarihi, DİB y. C.I, s.195-227.

etrafında dönen bir ilmi birikime sahipti. Sonraki dönem ilim ehlinin durumunda olduğu gibi çoğu rivayetlerden müteşekkil olan yazılı kaynak eserler etrafında oluşan bir ilmi birikim yoktu veya henüz yeni oluşuyordu. Kanaatimizce bu durum da onları, Kitabın yorumu konusunda lüzumlu bilgileri tahsil etmeye yönlendirmiştir. İşte Mukâtil, eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu bilgi birikimini çoğu Tabiinden olan ulemadan tahsil etmiş ve yazarak aktarmış görünmektedir. Tefsirinde yer alan 525 Esbab-ı Nuzül rivayeti de bunun bariz bir göstergesidir.¹⁹

E-Dönemi ve Hakkında Söylenenler

Mukâtil, genel olarak Tefsir’de bir otorite kabul edilmiştir. Hamurcu’nun da tespit ettiğine göre kaynakların tamamı onun tefsir yönünü övmekte ve tefsirciler nazarında büyük bir mevkiye sahip olduğunu ifade etmektedirler.²⁰ Hadis'te büyük ölçüde tenkide uğramış ve bu konuda zayıf kabul edilmiştir. Kelam konusunda hakkında çelişkili görüşler vardır. Ancak fıkhıta ondan bahseden bulunmamaktadır. Tabakât kitaplarına bakarak Mukâtil hakkında kesin bir hükme varmak mümkün değildir. Bu sebeple ona atfedilen kitaplarındaki ifadelerini esas alıp bu konuda bir neticeye varmanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Ancak biz bu konulara girmeyeceğiz. Zira bu meselelerin çözülmesi tezimizin sınırlarını aşmaktadır.

Mukâtil h. I. Asrın ikinci, II. asrın ise ilk yarısında yaşamıştır. Bu dönem kabaca Tabiîn dönemi sonu ve Tebe-i Tabiîn döneminin başıdır.²¹ Dolayısıyla onun değerlendirilmesinde bu dönemin özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Biz bu dönemin şartları ve hususiyetlerinden baktığımızda Mukâtil b. Süleyman’ın hayatında şu özelliklerin ön planda tutulması gerektiğini düşünüyoruz:

1-Sınırlardan merkezlere doğru göç olgusu nedeniyle farklı kültürel coğrafyalarda doğanların Müslümanlaşması ile Mekke, Medine ve diğer İslam şehirlerine taşınmasından kaynaklanan kültürel yabancılığın aşılmaya çalışılması. Bu durum tefsirin rivayet bilgilerinin aktarımına gitikçe artan oranda katılmaya başlaması

---

¹⁹ Bkz. Seyfullah Efe Mukâtil Bin Süleyman Tefsirinde Esbâb-ı Nuzûl, s.93-7, DEÜ SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Türkçe İzmir, 2004

²⁰ Bkz. M. F. Hamurcu a.g.e, s.95-108

²¹ Bkz. 5 nolu dipnot. Ayrıca bu dönemin fıkıh faaliyetlerinin özellikleri ile ilgili bkz. Hayrettin Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, Emeviler Devri, s.161-7 ve Abbasiler Devri, s.169-180. Nesil y. İstanbul, 1989.

sonucunu doğurmuştur.

ı-İslami ilimlerin gelişmeye başlaması, sözlü kültürden yazılı kültüre, ümmilikten kitabiliğe doğru gelişen metinleşme süreci ve bunun Mukâtil’de oldukça iyi işlenmiş yazılı eserler ile kendini göstermesi. Dönemin ilmi faaliyetlerinde merkezi oluşturan metnin Kur’an olması ve eğitim faaliyetlerinin onun üzerinden yürütülmesi nedeniyle Kur’an üzerinde ve çevresinde yazı ve tefekkürün çoğalması. Bunun sonucunda Taberi’den tam iki asır öncesinde baştan sona tefsir edilmiş ilk Kur’an Tefsiri eserinin ve diğer Kur’an çalışmalarının ortaya çıkması.

ıı-Mevâli olarak sınırlarda başlayan Müslümanlaşma sürecinin sosyal etkinlik kazanma süreçlerine eşlik ederek merkezde itibar ve otorite kazanmaya çalışması. Nitekim Horasan bölgesinde çıkan isyanlarda bölge halkı ile Emevi halifeleri arasında arabuluculuk ile başlayan siyasi münasebetler zamanla bu bölgede temel bulan Abbasi ihtilali sonucunda Bağdat’ta oluşan yeni hilafet merkezinde halife Mansur’un danıştığı âlimlerden biri de Mukâtil’dir.

Ancak onun hakkında yapılan çalışmalarla ilgili doğru yorumlar yapılabilmesi için bu gelişmeler yanında henüz onun döneminde olmayan bazı gelişmelere de değinilmelidir. Bunlar da kısaca şu hususlardır:

ı-Sözlüksüzlük: Henüz yazılı metinlerin yeni ortaya çıkmaya başladığı bu dönemde ilmi faaliyetlerde bulunan yeni müslüman olmuş kişi ve zümrelerin herhangi bir kelimenin veya kavramın anlamı için başvuracağı bir lügat çalışması mevcut değildir. Dolayısıyla bu bilgiler diğerleri gibi sözlü bir biçimde araştırılarak elde edilmekte, dil, kültüre müracaat edilip kullanılarak anlaşılmaktadır. Horasan’dan Basra’ya oradan da Mekke ve Medine’ye gelen kişinin dili konuşarak öğrenmesi ve anlamın tayini için kullanıma müracaat etmesi genel bir olgu olmak durumundaydı. Mukâtil’de bu durum budur. Aynı süreci yaşayan öğrencilerine bu bilgileri aktarma gereği, yazdıklarında tefsir miktarının çok olması ile sonuçlanmıştır.

ıı-Gramersizlik: İlk olgu ile ilgili olarak Sarf, Nahiv ve Belağat ilimlerinin de henüz tedvin edilmemiş olması. Bu durum nasların anlaşılmasında buna ihtiyaç duyulmaması, dahası bu ilimlerin kullanılmaması ile sonuçlanmıştır. Bir kelimenin anlamını tayinde iştikak bilgilerine başvurulmadığı gibi bir lafzın hakikat ve mecazını

belirlemek içinde dilin kullanımı dışında bir kaynağa başvurulmamaktaydı. Kısaca hiçbir yerde bir ayetin anlamını belirlemek için nahiv ve belağat ilmine müracaat edilmemektedir.

111-Usülsüzlük: Yine ilk olgu ile ilgili olarak İslami bilgilerin ve hükümlerin ortaya çıkmasında belirli kuralların ve şekli çıkarım yöntemlerinin bulunmaması. Kısaca şeri kaynakların lafız ve kurallarından şeri hükümlerin istinbat edilmesini sağlamaya yönelik olarak fıkıh usülü ilmi henüz ortada yoktu. İslami bilgi ve hükümlerin sağlamasını yapmak için oluşmuş bu kriterler yapılandırılmamıştı. Bu durum hükümlerin zihinsel işleyişin ve kültürel ihtiyaçların gerektirdiği ölçü ve biçimde ortaya çıkması sonucunu doğurmaktaydı. Kıyas, istihsan, mesalih-i mürsele, sedd-i zerayi gibi çıkarım yöntemleri henüz tanımlanmamış ve biçimsel bir şekilde uygulanmamaktaydı.

Yukarıda saydığımız hususların Mukâtil b. Süleyman'ın değerlendirilmesinde dikkate alınmasının bizi daha isabetli tespitlere götüreceğini düşünüyoruz. Ayrıca onun hakkında yazılan eserler ve yapılan çalışmalarla ilgili değerlendirmeler daha önceden akademik çalışmalarda yapıldığı için bu konuya da girmeyeceğiz.²² Ancak tezimizin konusu olan Kitab-u Tefsir-i Hamse Mie Aye Min-el Kur'an eseri ile ilgili son yapılan İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan ve önceki araştırmalara yansımayan, Yakup Mahmutoğlu'na ait bir tanıtım ve değerlendirme yazısına değinmekle yetineceğiz.²³ Bizce bu yazıda yapılan tespitler eserin Türkçe tercümesinden ve eksik bir okumayla yapıldığı için isabetli değildir. Kanaatimizce yazıdaki ifadeler muğlak, çelişik ve yanlış anlamaya müsaittir. Yazının 2. bölümünün başlığı "Eserin Ahkâm Ayetleri Açısından Değerlendirilmesi" olduğu halde muhtevada herhangi bir ahkâm ayeti değerlendirilmemiş bilakis ahkâm tefsirleri açısından şekli değerlendirmeler yapılmıştır. Yazarın eserde nüzul sebeplerine nadir olarak, o da kısaca

---

²² Mukâtil b. Süleyman ve eserleri üzerine yapılmış çalışmaların toplu değerlendirmesi için bkz. Ömer Türker, Mukatil b. Süleyman'ın Kur'an'ı Tevil Yöntemi, s.2-8, SÜ SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1999, Mahmut Fevzi Hamurcu, Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhi Tefsir, Fecr y. , 1.b 2009, s. 13-9, Ankara.

²³ Bkz. Yakup Mahmutoğlu, "Mukatil b. Süleyman'ın (Ö.150 H.) "Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l Kur'an'il-Kerim [Beş Yüz Âyetin Tefsiri]" Adlı Kitabının Kısaca Tanıtımı Ve Ahkâm Ayetleri Açısından Değerlendirilmesi" İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.13, Nisan 2009, s. 471-476

değinildiğini söylemesi, fikhın her konusuna değinilmemesini bir dezavantaj olarak değlendirmesi, hadislerin çoğunun isnadla rivayet edildiğini zannetmesi, merfu hadis kavramını yanlış kullanması, sahabî ve tabiî kavillerini görmemesi gibi garabetler, eserin yanlış tanıtılması yanında küçük kusurlar olarak kalmaktadır.

1.2. Kitâb'u Tefsir-i Hamse Mie Aye Min-el Kur'an İsimli Eserin Tanıtımı:

'Kitâb'u Tefsir-i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'ân' bugün elimizde bulunan nadir yazmalardan birisidir. Dünyada tek nüshası bulunan bu eser Londra'da British Museum'dadır. David Fitz tarafından 15.04.1902 tarihinde British Museum'a kazandırılan bu yazmanın filmlerinin bir kopyası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde mevcuttur. Eser, British Museum Arapça Yazmalar Kataloğu'nda zikredilmediği gibi Brockelman'ın *G.A.L.*'inde yanlış bir numarayla verilmiştir. Araştırmacıların bu eserden yararlanması, belki de bu yüzden, bir süre gecikmiştir. Fuad Sezgin'in *G.A.S.*'inde ise esere doğru referans verilmiştir. 103 varaktan oluşan yazma nüshanın her sayfasında nesih hatla ve iri harflerle yazılmış 17 satır bulunmaktadır. Müstensih Muhammed b. Hârûn el-Cüneynî tarafından, eserin sonuna yazım işinin Hicrî 4 Cemâdü'l-Ûlâ 792 yılı Salı günü tamamlandığını belirten bir not düşülmüştür.

Yazma nüsha, Cambridge Üniversitesi öğretim üyesi Isaiiah Goldfeld isimli şarkiyatçı tarafından tahkik edilmiş ve Bar-Ilan Üniversitesi tarafından 1980 yılında Shfaram (Şifâ Amr)'da el-Maşrik matbaasında *Kitâbu Tefsîr'i Hamsi Mie Âye Mine'l-Kur'ân*, ismiyle bastırılmıştır. Goldfeld, 325 sayfadan oluşan matbu nüshaya koyduğu altı sayfalık önsözde yazma nüsha ile eserin muhtevası hakkında bilgi vermektedir. Bu metin İngilizce olarak da verilmiştir. Matbu nüshanın sonuna ise eserde geçen ayetlerin sure ve ayet numaralarıyla konu başlıkları verilmiştir. Ayrıca, özel şahıs ve yer adları fihristi eklemiştir. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi tezimizde bu tahkikli nüshayı kullandık

Ayetler koyu diğer açıklamalar ise normal harflerle yazılmış, numaraları da sure numaralarıyla birlikte köşeli parantez içinde verilmiştir. Bazen dipnotta açıklamalar yapılmış ve ayetler arasında irtibat kurulmuştur. Yazma nüshadaki yazım hataları muhakkik tarafından düzeltilerek verilmiş ancak, dipnotta orijinal hâline işaret edilmiştir. Muhakkik tarafından eklenen hususlar köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

Yazma nüshada, müstensihden kaynaklandığı anlaşılan bazı yazım hataları mevcuttur. Ayet metinlerinde de yazım hatalarına rastlanmaktadır. Elif-i maksûre genellikle elif-i memdûde olarak yazılmıştır. Müstensihin, kelime ortasında ve sonunda bulunan hemze'nin yazılışına da pek dikkat etmediği müşahede edilmektedir. Bazen da kelime düşmeleri görülmektedir. İrâb ve sarf kurallarına da zaman zaman dikkat edilmemiştir.

Matbu nüshada da dizgi ve baskı hatasından kaynaklanan küçük hatalara rastlanmaktadır: Mesela çeşitli yerlerde (هكذا) kelimesi (هكذا) şeklinde, (يا رسول الله) ibaresi (يا رسول الله) şeklinde, konu başlığındaki (الإستعادة) kelimesi (الإستفادة) şeklinde basılmıştır. Ayet numaralarının yanlış basıldığı da olmuştur: Nur, 24/33 yerine 24/3, Âl-i İmrân, 3/135 yerine 3/35 yazılmıştır. Basım hatası bazen ayet metninde de bulunabilmektedir. Meselâ, Bakara, 2/184'te geçen (تصوموا) kelimesi (تصدقوا) olarak, Hucurât, 49/12'de geçen (و لا تجسسوا) ibaresi (و لا تحسبوا) olarak yazılmıştır.²⁴

Konu başlıkları, genellikle *Tefsîrî* ibaresiyle başlamaktadır. Bu ibare ve bundan sonra gelen bir iki kelime genellikle kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bölüm başlıkları ve ayet metinlerinden önce kullanılan *kavlî* ibaresi de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazen sayfaların kenarına müstensih tarafından *lâhika* başlığı altında bazen de müstensihin kullandığından farklı bir hat ile *matlab* başlığı altında küçük ilaveler yapılmıştır. Yazma nüshada paragraf, noktalama ve yazım işaretlerine rastlanmamaktadır. Zaman zaman kullanılan yuvarlak durak işaretlerinin ise noktalama ve yazım işaretleriyle bir ilgisi yoktur.²⁵

Matbu nüsha M. Beşir Eryarsoy tarafından tercüme edilerek *Ahkâm Ayetleri Tefsiri* adıyla 2005 yılında İşaret yayımları tarafından İstanbul'da neşredilmiştir. 328 sayfadan oluşan çeviri nüshada *İçindekiler* listesini (s.9-18) müteakip eseri tahkik eden Isaiah Goldfeld'in, yukarıda bilgi verdiğimiz matbu nüshaya yazdığı Önsöz'ün çevirisi (s.19-27), bunun ardından eserin çevirisi (s.31-328) verilmiştir.

Eserde genellikle bir konuyla ilgili ayetler bir araya getirilerek ilgili fikhî hükümler açıklanmaktadır. Mukâtil, fikhî hükümleri ve ulaştığı kanaati genellikle tartışmaya girmeden doğrudan belirtir. Bu ifadelerin başında bazen (قال مقاتل) *Mukâtil dedi* ibaresi

²⁴ Bu bilgiler M. F. Hamurcu'nun eserinden özetlenmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. a.g.e, s.136-140

²⁵ Bkz. M. F. Hamurcu a.g.e s.209-210

yer alır bazen de hiç bir kayıtlama olmaksızın onun görüş ve kanaati ifade edilir. Amelî mezhepler henüz oluşmadığı için Mukâtil'in bunlardan birine mensubiyetinden söz edilemez, ancak, Ehl-i Sünnet'in dışında olmadığı açıkça görülmektedir.

Mukâtil bu eserinde fikhî ayet olarak 515 ayeti ele alıp tefsir etmiştir. Birden fazla konuyla ilgili olan ayetler değişik başlıklar altında mükerrer olarak zikredilmiş olsa da bir defa hesaba katılmıştır. Bazen konu başlığıyla ilgili olmayıp isimleri dolaylı olarak zikredilen sureler de sayıya dâhil edilmemiştir.²⁶ Sayın Hamurcu bu eseri ilk fikhî tefsir olarak görmektedir. Ancak bu yargının biraz daha işlenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Zira bizce eser ahkâm ayetleri tefsiri olması için yazılmamıştır. Zaten bir tefsir yazmış olan Mukâtil burada fikhî görüşlerini ve anlayışını yansıtmaktadır. Eserin içeriği bu tür bir konuma denk gelmektedir. Yani ahkâm ayetleri çevresinde oluşan fikhî bir metindir. Eser bir fıkıh dersleri kitabı olarak imla ettirilmiştir. Nitekim Sayın Hamurcu da 'Fikhî konulara göre tertip edilmiş olup adeta bir fıkıh kitabı görünümünde olan eserde'²⁷ demekle bu durumu ifade etmiş olmaktadır.

A- Kitabın Senedi:

Kitâb'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an Mukâtil b. Süleyman'dan şöyle bir isnadla gelmektedir:

قال أخبرنا القاضي أبو عبد الله محمد بن علي بن زاذلج

قال حدثنا عبد الخالق بن الحسن

قال حدثنا عبد الله بن ثابت

عن أبيه

عن الهزيل بن حبيب

عن مقاتل بن سليمان

“(Ebû Bekir Muhammed b. Akîl b. Zeyd eş-Şehrizûrî)Dedi ki:

²⁶ Bkz. M. F. Hamurcu a.g.e. s.141-4. Nitekim ahkâm ayetlerinin 500 kadar olduğuna dair genel kabul de buradan geliyor olmalıdır.

²⁷ Bkz. M. F. Hamurcu a.g.e s.129

Bize Kadı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Zâdelec haber verdi ki:

Bize Abdulhâlik b. el-Hasen dedi ki:

Bize Abdullah b. Sâbit (b. Ya'kûb es-Sevrî el-Makarrî)

Babasından (Sâbit b. Ya'kûb)

Huzeyl b. Habîb (Ebû Sâlih ez-Zeydânî)den,

Mukâtil b. Süleymân'dan aktardı.²⁸

Abdullah b. Sâbit bu eseri babasından nakletmektedir. Onun babası ise bunu Hicrî 190 yılında vefat eden Ebû Sâlih el-Hüzeyl b. Habîb'den işittiğini söylemektedir. Bu isnad Mukâtil'in tefsir eseri ile de uyum içindedir. Tefsirin isnadı ilk ravi olan Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Akîl b. Zeyd eş-Şehrîzûrî ve 'o da on ikisi tabîinden olan otuz kişiden' kısmı hariç Kitâb'u Tefsir'i Hamse Mie Aye Min'el-Kur'an' adlı eserin senedi ile aynıdır. Dolayısı ile ilk "dedi ki" ifadesinin sahibi Tefsirinde geçen senede göre Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Akîl b. Zeyd eş-Şehrîzûrî'dir. Her iki eser de Mukâtil b. Süleyman'ın öğrencisi Huzeyl b. Habîb Ebû Sâlih ez-Zeydânî tarafından rivayet edilmektedir.

Eserin muhtevasında verilen bilgiler ışığında Huzeyl b. Habîb'in hocasından fıkıh tahsil ederken önce tefsir kitabından yapılan takrirler, sonrasında yapılan rivayetler ve sözlü açıklamalar ile aldığı derslerin imlası sonucu bu eser ortaya çıkmış olduğu tespit edilebilmektedir. Eserin muhtevasındaki pek çok rivayet ve malumat bir fıkıh meclisinde takrir ve tahdis yoluyla imla ettirildiğini göstermektedir. İmla ettiren Mukâtil b. Süleyman yazan ve rivayet eden de Huzeyl b. Habîb Ebû Sâlih ez-Zeydânî olmaktadır. Huzeyl b. Habîb de bu eseri aynı şekilde öğrencisi Sâbit b. Ya'kûb'a aynı yolla aktarmış olup eser bu esnada şekli yapısını kazanmıştır.

B- Kitabın Konu Başlıkları:

Kitabın konu başlıkları daima "Tefsir'u ..." şeklinde bir kalıp içinde kullanılmaktadır. Bu başlıklar daima ilgili ayetlerin tefsiri ile başlamakta böylece fikhi hüküm tefsir adı

---

²⁸ Kitâb'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.11, Isaiiah Goldfeld, Edited By, Matbaa'tu Dar'il Meşrik, Bar-Ilan Univercity, İsrail,1980

altında ortaya konmaktadır. Nadiren de olsa “Tefsir’u” ifadesi kullanılmadan kullanılan konu başlıkları vardır. Ancak bunlar alt konu başlıkları olup önceki ayetlerin ilgili olduğu konuların kapsamında kalmaktadır.²⁹

Eser henüz oturmuş bir fikhî tasnif ve babların olmadığını ancak bunların yeni yeni oluşmaya başladığını göstermektedir. En genel anlamda bir iman-amel ayrımı vardır. Amel konuları ise İbadât ve Mezâlim şeklinde iki kısımda işlenmektedir. Mezâlim derken ileride de göreceğimiz gibi en genel anlamda kul haklarına riayet kastedilmektedir. Bu ayrım sonraki dönemlerde Muamelat şeklinde şöret bulmuştur. Mukâtil’in bu konuda haleflerini etkilediğini düşünmekle beraber bunu ayrıca mukayeseli bir biçimde incelemek gerekmektedir.

1.3. Kitâb’u Tefsir-i Hamse Mie Aye Min-el Kur’an İsimli Eserin Tahlil ve Tenkidi

Yazma nüsha, “Ebvâbü’s-salât, Ebvâbü’s-sıyâm...” şeklinde adlandırılan ve ebvâb kelimesiyle başyılan sekiz ana bölüme ayrılmıştır. Bu bâblar, -yazma nüshadaki başlangıçlarını gösteren varak numaralarıyla birlikte- sırasıyla şunlardır: 1-Namaz (2b), 2-Zekât ve Sadaka (13a), 3-Oruç (21b), 4-Mezalim (34a), 5-Miras Taksimi (41a), 6-Talak (60a), 7-Zina (72a), 8-Cihâd (93b). Bölümlerin içindeki alt başlıklar genellikle Tefsîrî ibaresiyle başlamaktadır.³⁰

Önemine binaen ayrı bir başlık olarak konulması gereken konular, mesela hac konuları ayrı bir başlıkta değerlendirilmemiştir. Talak başlığı varken Nikâh başlığı unutulmuştur. Bu sekiz ana bölüm dışında kalan diğer fikhî konular, bugün alışık olduğumuz başlıklar altında değil, bu sekiz bölümün içinde işlenmiştir. Bazen bölüm başlıklarıyla ilgisi olmayan konular alt başlık olarak o bölümlerde yer alabilmiştir. M. F. Hamurcu ‘Eserin tertibi günümüz ölçülerine göre çok sistematik görünmemekle birlikte bu durum, kendi alanının ilk örneği olması ve o alanda tedvin çalışmalarının yeni başlamış olması gibi sebepler göz önüne alındığında normal karşılanabilir’³¹ demektedir.

Eser baş tarafında bizzat Mukatil’in belirttiği gibi cennete giderken sorgudan geçilecek yedi köprü mantığı üzerine inşa edilmiştir. İbadet ve Mezâlim ayrımı metinde baştan

²⁹ Bkz. M. F. Hamurcu a.g.e s.155-161.

³⁰ M. F. Hamurcu bkz. age. s.145-154

³¹ M. F. Hamurcu age. s.145

sona sıkı düşünölmüş bir kurgu ve tertip içermektedir. Mezâlim konuları kebaîr'den sağair'e, ehem olandan mühim olana doğru bir seyir takip etmektedir. Bizce bu yaklaşım ve tertipte Cibril hadisi esas belirleyici durumundadır. Zaten Mukatil de ilk bahis olan "Tefsir'ul-İman" başlığı altında bu hadisi rivayet etmektedir. Bu durum Cibril hadisinin İslam kültüründe ne kadar belirleyici bir etkisinin olduğunun da oldukça eski bir göstergesidir.

Kitabın konu başlıkları fikhın bütün klasik konularını içermektedir. Üstelik doğrudan ya da dolaylı olarak birbirleri ile bağlantılıdır. Başlıkların çok azında Tefsir kaydı geçmemektedir. Metinler tasnif dönemi sonrası değil Ebu Hanife dönemi sistemleşmemiş bir fikh anlayışını yansıtan ve iman ve ahlakı da amelin yanında düşünen bir zihniyete ait görünmektedir. Kitabın başlıkları İslam Hukukunun kaynağının Kur'an olduğuna da dair açık bir delildir. Bir anlamda Müsteşriklerin İslam fikhının kaynağına Kur'an olmadığına dair iddialarını da çürütmektedir. Ahkâm ayetlerinin ne kadar çok ve kapsamlı olduğunu göstermektedir. Eserin birkaç cüz olarak istinsah edildiği de bazı besmele kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu besmeleler metnin konu başlıklarından birkaçından önce yazılmıştır.³²

Kitabın son bölümü bir redaksiyon geçtiğini ve ekleme yapıldığını açıkça gösteren bilgilerle bitmektedir. Kitabın sonundaki konuların da Mukâtil'e ait olmadığı bellidir. Zira burada yer alan Kur'an'da ismi zikredilmeyen bazı kişilerin müphemliğini gideren bilgiler kitabın konusu ile alakasızdır.³³ Hz. Abdullah b. Abbas ile Kur'an hakkında tartışan kişi ve içinde Suriyeli büyük âlim Evzai'nin de olduğu senetlerle nakledilen üç rivayet, eserin metninin bir ekleme işlemine tâbi tutulduğunu göstermektedir.³⁴

Son olarak hatime de ise şöyle denilmektedir:

---

³² Bu besmele kayıtları şu başlıklardan önce gelir: 1- Kitabın başında ravi zinciri, 2- Oruç Babları Ve İlk Orucun (Şeklinin) Neshedilmesi, 3- Zina Babları, 4- Cihad Babları, 5- (Kur'an'da) Olan (Ama Adı Bilinmeyen) Kimselerin İsimleri Tefsiri.

³³ Bu bilgiler Mukatil b. Süleyman'ın tefsirinde de vardır. Bkz. Tefsir'u Mukatil b. Süleyman, c.II, s.297-9, Thk. Ahmed Ferid, Dâr'ul-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, h.1424, m. 2003

³⁴ Bu bölümdeki bilgiler bağlama uygun olduğu düşünölmektedir. Zira İmam Evzai ve rivayet zincirindeki diğer isimler içinde Mukâtil'in yer almaması bunu açıkça göstermektedir. Ancak araştırmacılar ve mütercim bu duruma işaret etmemişlerdir. Bkz. Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.280-285, Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.320-8.

Kitab burada sona erdi, âlemlerin rabbi Allah'a hamd olsun. O'na yüce ve mübarek zatının celaline ve saltanatının azametine yakışır şekilde pek çok hamdler olsun. Efendimiz Muhammed'in, o'nun âlinin ve iyi ve temiz ashabının üzerine de Allah'ın pek çok salât ve selâmı kıyamet gününe kadar kesintisiz devam etsin. Allah bütün ashabından razı olsun. Bu esere yapılan talikler, 792 yılının Cemaziyelevvel ayının dördüne (Salı gününe) rastlamış bulunmaktadır. Allah akıbetini asırlar boyu güzel eylesin. Bunu gerçekleştiren, kusurlarını itiraf eden, mukaddes Rabbinin affını ümit eden Allah'a muhtaç kul Muhammed b. Harun b. Muhammed el-Cüneynî'ye, annesine ve tevbe ve mağfiret için dua edenlere, bütün müslim-mü'min erkek ve kadınlara, hayatta olanlarına ve ölmüşlerine Allah mağfiret buyursun.

Kitab bitti, bizi yaratan Allah'a hamd ile.

Kuşkusuz O, ölümden sonra bizi diriltecektir.

Kesin olarak biliyorum ki, el çürüyüp gidecektir.

Toprağın altında, fakat yazdıkları diri kalacaktır.³⁵

---

³⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.286, Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.328, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005, Şiirin tercümesi Muhammed Beşir Eryarsoy'a aittir.

BÖLÜM 2: MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN FIKHÎ YAKLAŞIMI

2.1. Mukâtil b. Süleyman'da İman-Amel İlişkisi:

İslam dini, son peygamber tarafından dinin tebliğ ve beyan edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Dinin hükümleri ise genelde itikad, amel ve ahlak olarak üç kısımda değerlendirilmektedir. Fıkhın konusu olan ise ameldir. Ameli konular iman ve ahlak ile yakından bağlantılıdır. Ancak bunlardan iman ile olan ilişkisi ahlak ile olan ilişkisinden önce gelmektedir. Mukâtil b Süleyman iman-amel münasebeti konusunda daha sonraları Maturidi kelimeler ekolü olarak şekillenecek çizgiye uygun düşen görüşlere sahiptir. İmanı amelin olmazsa olmaz şartı olarak görmektedir. Ancak ameli imanın bir cüzü değil tamamlayıcısı olarak kabul eder. Nitekim daha eserinin hemen başında, ana bölümlerden önce eserin hangi isnadla geldiği belirtildikten sonra “Mukâtil b. Süleyman el-Horasânî’den Helâl ve Haramın Tefsiri” başlığıyla ele alınan birinci kısımda cennet ile cenennem arasındaki köprüde yedi geçit noktası bulunduğundan bahseden bir kısma anlatılmaktadır.

Mukâtil dedi ki: Cehennem köprüsü üzerinde kulların sorgulanacağı yedi geçit noktası vardır: *Birincisinde kul, azîz ve celîl Allah'a îmândan sorguya çekilir. Eğer bunu ihlâsla ve eksiksiz olarak cevaplandırır, ikincisine geçer... Cehennem köprüsü üzerinde bu yedi geçitte durdurup bu yedi hususta sorguya çekerler ve iman olmaksızın ameller kabul edilmez.* (Fecr/14)³⁶

Buna göre, insanoğlu her bir geçitte bir vecibeden sorguya çekilecek, onu yerine getirmiş olanlar bir sonrakine geçebileceklerdir. Hepsini geçenler de cennete gidebileceklerdir. Bu kısım, amellerin ancak imanla kabul edileceğini vurgulayan (ولا تقبل الأعمال إلا بالإيمان) “Ameller ise ancak imanla kabul edilir” ibaresiyle sona ermektedir.³⁷ İmanın Tefsiri başlığını taşıyan ikinci kısımda ise iman esaslarından bahsedilmekte ve meşhur Cibrîl hadisi senesinde sadece Abdullah b. Bureyde’nin tek başına geçtiği mürsel isnadıyla zikredilmektedir. Bu kısım da yine amellerin ancak imanla makbul olacağına vurgu yapılarak sona ermektedir: (... الخیر کلہ من التوحید. ... بہ تقبل الأعمال) “... ”

³⁶ Kitab’u Tefsir’i Hamse Mie Âye Mine’l-Kur’an, s.11. Isaiiah Goldfeld "yedi geçit" ifadesinin müstensih hatası sebebiyle dokuz diye yazıldığını fark etmemiş ve M Beşir Eryarsoy da dokuz diye tercüme etmiştir. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.31-32

³⁷ Kitab’u Tefsir’i Hamse Mie Âye Mine’l-Kur’an, s.11.

hayrın tamamı tevhidinden doğar. ... Ameller onunla kabul edilir.”³⁸ İşbu noktadan sonra eserin ana bölümleri başlamaktadır. Dolayısıyla Mukâtil amel ile ilgili bütün konuları böyle bir temellendirme sonrasında işleyerek imansız amelin fayda vereceği görüşünü reddetmektedir. Eserin kalan bölümlerinde yeri geldikçe bu yaklaşıma uygun açıklamalar yaparak bu konuda ne kadar dikkatli ve hassas olduğunu gösterecektir.³⁹ Şu örnek de bunu açıkça ifade eder:

Onun yoluna gücü yetenlerin⁴⁰ yani, oraya ulaşabileceklerin **o Ev'i ziyareti, Allah'ın insanlar** yani, mü'minler **üzerindeki hakkıdır**. Soruldu: Ey Allah'ın rasulü güç yetirmek nasıl olur? Dedi ki: Azık ve Binektir. **Artık kim inkar ederse** yani, kim haccı farz olarak görmezse, çünkü başka din mensupları haccın kendilerine farz olmadığı kanaatindedirler. Haccı farz olarak görmeyen kimse ise kâfir olur **kuşkusuz Allah âlemlere** yani, Ehl-i Kitab'a **muhtaç değildir**. (Âl-i İmrân/97)⁴¹

Bu meyanda Hac/25 ile ilgili şu açıklama da aynı yorumu teyit etmektedir:

Dedi: Ayet Kureyşli Abdullah b. Enes b. Hatal hakkında inmiştir. Şöyle ki: Nebi (sav) onu biri muhacirlerden, diğeri Ensar'dan olan iki kişi ile birlikte göndermişti. Bunlar neseblerini ileri sürerek övünmeye koyuldular. Abdullah b. Enes öfkelenmiş, Ensar'a mensub olan zatı öldürdü. Sonra da İslâm'dan irtidad edip kâfir olarak Mekke'ye sığındı. Bunun üzerine Allah Teâlâ buyurdu ki: **Kim orada** yani, Harem bölgesine sığınır, **zulmederek ilhad ederse** yani, İslâm'dan uzaklaşmaya meylederek İslam'dan sonra, Harem bölgesine müşrik(olarak girerse, **Biz ona pek elim bir azab** yani, çok acıtıcı bir azab: kılıçla öldürülme **tattırırız**. (Hacc/25) Mekke fethedildiği gün Nebi (sav), Abdullah b. Enes ile Mıqyas b. Subâbe'nin⁴²

³⁸ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.13, s.14

³⁹ Benzer örnekler için şu ayetlerin yorumlarına bk. Bakara/275-276, Nisâ/14, Nisâ/93, Kehf/110.

⁴⁰ Mukatil'den yaptığımız alıntılarda Arapça eserde olduğu gibi ayetleri koyu punto ile, tefsir ve diğer açıklamaları normal punto ile, önemli gördüğümüz ibareleri ise italik olarak dizdik. Manayı korumak için verdiğimiz açıklamaları parantez içinde gösterdik.

⁴¹ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.83. Beşir Eryarsoy'un tercümesinde takdim-tehir vardır. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.111-112, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005

⁴² Eryarsoy metinde geçen bu ismin ilk harfinin hatalı olarak He ve Dat ile yazıldığını, aslında Sad şeklinde olması gerektiğini belirtmekte ve [Subâbe'nin] şeklinde tespit etmektedir. Bkz. Bir sonraki dipnotta geçen yer.

öldürmelerini emretti. Her ikisi de müşrik olarak öldürüldü. İşte Müslüman olduktan sonra adam öldürenin, sonra şirk koşup Müslümanlar ele geçinceye kadar müşrikler arasında ikamet edenin durumu budur. Bu kimsenin dünyadaki cezası ölümdür, âhiretteki cezası ise cehennem ateşidir. Müslüman iken kasden birini öldüren ve Müslüman olarak onların yurdunda Müslümanlarla birlikte ikâmet edenin durumu ise başkadır.⁴³

Burada dikkat edilirse ayetin cinayet olayından sonra irtidad edenler hakkında olduğu belirtilmektedir. Ancak irtidad vaki olmazsa o kişi ceza çeksede Müslüman kabul edilmekte ve aşağıdaki ayet ile buna delil getirilmektedir:

Sonra (Mukâtil) Yüce Allah'ın, **öldürülenler hakkında üzerinize kisas yazıldı** (Bakara/178) hükmüne tekrar döndü. Kasden olması halinde Yüce Allah'ın, **Fakat kime kardeşi tarafından bir şey affolunursa** (Bakara/178) buyruğunda maktulün velisi ile katil dinde kardeş olarak değerlendirildi ve ona "kâfir" denmedi.⁴⁴

Mukâtil Münafıkların cenaze namazının kılınmamasını da bu gerçeğin bariz bir fihhi alâmeti olarak görmektedir. Nitekim "Allah'ın Nebiye, Ölen Münafıklar Üzerine Namaz Kılmasını Yasaklaması" başlığı altında şunları söylemektedir:

Onlardan yani, münafıklardan **ölen biri üzerine ebediyen namaz kılma** yani, ölen münafıklardan hiç birinin cenaze namazını asla kılma, **onun kabri başında da durma!** (Tevbe/84) Daha sonra onların durumlarını haber vererek şöyle buyurmaktadır: **Çünkü onlar Allah'a ve O'nun Rasûlü'nü inkar ettiler** yani, *Allah'ın vahdaniyetini inkâr ettiler ve Muhammed'in O'nun Rasûlü olduğunu ikrar etmediler ve fâsık olarak öldüler* yani, Allah'a ve O'nun Rasûlü'ne isyankârlar olarak öldüler. (Tevbe/84)⁴⁵

Mukâtil iman konusunda o kadar hassastır ki ikrah altında küfrü kabul ettiğini söyleme ruhsatının peygamberimiz tarafından hicretten sonra nesh edildiğini şöyle aktarır:

Dedi: Nahl süresindeki şu ayet (Nahl/106) bu hususta nâzil olmuştur. Bu âyet, Müslümanlardan bazı kimseler hakkında inmiştir. Mekke kâfirleri bunlara işkence ediyordu. Nihayet kalbleri iman ile mutmain olduğu halde İslâm'dan döndüler. Bu

⁴³ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.114-115

⁴⁴ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.117

⁴⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.277-278

sebeble ruhsat, onlara özeldi. Bundan sonra Nebi (sav) şöyle buyurdu: *Yakılsanız da, işkenceye uğraşanız da Allah'a şirk koşmayın!* Müşriklerin yakalayıp şirk koşmak ile öldürülmek arasında muhayyer bıraktıkları kimse, öldürülmeyi tercih ederse, cennette nebilerle ve şehidlerle birlikte olur. Eğer şirk koşar ve bu hâl üzere ölürse cehennemdedir.⁴⁶

2.2. Mukâtil b. Süleyman'ın Fıkıh Anlayışının Rivayet Yönü:

Bu başlık altında Mukâtil'in fıkıh kaynaklarını ve bunlardan nasıl yaralandığını inceleyeceğiz. Mukâtil fıkıhın klasik kaynaklarını sırasıyla kullanmaktadır. Bu durum döneminin genel geçer yaklaşımının bu şekilde olduğunu göstermektedir.

2.2.1. Fıkıhın Kur'an Ayetleri Etrafında Şekillenmesi:

Mukâtil'in fıkıh anlayışının en önemli kaynağı ve belki de özelliği Kur'an'ın fıkıhın temel kaynağı olarak son derece zengin bir biçimde kullanılmasıdır. Fıkhi hükümleri ortaya koyarken Kur'an'dan azami derecede istifade etmekte ve bu ayetleri daima fikhî hükme mesnet teşkil edecek bir tefsir yorumu içinde vermektedir. Fikhî meseleleri ele alırken ilk önce Kur'an'ın mantuk ve mefhumuna başvuran Mukâtil için bu daha eserin ilk başından itibaren aşağıdaki örneklerde olduğu gibi sık kullanılan bir yol olmaktadır.

1- **Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun** yani, namazda Kur'an'dan kolayınıza geldiği kadarını okuyun ve böylece herhangi bir miktar tesbit etmemektedir. (Müzzemmil/20)⁴⁷

2- Bunun açıklaması Hud sûresindeki şu buyrukta geçmektedir: **Gündüzün iki tarafında** yani, sabah, öğle ve ikindi vakitlerinde **ve geceden züleflerde** yani, akşam ve yatsı vakitlerinde **salâtı ikâme et. Çünkü iyilikler** yani, beş vakit namaz **kötülükleri** yani, kebâirden aşağı olan küçük günahları **giderir** yani, örter **Bu, hatırlayacaklar için bir hatırlatmadır.** (Hûd/114)⁴⁸

3- **Mü'minler felah bulmuşlardır. Onlar ki namazlarında huşu içindedirler.** (Muminûn/1-2) Namazlarında mütevâzi olanlar ve sağı-soluyula ilgilenmeyenler,

⁴⁶ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.216-7

⁴⁷ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.29

⁴⁸ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.16-7

Allah'a huşûundan dolayı sağa-sola bakmayanlar demektir.⁴⁹

Nitekim o “Namazın Sonunda Dua Ve Dilekte Bulunmak” başlığı altında şu fikhi yorumu yapar: "**O halde boş kaldın mı hemen yorul** yani, namazda Kur'ân okumayı, rükûyu, secdeyi yap, son teşehhüdün ardından selâmdan önce dua ederek yorul ve O'na dilekte bulunmaya yönel! (İnşirah/7)"⁵⁰ Bu ayetin sonraki dönem Ahkâm'ul Kur'an eserleri içinde ahkâm ayeti olarak geçmemesi dikkat çekmektedir. “Beş Vakit Namazın Cemaatle Kılınması” başlığı altında yaptığı şu yorum da oldukça ilginçtir:

O seni kalktığın vakit görüyor yani, ey Nebi, tek başına namaz kılmak üzere kalktığın vakit O seni görüyor. Ardından cemaatle namaz kılmasını söz konusu ederek buyuruyor ki: **ve secde edenler arasındaki dolaşmanı da** yani, cemaatle namaz kılanlarla birlikte rükû ve secde etmeni, kıyamda durmanı da görüyor. (Şuarâ/218-9) İşte Yüce Allah'ın, 'Secde edenler arasındaki dolaşmanı da...' buyruğu bunu anlatmaktadır.⁵¹

Mukâtil beş vakit namazın hadislerle değil bizzat ayetlerle farz kılındığını düşünür.⁵² Ancak o 5 vakit namazın farz kılınmasından önce inen ayetleri de beş vakit namaz ile tefsir etmektedir:

Rabbini ismini zikret yani, namazda ihlâs ile **bukraten** yani, sabah namazını kılarak **ve asilen** yani aşıyy vaktinde öğle ve ikindi namazlarını kılarak, **geceden de O'na secde et ve O'nu tesbih et** yani, O'nun için namaz kıl: akşam ve yatsı namazlarını kıl! Sonra, Yüce Allah tatavvu namazları kasederek buyuruyor ki: **Uzun gece de O'nu tesbih et** yani, geceleyin de Allah için uzun boylu nafile namaz kıl! (İnsan/26) **Rabbini hamd ile tesbih et** yani, Rabbinin emri için namaz kıl **güneşin doğmasından önce** yani, sabahleyin sabah namazını kıl **ve güneşin batmasından önce** yani, ikindileyin ikindi namazını kıl! (Kaf/39) **Geceden de**

⁴⁹ Bu ifadenin başlığı “Namaza Kalktıkları Vakit Müminlerin Emirinin Müminlere Yapmalarını Emrettiklerinin Açıklaması” şeklinde yanlış yazılmıştır. Eryarsoy tarafından aynen tercüme edilmiştir. Doğrusu "Müminlerin Namaza Kalktıklarında Yapmaları Emredilenler" şeklinde olmalıdır. Zira metinde Müminlerin emirinden bahsedilmemektedir. Burada emir kelimesi yanlışlıkla iki kere ve ikincisi emîr şeklinde yazılmıştır. Bkz. Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.28. Benzer örnekler için bkz. Bakara/125, A'râf/29, Kehf/23, Maun/4-7. ayetlerin tefsiri.

⁵⁰ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.32

⁵¹ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.34-5

⁵² Bkz. Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.16-7

O'nu tesbih et yani, O'nun için akşam ve yatsı namazlarını kıl! (Taha/130) Daha sonra tatavvuyu söz konusu ederek buyuruyor ki: **Ve secdelerin arkaları sıra da** yani, akşam namazının ardından da iki rekât (Kaf/40) Bu iki rekât namazın kılınma vakti, şafak batıncaya kadar devam eden süredir. Tur suresinde şöyle buyurmaktadır: **Rabbini** yani, emirlerini yerine getirmek suretiyle Rabbini **hamd ile tesbih et; kalktığın** yani, farz namazlarını kılmak üzere kalktığın **vakit ve geceden de O'nu tesbih et** yani, akşam ve yatsı namazlarını kılmak suretiyle O'nu tesbih et! (Tur/48) Sonra, nafile namazı zikrederek buyuruyor ki: **Yıldızların arkaları sıra da O'nu tesbih et** yani, sabah namazından önceki iki rekâtı kıl! (Tur/49) Bunun vakti, fecrin doğuşundan sonradır. Bu iki rek'tın birincisinde, Kâfirun suresi bir defa, ikincisinde İhlâs suresi üç defa okunur. Bundan sonra farzı kılana kadar konuşmak mekruhtur.⁵³

Onun “Kuşluk Namazı” başlığı altında verdiği şu bilgiler fikhî yorum geleneğinin İbni Abbas'a kadar dayandığını düşündürmektedir.

Kuşluk namazı fariza değildir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Biz dağları o'nun maiyyetinde musahhar kılmıştık, tesbih ederlerdi** yani, dağlar da Davud (a.s) ile birlikte Allah'ı anarlardı **akşamleyin ve kuşluk vakti** yani, gündüzün ilk saatlerinde. (Sad/18) Mukâtil'in rivayetine göre İbni Abbas şöyle demiştir: "Ben, **'Biz dağları o'nun maiyyetine musahhar kılmıştık; tesbih ederlerdi akşamleyin ve kuşluk vakti...'** ayeti dikkatimi çekinceye kadar kuşluk namazının faziletinin farkına varamamıştım."⁵⁴

Mukâtil b Süleyman bazen fikhî hükmü ilgili ayetlerin toplu bir değerlendirilmesi olarak sunar. “Kadının İddeti Ve İddet Esnasında Süknâ Hakkı” başlığı altında şunları söyler:

Boşanan kadınlar kendi kendilerini üç kur yani, üç ay hâli **beklerler**. (Bakara/228) Boşanan kadınların iddeti bu şekilde idi. Ancak Yüce Allah, kocasının kendisi ile gerdeğe girmeden boşadığı kadını bundan istisna ederek *Ahzâb suresinde* şöyle buyurmaktadır: **Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp sonra kendilerine dokunmadan** yani, onlarla cima etmeden **onları boşarsanız, sizin için onların beklemeleri gereken bir iddet yoktur**. (Ahzâb/49)

⁵³ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.17-9

⁵⁴ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.35

Bu durumdaki bir kadının iddet bekleme yükümlülüğü yoktur. Arzu ettiği takdirde boşandığı gün evlenebilir. Hayız görmeyen ve kocasının kendisiyle gerdeğe girdikten sonra boşadığı kadın da üç kur (üç ay hâli) beklemeden istisna edilmiştir. *Talâk suresinde* Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Hayızdan kesilmiş** yani, yaşlı olduklarından dolayı artık hayız görmeyen ve yaşlarının küçüklüğü sebebiyle henüz **hayız görmeyen kadınlarınıza gelince, onlar hakkında tereddüt ettiyseniz onların iddeti üç aydır.** (Talâk/4) Görüldüğü gibi, hayız görme yaşına gelmemiş ve kendisi ile gerdeğe girildikten sonra kocası tarafından boşanmış kadının durumu da aynı şekildedir. Onun da iddeti de üç aydır. Şayet üç ay geçmeden önce hayız görmeye başlarsa, hayızı esas alarak iddet bekler ve ay hesabı ile iddet beklemeyi terkeder. Yüce Allah, hamile kadının iddetini de, üç ay hâli beklemekten istisna etmektedir: **Hamile olanların iddetleri ise doğum yapmalarındır** yani, hamile kadının iddet süresi, doğurmasıyla sona erer. Doğum yapar yapmaz evlenmesi helâl olur. (Talâk/4)⁵⁵

Benzer bir örnek de İlâ ile ilgilidir.

Kadınlarından îlâ yani, kadınlarıyla cinsî münasebette bulunmamaya yemin edenler yani, kocalar için, **dört ay beklemek vardır** yani, cima etmeden en fazla dört ay durabilir. **Şayet dönerlerse** yani, koca yemininden vazgeçip dört ay bitmeden önce hanımıyla cima ederse, o onun hanımıdır. **Kuşkusuz Allah gafurdur, rahimdir** yani, îlâ dolayısıyla bağışlayıcıdır, merhametlidir. Çünkü henüz yemin keffâreti inzal edilmemişti. (Bakara/226) Sonra Mâide suresinde yemin keffâreti ile ilgili buyruk (89. ayet) nazil oldu. Buna göre, hanımına îlâ yapıp da dört aydan önce onunla cima eden kimse, îlâ'nın keffâretini yerine getirir ve evlilikleri devam eder. **Eğer boşamaya karar verirlerse** yani, boşamayı gerçekleştirmek üzere koca, îlâ yaptığı günden itibaren dört ay süreyle hanımıyla cima etmeyecek olursa, bir talâk ile hanımı ondan bâin olur, **şüphesiz Allah semidir**, yani, onun hanımına yaptığı (îlâ) yeminini işitendir, **alîmdir** yani onu bilendir. (Bakara/227)⁵⁶

2.2.2. Kıraat Farklılıklarının Etkisi:

Mukâtil b. Süleyman Kur'an'ın farklı kıraatlerini de bilmekte ve bunları bir tefsir

⁵⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.190-1

⁵⁶ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.202

malzemesi olarak kullanmakta, fikhî bilgi ihtiva etmedikleri halde de eserinde yer vermektedir.

- **Sadakayı veya marûfu** yani, sadaka vermeyi yahut borç vermeyi (buradaki marûfu lafzı Yüce Allah'ın, Fakir olan ise marûfa göre yesin (Nisâ/6) buyruğuna benzemektedir ki bu da "borç vermek" anlamındadır) **yahut insanların arasını düzeltmeyi emredenlerinki hariç, onların gizli gizli görüşüp konuşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Kim Allah'ın rızasını gözeterek böyle yaparsa** yani, sadaka verir, borç verir ve insanların arasını düzeltirse, **Biz ona büyük bir mükâfaat vereceğiz** yani, cennette vereceğiz.(Nisâ/114) *Bir diğer kıraate göre, verecektir şeklindedir. Bununla cennette ona pek büyük bir mükâfaat verileceği kastedilmektedir.*⁵⁷

Bu farklı kıraatlerden fikhî hüküm ifade edenler ise fikhî bilginin kaynağı olarak görülmektedir. Aşağıdaki keffâret orucunun peşpeşe tutulmasını beyan eden kıraat örneği bunu açıkça göstermektedir.

... **Fakat kim bulamazsa** yani, üç keffâret şikkından herhangi birini yerine getirmeye güç yetiremezse, **üç gün oruç tutsun** *İbni Mesud'un kıraatinde, mütetâbiat (aralıksız) lafzı da vardır, işte şu* yani, söz konusu edilen keffâret şıkları, **yemin** yani, kasden yemin **ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffâretidir. Yeminlerinizi muhafaza edin** yani, kasden yalan yere yemin etmeye kalkışmayın. **Allah ayetlerini** yani, keffâret ile ilgili zikredilen hususları **size böylece beyan ediyor ki şükredesiniz.** (Mâide/89)⁵⁸

2.2.3. Hadisleri Delil Olarak Kullanması:

Mukâtil'in fıkhıta Kur'an'dan sonra temel ilim kaynağı hadistir. Bunu fikhin kaynaklarından ikincisi olarak sıklıkla kullanır. Eserindeki hadisler temelde üç şekilde

---

⁵⁷ Burada italik olarak yazdığımız ibare aslında Eryarsoy'a ait bir eklemedir. Zira o metinde kullanılan kıraati değil günümüzde kullandığımız kıraati tercümeyle "veririz" şeklinde yansıtmış, buna mukabil metinde kullanılan "verecektir" kıraatini ayrı bir okuyuş şeklinde geçiyormuş gibi sunmuştur. Oysa günümüzde kullandığımız yaygın kıraat ibarenin orjinalinde yoktur. Bu metin üzerinde ciddi bir tasarruftur. Bkz. Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.70-1, Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.98, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005 Ayrıca başka bir örnek olarak bkz. Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.63, (İsrâ/23)

⁵⁸ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.228-9

yer alır.

ı- İlk olarak senetleriyle zikredilen hadisler: Tespitimize göre bu tür hadislerin sayısını 41 tanedir. Bunların 12 tanesi ‘Mukâtil Amr b. Şuayb’tan, o babasından, o dedesinden, o da Nebi’den’ şeklindedir. Hadis tarihinde Sahife-i Sadıka adıyla bilinen meşhur sahabi Abdullah b Amr b. As’ın yazdığı hadis sahifesinin Mukatil’in elinde olduğunu veya bizzat ona okunduğunu göstermektedir. Oysa İmam Malik’in Muvatta’ında geçen ve Peygamberimizin Urban satışını yasakladığını bildiren bir rivayet onun Mukâtil gibi Amr b. Şuayb’a doğrudan değil sika bir ravi ile ulaştığını göstermektedir.⁵⁹ Bu da Mukâtil’in diğer âlimlere göre dönem olarak önceliğini ve önemini açıkça göstermektedir. Bundan sonra Ebu Hureyre ve Cabir b. Abdullah’tan beşer, Ali b. Ebi Talib ve Enes b. Malik’ten üçer, Ömer b. Hattab ve (Nafi kanalıyla) Abdullah b. Ömer’den ikişer, Abdullah b. Mesud, Ümmü’l-Müminin Meymune, Ebu Zer, Bera b. Azib, Abdullah b. Abbas, Ka’b b. Ucre, Bureyde el-Husayb ve Cerir b. Abdullah’tan birer tane müsned rivayette bulunmaktadır. Bu hadisler içinde en âli isnadlar da yer almakta olup kanaatimizce ümmetin hazineleri olan hadislerin sıhhatinin en bariz delillerinden biridir.

ıı- İkinci olarak mürsel ve munkatı hadisler: İsnadı tam olarak zikredilmeyen 6 adet rivayet vardır. Bunların 5’i mürsel (Abdullah b. Bureyde, Abdurrahman b. Ebi Leyla, Bişr b. Teym, Ata b. Ebi Rebah ve Said b. Museyyeb’ten) biri munkatı (Sad b. Ebi Vakkas’ın mirasta vasiyeti üçte-bir ile sınırlandıran hadisi) olup bunlarda Cibril, Ezan ve ‘Namaz dinin direğidir...’ hadisi gibi Müslümanlar arasında meşhur olan, isnadı yaygın olarak bulunabilen hadislerdir.

ııı- Üçüncü olarak senetleriyle zikredilmeyen hadisler: Bunlar ayetin tefsiri, hükmün beyanı, sebab-i nuzül, neshin tespiti gibi çok farklı gerekçelerle metin uzayışı içinde aktarılan rivayetler olup tespitimize göre 58 tanedir. Bu rivayetlerin dönemin Müslümanları içinde meşhur ve yaygın bilgiler olduğunu düşünüyoruz. Pek çok ortamda ve mecliste sayısız kişi tarafından anlatıldığını, yaygınlık kazanmış bilgiler olduğunu söyleyebiliriz. Zira Mukatil sahabe çocuklarının, torunlarının ve öğrencilerinin yaşadığı dönemde ilim tahsil ettiği için bu bilgilere anlatı düzeyinde ulaşması gayet

---

⁵⁹ Bkz. Muvatta, Kitabu’l Buyu Hadis No 1, c.II, s. 609, thk. M. Fuad Abdulbaki, Dar’u İhya’it-Turas’il-Arabi, Beyrut-Lübnan,1985-1406

doğal ve makuldür. Bunların bir kısmının Mukâtil'in ilminin tertib edilmiş şekli olduğunu kabul edebiliriz. Ancak bu durumda bile en azından bu birleştirilmiş malumata parça parça ulaştığını kabul etmek gerekir. Özellikle nesh konusunda kendini gösteren bu bilgilerin Mukatıl'in ilmi kişiliği ve zihinsel eğilimleri nedeniyle sağlam temeller üzerinde durduğunu sonraki kaynakların bu bilgileri ayrıışık bir biçimde toplamaya çalışmasından da fark edebiliriz.

Mukâtil'in eserinde toplam 220 rivayet yer almaktadır. Bunların 105 kadarı hadis olması -ki bu toplam rivayetlerin yaklaşık olarak %50'sini teşkil etmektedir- onun fıkıh anlayışının temelde Kur'an'dan sonra peygamberimizin sünnetine dayandığını açıkça göstermektedir.⁶⁰

Eser yazıldığı dönem itibarı ile sonradan isnadı kaybolmuş ve zayıf hatta merdud addedilmiş pek çok hadisin isnadlarını vermektedir. Eser bu açıdan özellikle incelenmeyi hak etmektedir. Aşağıdaki hadisler buna örnektir.

1- Bize Mukâtil Sabit el-Bunânî'den, o Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'dan, o Ka'b b. Ucre'den, o da Nebîden (sav) Yüce Allah'ın, **Kim bir hasene ile gelirse ona, ondan bir hayır vardır** (Neml/89) buyruğu hakkında haber verip dedi: Hasene, "tevhîd"tir.⁶¹

2- Mukâtil bize, Bişr b. Teym el-Medenî'den, o da Nebi'den (sav) haber verip dedi: Namaz dinin direğidir. Kim namazı terkederse dini yıkar.⁶²

3- Mukâtil Ebî İshak'tan, o el-Hâris'ten, o Ali'den, o da Nebi'den (sav) şöyle rivayet etti: Cebrâîl (a.s) bana haber verdi ki, orta namaz (asır namazı), Allah'ın nebisi Süleyman'ın, (güneş) perdenin arkasında gizleninceye kadar kılmadığı namazdır.⁶³

Bunların yanı sıra eserde hadisler ikinci bir kullanılış şekline sahiptir. Bu şekilde hadisler ayetlerin sebebi nuzulünü açıklamak veya ayetin kapsamına giren bir hükmü ispat etmek veya ayeti tefsir etmek ya da ayetin neshini açıklamak için isnadsız ve ayet

---

⁶⁰ Bkz. Ek-1

⁶¹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.13

⁶² Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.14, Teym yanlışlıkla Teyn yazılmış ve Eryarsoy tarafından da öyle çevrilmiştir.

⁶³ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.14

ve tefsiri yorumlarla karışık bir bilgi yumağı içinde aktarılmaktadır. Ancak biz bu bilgilerin ona ne kadarıyla böyle iç içe aktarıldığını ne kadarının da Mukâtil tarafından isnadı hazfedilip diğer malumatla mezcedilerek aktarıldığını ayırtılabilecek durumda değiliz. Ancak genel kanaatimiz bu bilgilerin ona sahabe çocukları ve tabiin âlimleri tarafından işlenmiş bir biçimde aktarıldığı yönündedir. Zaten Mukâtil'in çağı itibarı ile mürsel haberler fikhın pek makbul kaynaklarından birini oluşturuyordu. Nitekim İmam Malik'in Muvatta'sı bu konuda en meşhur örnektir. Ezan'ın takriri sünnet ile teşri olduğuyla ilgili şu mürsel rivayet de bunu açıkça göstermektedir:

Mukâtil Amr b. Murre'den, o Abdurrahmân b. Ebî Leyla'dan şöyle rivayet etmektedir: "Abdullah b. Zeyd el-Ensârî rüyasında, üzerinde yeşil renkli iki elbise bulunan bir adamın Medine'de mescidin duvarı üzerinde durduğunu görmüş. Bu adam kalkıp şöyle demiş: Allahu ekber, Allahu ekber (ikişer defa), eşhedu en lâ ilahe illallah (iki defa), eşhedu enne Muhammeden Rasûlullah (iki defa), hayye ale's-salah (ki defa), hayye ale'l-felah (iki defa), Allahu ekber (bir defa), lâ ilahe illallah (bir defa). Ardından kısa bir süre oturduktan sonra kalkıp şöyle demiş: Allahu ekber (iki defa), eşhedu en lâ ilahe illallah, eşhedu enne Muhammeden Rasûlullah, hayye ale's-salah, hayye ale'l-felah. Akabinde, kad kâmeti's-salah (iki defa), sonra Allahu ekber (bir defa⁶⁴), lâ ilahe illallah (bir defa). Bu rüya Nebî'ye arzedildiğinde, Nebî (sav), "Sen bunu Bilal'e öğret!" buyurmuş. O da bunu Bilal'e öğretmiş ve bundan sonra Bilal bu şekilde ezan okumaya başlamıştır."⁶⁵

Mukâtil bazen hadisleri kullanırken senet verir ancak senet zikredilmez. Örneğin şu hadis rivayeti infakla ilgili Leyl suresinin 5-11. ayetlerinden sonra gelmekte ama senet yerine ref olgusu zikredilmektedir:

Mukâtil'in *ref ederek rivayet ettiğine göre*, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sadakanın, zengin ve gücü kuvveti yerinde bir kimseye verilmesi uygun değildir (maksat gücü, kuvveti yerinde sağlıklı kimsedir). Aynı şekilde sadaka Muhammed'e de, Muhammed'in âline de verilmez."⁶⁶

Şu rivayeti de ayetin hükmünü teyid etmek için sunarken aynı durumla karşılaşılar:

⁶⁴ Eryarsoy tercümesinde bu ifadeye köşeli parantez içinde [iki] düzeltmesini eklemiştir. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.69, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005

⁶⁵ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.41

⁶⁶ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.62

Rabbiniz içinizdekini en iyi bilendir yani, sizin iyi olup olmadığınızı en iyi bilendir. **Eğer siz sâlih olursanız, şüphesiz ki O, yönelenlere** yani, günahları terkedip emrettiği hususlarda Allah'a itaate yönelenlere **karşı gafurdur**. (İsrâ/25) Mukâtil, *merfu olarak Nebi'den (sav) şöyle dediğini nakletmektedir*: Anne-babasını öfkelenen kimse, azîz ve celîl olan Allah'ı öfkelenen kimse olur. Onları sıkıştıran ve daraltan Allah'ı sıkıştırmış olur. Onlar, malından bir şeyler çıkarıp vermeni isterlerse çıkarıp ver. Mukâtil Şurahbil'den, o Câbir'den, o da Nebi'den (sav) şöyle buyurduğunu da nakletmektedir: Cebrâil (a.s) bana komşuyu o kadar çok tavsiye etti ki, evladın babasından miras aldığı gibi, onu da mirasçı yapacak zannettim.⁶⁷

Bu son iki rivayetteki ref ederek, merfu olarak ifadeleri hadislerin isnadının Mukâtil tarafından verildiğini ancak imla edilemediğini göstermektedir. Bazen Mukâtil bir hadis rivayetini bir sahabî kavli ile birbirini teyit için kullanır.

Mukâtil Dahhak'tan ve Habîb b. Ebî Sabit'ten, o da Ali b. Ebî Tâlib'ten (r.a) naklen dedi ki: Talâk ancak nikâhtan sonra olur, köle de ancak mülkiyet altına alındıktan sonra azad edilebilir. Mukâtil Amr b. Şuayb'tan, o babasından, o dedesinden, o da Nebi'den (sav) bunun bir benzerini rivayet etmiştir.⁶⁸

Nasların müphemliğini giderirken rivayetlerden elde ettiği malumatı açıklayıcı bir bilgi olarak kullanır. Şu ifadeler hadislerin müphemlerin tefsiri maksadıyla kullanıldığını göstermektedir

(Hacda) ...**füsûk** yani, karşılıklı sövmek **yoktur**, **cidal** yani, kızacak kadar tartışmak **yoktur**. Kendisi ihramlı iken kızacak kadar, ihramlı olan arkadaşını da kızdıracak kadar tartışmasın. Böyle yapan kimse, bir yoksula yemek yedirmelidir. Çünkü Nebi (sav) Veda Haccı'nda, "Beraberinde hediye kurbanı bulunmayan kimse ihramdan çıksın ve umreye niyetlensin" dediğinde, "Biz hacc niyetiyle ihrama girdik, telbiye getirdik" dediler. İşte sözü edilen tartışmaları bu idi. **Ne hayır işlerseniz** yani, Allah'ın size (hac'da) yasaklamış olduğu cinsel ilişki, sövmek ve çekişmek gibi fiilleri terk ederseniz **Allah onu bilir** ve size bunun karşılığını verir. **Ve azık edinin** yani, yanınıza yiyecek alın! (Bakara/197) Çünkü Yemenliler ve başkaları, yanlarına azık almadan hacc yolculuğuna çıkıyorlar ve zulmen diğer yolculardan bir şeyler alıyorlardı. Bunun üzerine, "Bir de azık edinin" buyruğu

⁶⁷ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.65-6.

⁶⁸ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.190

indi. ...**Kuşkusuz ki azığın en hayırlısı takvadır** yani, başka insanlara yüzü suyu dökmeden sakınmaktır; yani, takva, başka şeylerden daha hayırlı bir azıktır. Dolayısıyla yolda yanlarından geçtiğiniz kimselere zulmetmeyin **ve Bana sığınım (ittika) ey akıl sahipleri** yani, ey akıl ve fikir sahipleri ittika edin ve Bana karşı gelmeyin! (Bakara/197) Dedi: Bu ayet nazil olunca Nebi (s.a) onlara azık edinmeyi emretti. Onlar dediler ki: Azık edinecek bir şey bulamıyoruz. Bunun üzerine Nebi buyurdu ki: İnsanlara muhtaç olmaktan ve onlara zulmetmekten sizi alıkoyacak kadar azık edinin. Edineceğiniz en hayırlı azık da takvadır.⁶⁹

Mukâtil'in "Müslümanların Eşleriyle Cinsel İlişkiyi, Elbise Giymeyi Ve Yemek Yemeği Kendilerine Haram Kılmaktan Nehyedilmeleri" başlığı altındaki aşağıdaki rivayeti onun 'Peygamber Sünneti' kavramını kullandığını ve bunu hadise dayandırdığını açıkça göstermektedir.

Rasûlullah'ın (sav) ashabından on kişi Osman b. Maz'ûn el-Cumahî'nin (r.a) evinde bir araya geldiler. Aralarında Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Bekr, Ömer, Abdullah b. Mes'ûd (r.a) da vardı. Kıyameti hatırladılar. Korktular, ağladılar Bu sebeble güzel yiyecekleri ve kadınlarıyla cinsel ilişkiyi kendilerine haram kıldılar. Hatta erkeklik organlarını kesmeye, kıl elbiseler giyip ruhbanlığa yönelmeye yahut da yeryüzünde seyahat etmeye karar verdiler. Bu durum Nebi'ye ulaştığında Osman'ın (r.a) evine geldi. O sırada onlar dağılmış bulunuyorlardı. Nebi Osman'ın hanımına sordu: Osman ve arkadaşlarına dair bana ulaşanlar doğru mu? Kadın, Nebi'ye yalan söylemekten yahut da kocasının hâlini açığa vurmaktan hoşlanmadı ve dedi ki: Sana haber veren Osman ise doğru söylemiştir. Nebi buyurdu ki: Geldiğinde kocana de ki: Ben oruç tuttuğum gibi yeyip içerim de, namaz kıldığım gibi uyurum da, kadınlara da yaklaşırım. *Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir.* Osman geri döndüğünde hanımı kendisine Nebi'nin sözlerini aktardı. Osman dedi ki: Demek ki bizim sözlerimiz Nebi'ye (sav) ulaştı ve o bunlardan hoşlanmadı. Öyleyse Nebi'nin hoşlanmadığı şeyi terkedin! Sonra Nebi'nin yanına gittiler. Bunun üzerine, Mâide süresindeki şu buyruklar nazil oldu: **Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı tayyibâtı** yani, yiyecekleri, içecekleri, giyecekleri ve cimayı **haram kılmayın ve haddi** yani, erkeklik organlarınızı kesecek kadar ileri gidip O'nun helâl kıldıklarını haram sayarak haddi **aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve tayyib olarak yeyin ve**

⁶⁹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.86

Kendisine mü'minler olduğunuz Allah'a ittika edin böylelikle kendilerine, O'na iman ettiklerini haber vermektedir. (Mâide/87-8) Onlar da verdikleri kararı terkettiler ve *Nebi'nin (sav) sünnetine tâbi oldular*.⁷⁰

Şu hadis rivayeti ise sünnetin son durumunu açıklamak için verilmektedir:

Mukâtil dedi ki: Nebi (sav) vefatı yaklaştığında, "Size namaza ve elinizin altındaki kölelere dikkat etmenizi tavsiye ederim" dedikten sonra, "Ey dereceleri yükselten, ey arşın sahibi! Tebliğ ettim mi?" dedi. Dünyadan ayrılıncaya kadar, başka bir söz söylemedi.⁷¹

Bütün bu rivayetler Mukâtil'in hadis ve sünnete bakışta diğer fakihlerden farklı düşünmediğini, hadislerle fıkhıta büyük öncelik verdiğini ayrıca isnadı zikretmeden geçmediğini göstermektedir.

2.2.4. Sahabî Kavillerini Delil Olarak Kullanması:

Mukâtil hadislerden sonra sahabi görüşlerini fikhın kaynağı olarak kullanır. Tespitimize göre eserinde 84 adet sahabi kavli vardır. Hz. Ebu Bekir'den 4, Hz. Ömer'den 14, Hz. Osman'dan 2, Hz. Ali'den 10, Abdullah b. Mesud'dan 16, Abdullah b. Abbas'dan 22, Abdullah b. Ömer'den 4, Ebu Hureyre ve Ebu'd-Derda'dan 3'er, Ubey b. Kab ve Enes b. Malik'ten 2'şer, Zeyd b. Sabit ve Ummu'l-Muminin Hz. Aişe'den de birer görüş aktarmıştır. Dolayısıyla hadislerin sayısı sahabi görüş ve uygulamalarından oldukça fazladır.

Sahabî kavillerinde de aynı hadislerde olduğu gibi varsa senedi zikretmeden geçmez. Ancak 30 tanesinde isnad vermeden görüşler zikredilmiştir. Bunlarda çoğunlukla Hz. Ömer, Hz. Ali, İbni Mesud, İbni Ömer, İbni Abbas gibi sahabilerin meşhur görüşlerine aittir. Yine bunların İbni Mesud ve İbni Abbas'ta olduğu gibi bir kısmı Kur'an'ın değişik kıraatleri ile ilgilidir. Birkaç görüş ise sahabilerin ortak görüşleri olarak verildiği için isnadsız zikredilmiştir. 54 rivayetin isnadı ile verilmesi Mukatil'in sadece hadislerde değil sahabi görüşlerindedir isna da önem verdiğinin ve bunu rivayet ederken yansıttığının açık bir göstergesidir.⁷²

⁷⁰ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.171-2

⁷¹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.66

⁷² Bkz. Ek-2

Mukâtil sahabe görüşleri ile fikhî ispat eder. Bazen bu hüküm şu örnekteki gibi sahabenin ortak görüşü olabilir:

Bize Mukâtil, Katâde'den, o da Osman b. Affan'dan (r.a) tahdis edip dedi ki: "Kocası vefat eden kadın, kocası ile birlikte yaşadığı evden başka bir yerde gecelemez" yani, kocasının kendisi ile birlikte olduğu evden iddeti bitene kadar ayrılmaz. Mukâtil Nâfi'den, o da İbn Ömer'den benzeri bir rivayet nakletmiştir. Mukâtil Abdulkerîm'den, o da el-Habr'den⁷³ (Abdullah b. Abbas) bunun benzeri bir rivayet nakletmiştir.⁷⁴

Eğer sahabe kavillerinde ihtilaf varsa bunuda nakleder.

Dayının, halanın, teyzenin, Zeyd b. Sâbit'e göre mirastan payları yoktur. Ömer b. Hattab (r.a) eğer başka bir mirasçı yoksa halaya malın üçte-ikisini, teyzeye üçte-birini verirdi. Dedi: Ali (r.a) ile İbn Mesûd ise, mirastan (payların dağıtımından sonra) bir şey artacak olursa artan miktarı, karı-kocanın dışında kalan zevi'l-erham'a payları oranında dağıtırdı.⁷⁵

2.2.5. Tabî Kavillerini Delil Olarak Kullanması:

Mukâtil hadis ve sahabi kavillerinden sonra tabîin görüşlerine başvurur ama bunların sayısında belirgin bir düşüş vardır. Tespitimize göre tabîin kavillerinden 21 tanesini aktarmaktadır. Bunlardan 11'i Atâ b. Ebî Rebah, 4'ü İbrahim en-Nehai'ye aittir. Dahhak b. Muzahim 2, Hammad b. Ebi Süleyman, Muhammed b. Sirin, Şureyh b. Haris ve Bişr b. Teym birer görüşle yer alır.⁷⁶ Mukâtil Tabî görüşleri ile fikhî ispat eder. Bir örnek olan aşağıdaki görüş hüküm bakımından da ilginçtir:

Mukâtil dedi ki: Bana Bişr b. Teym'in naklettiğine göre, bir nebiye yahut da bir nebinin karısına zina iftirası atan kimseye iki hadd uygulanır. Mukâtil dedi ki: Nitekim Ahzâb suresinde şu buyruklar inmiştir: **Ey Nebi'nin hanımları! Sizden kim apaçık bir fuhuş işlerse, ona azab iki kattır ve şu, Allah'a göre kolaydır.**

⁷³ Eryarsoy bunu 'el-Habîr' diye okumuştur. Oysa doğrusu Habr(veya Hibr)'ul-Ümme (Ümmetin derin âlimi) ki buda Abdullah b. Abbas (ra) olmalıdır. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s. 221, İşaret y. 1. bsk. İstanbul, 2005

⁷⁴ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.193-4

⁷⁵ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.138-9

⁷⁶ Bkz. Ek-3

Sizden kim de Allah'a ve O'nun Rasûlü'ne itaat eder ve sâlih amel işlerse, ona da ecrini iki kere veririz. (Ahzâb/30-1) Dedi: Yüce Allah onların hem mükâfaatlarını, hem de azablarını iki kat öngörmüştür. Onlara iftira edenlere de iki defa hadd cezası takdir buyurmuştur.⁷⁷

Tabiî kavillerinde bile, eğer varsa isnad zikretmeyi ihmal etmez. Nitekim İbrahim en-Nehai'ye isnadla ulaştığı için, diğer tabiîn görüşlerinde yaptığının aksine senedleri vermektedir. Genel olarak Mukâtil'in rivayet malzemesini kullanma şekli şu şekilde değerlendirilebilir. Toplam 220 rivayetin yer aldığı eserdeki isnad kullanımını henüz sened zikretme usûlünün yerleşmiş olmadığı, cerh ve tadil kurallarının oturmadığı bir dönemde Mukatil'in hadis ve diğer otoritelerin ilmine ve ilmin isnadına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Eserdeki rivayetlerin topluca incelenmesi bunu açıkça göstermektedir. Zaten İbni Şihab ez-Zühri'nin öğrencisi olması, onun da isnada azami ölçüde önem vermesini gerekli kılmaktadır. Kendinden sonraki dönem hadisçilerinin ona yönelik isnad eleştirileri bir anlamda muhtasar ve müreccah bir eser olan tefsirine bakılarak yapılmış görünmektedir. Zira onun Ahkâm ayetlerini incelediği bu eseri onun bilinçli bir şekilde isnad kullandığını göstermektedir.⁷⁸

2.2.6. Yazılı Kaynaklar:

Mukâtil bazen Kur'an'ı ayetler dışında başka tür bilgilerin yazılı kaynağı olarak kullanır. Eserde rastladığımız Kunut duası ile ilgili bir ifade bunun açık örneğidir:

Mukâtil dedi: Ubeyy'in mushafında kunutta okunacak dua da yazılmıştır:

Allahım! Senden yardım etmeni ve bizi affetmeni isteriz. Bütün hayırlarla seni överiz, Sana karşı nankörlük etmeyiz. Sana karşı gelenlerden sıyrılır onları terkederiz.

Allahım! Yalnız sana ibadet eder, yalnız senin için namaz kılar ve yalnızca sana secde ederiz. Yalnız sana doğru koşarız, Yalnız senin için amel ederiz, azabından

⁷⁷ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.224

⁷⁸ Bkz. Ek 1, 2 ve 3. Ayrıca Mukatil hakkındaki eleştiriler için bkz. Tefsir'u Mukatil b. Süleyman, Abdullah Mahmud Şehhâte, Dirase ve Tahkik, el-Cuz'ul-Hâmis, 1989, El-Vucûh ve'n-Nazâir, Mukatil b. Süleyman, Hazırlayan Prof. Dr Ali Özek, İSAV, İstanbul, 1993, Mahmut Fevzi Hamurcu, Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhi Tefsir, Fecr y. , 1.b Eylül-2009

korkar, rahmetini ümit ederiz. Kuşkusuz ki azabın kâfirlere erişir.⁷⁹

2.3.7. Farklı Kaviller Arasında Tercih Yapması:

Fıkhın ilk gelişim döneminde yaşayan Mukâtil zamanında fikhî farklılaşma henüz yeni başlıyordu ve en az düzeyde idi. Dolayısı ile bu farklılaşma eserinde nadir rastlanan bir durum arz etmektedir. Şöyle der: "Tek başına namaz kılan yahut imamlık yapan kimse, önce Fâtiha'yı okumakla başlasın, ardından onunla birlikte ilk iki rekâta Kur'an'dan bir miktar okusun. Son iki rekâta ise sadece Fâtiha'yı okusun." Böyle diyen Mukâtil ardından bu hükmü ile ilgili Sahabe ve Tabiîn'den üç farklı görüş rivayet eder:

a- Mukâtil Atâ'dan, o Ömer b. el-Hattâb'tan (ra) dedi ki: "Fâtiha birlikte bir miktar Kur'an okunmayan hiçbir namaz geçerli olmaz. Fâtiha ile birlikte üç ayet okuyan bir kimsenin rükûa varması helâl olur."

b- Mukâtil Atâ'dan, o da Ebû Hureyre'den (ra) dedi ki: "Farz olan namazda tek başına Fatiha suresini okumak yeterlidir."

c- Mukâtil Muhammed b. Sîrîn'den dedi ki: "Fâtiha'yı okumayı unutup da başkasını okuyan bir kimsenin namazı tamamdır, fakat sehv secdesi yapması gerekir. Namazın iki rekâtında Kur'an okumak yeterlidir. Fakat namazın bir rekâtında Kur'an okumak yeterli olmaz."⁸⁰

Mukâtil'in az önce geçen sözlerinden burada ilk kavil olan Hz Ömer'in görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir örnek de şu şekildedir:

Kur'an okunduğu yani, namazda Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki merhamet olunasınız. (Arâf/204)

a- Dedi: Nebî (sav) sabah namazında Vakıa sûresini okudu. Onun arkasında bir adam da açıktan Nebi'nin okuduğu gibi okudu. Nebi namazı bitirince, "Hanginiz ben bu sureyi okurken beni dinlemeyip kendi başına okudu" diye sordu. Bunun üzerine, **Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki merhamet olunasınız** (Arâf/204) ayeti indi."⁸¹

b- Mukâtil Atâ'dan, o da Ömer b. el-Hattâb'tan (ra) dedi ki: Kur'an okumadan

⁷⁹ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.19

⁸⁰ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.30

⁸¹ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.30

namaz olmaz. Ona şöyle soruldu: İmamla birlikte olsa da mı? O da cevap verdi: Evet, eğer vesvâsı terkedersek. *Yani içinden okur.*⁸²

c- Mukâtil Atâ'dan şöyle rivayet etmektedir: Ben Ebû Hureyre'ye (r.a) sordum: İmamın arkasında (Kur'an) okuyalım mı? Şöyle cevap verdi: Ey yabancı! Kendi içinden oku!⁸³

Mukâtil'in eserinin rivayet yönü incelendiğinde ve dönemin benzer eserleri ile mukayese edildiğinde onun fikhî delillerinde ağırlığın Kur'an'da olduğu görülür. Oysa aynı dönemin ürünü olan Zeyd b. Ali'nin el-Mecmu'ul'Fikhi adlı eseri ile İmam Malik'in Muvatta adlı eserinde fikhî malzemenin temeli hadistir. Bu açıdan onu farklı kılan temel özelliğin fıkıhta Kur'an'a verdiği yer olduğu rahatlıkla söylenebilir. Hadis delilleri önemi ile beraber ikinci sırada yer almaktadır. Mukâtil ile Malik'in Hadis ve Âsâr rivayetlerinde isnadı varsa zikretmeleri, mürsel ve belağ şeklinde gelen rivayetleri kullanmada benzerlikleri hemen göze çarpmaktadır.⁸⁴ Mukâtil'in bu tutumu ve ilim ehli her kaynaktan bilgi alması onun dar bakış açısından uzak olduğunu, kapsamlı ve tarafsız hareket ettiğini göstermektedir. Bunun yanısıra o rivayetlere İmam Malik'ten daha yakın durmakta, bu da rivayetlerini ve senetlerini hadis ilmi açısından çok kıymetli kılmaktadır.

2.3. Mukâtil b. Süleyman'ın Fıkıh Anlayışının İçtihat Yönü:

Mukâtil b. Süleyman fıkıh anlayışında rivayetlere başvurduktan sonra dirayet ve içtihat yollarına başvurur. Bu yolların başında ise dil ile ilgili yaklaşımlar gelir. Nasların

---

⁸² Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.31.

⁸³ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.31. I. Goldfeld ibareyi "ikra bi a'cemiyyin fi nefsike" şeklinde yazmıştır Ancak Eryarsoy bunu "ya a'cemiyyu" şeklinde takdir etmiştir. Dolayısıyla tercümesi sorunludur. İbarede yâ edatı değil bi edatı geçmektedir. Bu da iki anlama gelebilir: İçinden acemîce (yabancı dilinde) oku ya da yabancı gibi içinden oku. Bkz. Ahkam Ayetleri Tefsiri, s.57 Burada ya ibare ya da tercüme yanlışdır. Ancak İmam Malik'in Muvatta kitabında benzer bir rivayette " ikra biha fi nefsike ya farisiyyu" şeklinde geçen ibare Eryarsoy'u haklı göstermektedir. Bkz. Muvatta c.1, s.84-5. Ayrıca M F Hamurcu da bunu Eryarsoy gibi "Ya A'cemiyyu" şeklinde yazmıştır. Ancak 'ey acemi' değil 'ey yabancı' diye tercüme etmiştir.. Bkz. Bkz. Mahmut Fevzi Hamurcu, Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhi Tefsir, s.201, Fecr y. , 1.b 2009, Ankara.

⁸⁴ Eziz Cumayev, Ameli Konuların Dayandığı Hadisler Açısından Malik-Buhari Mukayesesi, Uludağ Ün. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi Bursa-2005

anlaşılması onun en önem verdiği ve ilk başta çözüme kavuşturmaya çalıştığı sorundur.

2.3.1. Fıkhî İstılahları Açıklaması:

Mukâtil bir fıkhî hükmün anlaşılması kelimenin anlamını bilmeye bağlı olduğu zaman kelimenin anlamını da vermektedir. Ancak bu konuda herhangi bir kaynağa müraccat etmemekte bizzat kendisi anlamı tayin etmektedir. Bunları bazen aşağıdaki örnekteki gibi çok kısa bir metinde çok yoğun şekilde yapar.

Ve insanlar arasında hacı ilan et... Kendilerine ait birtakım menfaatlere şâhid olsunlar yani, yaptıkları ibâdetler sebebiyle âhiretteki ecirleri için hazır bulunsunlar. **Belirli günlerde** yani, kurban kesme gününde ve kurban kesmenin uygun olduğu ondan sonraki iki günde; toplam üç günde **Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği** yani kurbanlıklardan **enâm behimesi** yani, deve, sığır, koyun ve keçi **üzerine Allah'ın adını ansınlar. Onlardan yeyin ve bâise** yani, kötürüm ve köre, **fakire** yani, hiçbir şeyi bulunmayana **yedirin. Sonra kirlerini gidersinler** yani, başlarını tıraş etsinler, kurbanlarını kessinler ve cemrelere taş atsinler, **adıklarını yerine getirsinler** yani, hacc yahut umre ibadetinde kendilerine farz kılınmasına sebep oldukları hediyeye kurbanlıkları ya da başka adıklarını yerine getirsinler, kurban kesme günü kurbanlarını kestikleri vakit adıklarını yerine getirmiş olurlar **ve Beyt-i Atik'i tavaf etsinler.** Dedi ki: Atik, câhiliye döneminde tahrib edilmekten, yahut oranın ahâlisinin öldürülmekten ya da esaretten azade olması demektir (Hacc/27-9) ⁸⁵

Mukâtil fıkhî açıdan önemli pek çok kavramı açıklamıştır. Öyleki onun tefsiri ile beraber araştırıldığında çok geniş bir alanda ve çok miktarda hatta bir sözlük oluşturacak kadar lügat ve kavram açıklamasına rastlayabileceğimize kuşku yoktur. Aşağıda bunun bazı örnekleri verilmiştir.

Nusub ve Ezlam: Nusub yani, câhiliye dönemi Arablarının ibâdet etmek üzere diktikleri ve kendilerine hayvan kestikleri taşlar **üzerinde boğazlananlar ve ezlâm** yani, müşrik Arabların yapacakları işlerde kısmet aradıkları oklar **ile kısmet aramanız** müşrik Arablar, gazaya gitmek yahut yolculuğa çıkmak istediklerinde ok çekerlerdi. Bunlardan birinde, "Rabbim bana emretti", diğeri ise "Rabbim bana nehyetti" yazılıydı. Bunlardan hangisi çıkarsa onu yaparlardı. **Bütün bunlar fısktır**

⁸⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.93

yani, bu âyette yasaklananları işlemek bir masiyettir. (Mâide/3)⁸⁶

Mekke ve Bekke: Kuşkusuz insanlar için vaz olunan ilk ev yani, Müslümanlar için kurulan ilk mescid **Bekke'de** Mekke'ye "Bekke" denmesi, tavaf esnasında insanların kalabalık oluşturmaları sebebiyledir. Beytu'l-Makdis ise Mekke'deki evden kırk yıl sonra yapılmıştır. "Bekke" iki dağın arasındadır, "Mekke" ise Harem bölgesinin tamamının adıdır, **bulunan, âlemlere** yani, mü'minlere **mübarek** yani, hacc ve umre yapan, orada namaz kılan kimselerin günahlarına bir mağfiret, bir bereket **ve hidayet olan** yani, Kabe'ye doğru namaz kılan kimseler için dalâletten hidâyete erişmeye vesile olan **evdir**. (Âl-i İmrân/96)⁸⁷

Kenz: Altın ve gümüşü yığıp da yani, zekâtını vermeyip de, yerin üstündeki ya da altındaki malından Allah'ın hakkı olan zekâtı vermeyen bir kimse malını yığmış, kenz yapmış olur **onu** yani, yığıp biriktirdiği malları **Allah yolunda** yani, Allah'a itaat uğrunda **infak etmeyenlere gelince, onlara âhirette acıklı** yani, can yakıcı **bir azabı müjdele. O gün bunlar** yani, yığılıp biriktirilen mallar, **cehennem ateşinde kızdırılacak, o kimselerin ahnları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak.** "İşte bu, kendiniz için toplayıp sakladıklarınız, öyleyse sakladığınız şeylerin acısını **tadın denilecek.** (Tevbe/34-5)⁸⁸

Beyt-i Atîk: ...Sonra onların varacakları yer yani, onlara gerdanlık takılacak yer **Beyt-i Atîk'tir** yani, kurban kesilecekleri yer, Harem bölgesidir. (Hacc/33)⁸⁹

Meşar-i Haram: Arafat'tan ifaza ettiniz mi, Meş'ar-ı Haram yanında yani, Cem'de; Âdem ile Havva -ikisine de selâm olsun- cennetten yere indirildiklerinde orada içtima ettiler. Orası Müzdelife'dir. İnsanlar Arafat'tan ayrıldıklarında oraya bir araya (yezdelifu) gelirler. Buna göre insanlar Cem'e geldikleri vakit, akşam ile yatsı namazını birlikte kılarlar. **Allah'ı zikredin** yani, o gece ve sabah ettiğinizde Meşar-ı Haram'da Allah'ı anın! (Bakara/198)⁹⁰

Hamr ve Meysir: Sana hamrı yani, bütün çeşitleriyle sarhoşluk veren içecekleri

⁸⁶ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.247

⁸⁷ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.38

⁸⁸ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.52

⁸⁹ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.88

⁹⁰ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.92

ve meysiri yani, bütün çeşitleriyle kumarı soruyorlar. (Bakara/219)⁹¹

Şeâir ve Hums: Muhakkak Safa ile Merve Allah'ın şeâirindedir yani, her ikisi de Yüce Allah'ın aralarında sa'y etmeyi emrettiği hacc menâsiki ile ilgili işlerdendir.(Bakara/158): Dedi: Hums diye bilinen Kureyş, Kinâne, Huzâa ve Âmir b. Sa'sa'a oğulları, "Safa ile Merve Allah'ın şiarlarından değildir" dediler Dedi: Câhiliye döneminde Safa ve Merve üzerinde birer put vardı. Bu sebeple onlar, "İkisi arasında tavafı terk etmekte bizim için bir sakınca yoktur. O halde ikisi arasında tavaf etmeyin!" dediler. Bunun üzerine, **Muhakkak Safa ile Merve Allah'ın şeâirindedir** yani, her ikisi de Allah'ın aralarında sa'yı emretmiş olduğu hacc menâsiki ile ilgili işlerdendir, buyruğu indi.⁹²

Savâf: ...Onlar yani, develer, **savâf** yani, sol ön ayağı bağlı olduğu halde diğer üç ayağı üzerinde kibleye yönelik olarak ayakta **iken üzerlerine Allah'ın adını anın** ve öyle boğazlayın.(Hacc/36) Bu Yüce Allah'ın öğrettiği bir iştir. Bununla birlikte arzu eden onları, yatırıp da kesebilir.⁹³

Behîme'tul-En'am: İhramlı iken avlanmayı helâl saymamak şartıyla yani, ihramlı iken karadaki av hayvanlarını öldürmeyi helâl saymamak şartıyla, **size bildirilecek olanlar** yani, Mâide/3. ayette haram oldukları belirtilen leş, kan ve domuz eti **hariç, en'am behâimi** yani, deve, inek, koyun ve keçi, ihramlı olanlar için de ihramsız olanlar için de **helâl kıldı.** (Mâide/1)⁹⁴

Behîme ve Mensek: Kendilerine rızık olarak verdiğimiz en'am behimesi yani, boğazlanacak hayvanlar **üzerine Allah'ın adını ansınlar diye her ümmet için bir mensek kıldık** yani, kan akıtmayı meşru kıldık, **ilahınız bir tek ilahtır** yani, Rabbiniz bir ve tektir, O'nun ortağı yoktur. **O halde yalnızca O'na teslim olun** yani, tevhid ve ihlâsla O'na yönelin! **Muhbitleri** yani, ihlâslıları cennet ile **müjdele!** (Hacc/35)⁹⁵

Malum Aylar: Hacc belirlenmiş aylardadır. (Bakara/197) Dedi ki: Bize Mukâtil Atâ'dan, o da İbn Abbas'tan tahdis edip dedi: "Malum aylardan maksat,

⁹¹ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.146-7. Ayrıca bkz. İçkinin Helallığının Neshedilişi

⁹² Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.90, s.94

⁹³ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.95

⁹⁴ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.87, s.93

⁹⁵ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.96

Şevval, Zilkade ve Zilhiccenin ilk on günüdür."⁹⁶

Kıstas: Başkasına ölçtüğünüzde tam ölçün ve dosdoğru kıstas yani, mizan ile tartın ayette geçen kıstas kelimesi, Rumca'da mizan, demektir. Şu yani, ölçü ve tartıyı tam yapmak hem hayırlı, hem de te'vîl yani, akıbet itibarı ile daha güzeldir. (İsrâ/35)⁹⁷

Kelale: Eğer bir erkek veya kadına kelâle olduğu halde mirasçı olunuyorsa... (Nisâ/12) ... Kelâle, çocuğu ve babası bulunmaksızın vefat eden kimseye denir.⁹⁸

Kur: Boşanan kadınlar kendi kendilerine üç kur yani, üç hayız müddeti gözetlerler. (Bakara/228)⁹⁹

Kıntar: Bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz yani, siz erkekler hanımınızı boşayıp bir başka hanımla evlenmek isterseniz, öncekine yani, boşamak istediğiniz kadına kıntar altın mehir; 1200 dinar vermiş olsanız bile ondan hiçbir şey almayın yani, koca bu durumdaki eşini boşamak istediğinde, (mehrini) feda etsin diye onu dövmesin. Onu yani, mehrin bir kısmını, bühtan ederek yani zulmederek ve apaçık bir günah yüklenerek alır mısınız? Üstelik birbirinize karışmış yani, cima etmiş ve onlar sizden galiz yani, şedid bir mîsâk almışken! (Nisâ/20-1)¹⁰⁰

Hul: Sonra yüce Allah, istisnada bulundu: Hul yapan kadın, kocanın istememesine rağmen kocasından boşanan kadın demektir. Erkekle kadının Allah'ın çizdiği sınırları yani, yüce Allah'ın kendilerine vermiş olduğu emirleri koruyamayacaklarından korkmaları müstesna... (Bakara/229)¹⁰¹

Selem: Ey iman edenler! Belirlenmiş bir vadeye kadar borçlaştığınız vakit onu yazın. Aranızda yani, satıcı ile alıcı arasında yazı bilen biri adaletle yazsın yani, yazacak olan kişi, ikisi arasında adaletli olsun, ne borçlunun borcunu artırsın

⁹⁶ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.85

⁹⁷ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.127

⁹⁸ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.135

⁹⁹ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.190

¹⁰⁰ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.195-6

¹⁰¹ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.200-1

ne de alacaklının hakkını eksiltsin. **Yazı bilen, Allah'ın kendisine öğretmesine** yani yazı yazmayı öğretmesine **mukabil yazmaktan kaçınmasın.** (Bakara/282) Ayet belli ölçüyle, belli bir vadeye kadar yapılan selem (alış-verişi) hakkında inmiştir.¹⁰²

Sefih ve Zayıf: Üzerinde hak olan da yazdırsın yani, borçlu da üzerindeki hakkı olduğu gibi yazıcıya söyleyip yazdırsın **ve borçlu, rabbine ittika etsin de ondan bir şey eksiltmesin** yani, alacaklının hakkından bir şeyi eksik söylemesin. **Eğer üzerinde hak olan** yani, borçlu olan **sefih** yani, cahil; yazdırmayı bilmeyen **veya zayıf** yani, aciz yahut dilsiz yahut ahmak **veya yazdırmaya gücü yetmiyor** yani üzerindeki borcu yazdırmayı beceremiyor **ise, onun velisi** yani, hak sahibinin velisi onun hakkını **adaletle yazdırsın** yani, alacaklı herhangi bir şey arttırmasın. (Bakara/282)¹⁰³

Cilbab: Ey Nebi! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle cilbablarından yani, kınâ ve başörtülerinden **üzerlerini örtünler** yani sarkıtsınlar. (Ahzâb/59) Bu sebeble yabancı birinin Müslüman bir kadını, başını ve böğrünü (nahr) kendisiyle örttüğü kınâ ve başörtüsü olmaksızın görmesi helâl değildir.¹⁰⁴

Zan, Tecessüs ve Gıybet: Ey iman edenler! Zannın birçoğundan kaçının. Kuşkusuz zannın bazıları günahdır. (Hucurât/12) Zann, kişinin kardeşinden kötülük kast etmediği bir söz duymasıdır. Eğer onu söylemez yahut bir fiil ile ilan etmezse, bunda bir beis yoktur. Şayet bunu söylese günahkâr olur. **Tecessüs de etmeyin** yani, Müslüman kardeşinizin kusurlarını da araştırmayın, çünkü bu bir masiyettir. Aksine Müslüman kardeşinizin kusurunu örtün. **Kiminiz kiminizi gıybet de etmesin.** (Hucurât/12) Dedi: Gıybet, Müslüman kardeşinin kusurlarını söylemendir. Onda olmayan bir şeyi söyleyecek olursan bu, bühtan olur.¹⁰⁵

Evsân ve Kavl'uz-Zûr: O pis olan putlardan içtinâb edin yani günah olan putlardan, putlara tapmaktan kaçın **ve zûr sözden** yani, yalan sözden ki o da, şirkidir (Hacc/30) Şöyleki: Hums diye bilinen Kureyş, Kinâne, Huzâa ve Âmir b. Sa'saa soyundan gelenler câhiliye döneminde ihrama girdiklerinde Allah'a ortak

¹⁰² Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.230-1

¹⁰³ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.231

¹⁰⁴ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.240

¹⁰⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.243

koşuyorlar ve Lebbeyk Allahumme lebbeyk, lebbeyk lâ şerike lek illâ şerikun huve lek temlikuhu ve mâ melek (buyur Allahım buyur, buyur Senin ortağın yoktur. Senin olan, kendisine de, mâlik olduğu şeylere de mâlik olduğun bir ortağın müstesna) diyorlardı. İşte bu sebeble Yüce Allah **Ve zûr sözden** yani, şirkten **ıctinâb edin** buyuruyor.¹⁰⁶

Kebair, Sağair, Fevahiş ve Lemem: Onlar ki, günahın kebâirinden yani, işleyen için âhirette Allah'ın ateşi gerekli kıldığı her gûnahtan **ve fevâhişten** yani, dünyada Allah'ın benzeri bir haddi gerekli kıldığı her gûnahtan **ictinâb ederler.** (Necm/32) *Bunun bir benzeri de Şûra suresindedir (37.ayet).* Sonra Yüce Allah "lemem hariç" buyurmaktadır ki, maksat, iki sınır arasında bulunan, yüce Allah'ın âhirette cehennem ateşini vâcib kılmadığı, dünyada da iki haddin gerekmediği günahlardır. **Gerçekten Rabbin mağfireti geniş olandır** yani, Yüce Allah iki sınır arasında kalan bu tür günahları bağışlayıcıdır. *Beş vakit namaz bu günahlara keffârettir.* (Necm/32) **Size yasaklanan kebâirden kaçınırsanız, sağâirinizi örteriz** yani, dünyada iki haddi, âhirette de cehennem ateşini gerektirmeyen büyük günahlarınız dışındaki küçük günahlarınızı sileriz **ve sizi şerefli bir mekâna** yani, güzel bir yere; cennete **sokarız.** (Nisa/31)¹⁰⁷

Fâhişe: Şayet onlar yani, cariyeler **evlendikten** veya Müslüman olduktan **sonra bir fâhişe işlerlerse** yani, zina ederlerse, **onlara** yani, cariyelere, **muhsan olanlara** yani, hür kadınlara **verilen cezanın** yani, yüz celde cezasının **yarısı verilir** yani, cariyelere elli celde vurulur. (Nisa/25)¹⁰⁸

Ev: Mukâtil (Mâide/89 geçen üç keffâret şikkından; on yoksulu giydirmek: her yoksula bir abaya vücudunu örtecek bir elbise verilmesi veya köle azad etme veya üç gün oruçtan herhangi birini yerine getirmeyle ilgili olarak) dedi ki: *Kur'ân'da geçen her ev (veya, yahut, ya da) muhayyerlik; yani Allah'ın, kullarını o hususta muhayyer bıraktığını ifade eder.*¹⁰⁹

2.3.2. Fikhî Uygulamadaki Teamülleri Açıklaması:

Mukâtil yeri geldikte ayetlerde geçen fikhî teamülleri de misallendirerek açıklar

¹⁰⁶ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.84-5

¹⁰⁷ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.147-8

¹⁰⁸ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.215

¹⁰⁹ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.229

1- ...**Eşlerine atan** yani, karılarını zina isnad eden, **kendilerinden başka şâhid getiremeyenlerin** yani, hanımının zina ettiğine dâir kendisinden başka şahidi bulunmayan ve bunu mahkemeye dava olarak götüren kocaların **herbirinin şehâdeti dört şehâdetdir ki Billahi kendisi muhakkak doğru söyleyenlerdendir.** *Dedi: Koca, ikinci namazından sonra mescidte kalkıp Allah adına dört defa yemin ederek şöyle der:* "Kendisinden başka ilah olmayan Allah adına şâhidlik ederim ki, -hanımını kasederek- filan kadın zinakârdır ve gerçekten ben bu sözümle doğruyu söylüyorum." ... **Beşincisi de: Eğer kâziblerden** yani, zina isnadında yalan söyleyenlerden **ise, Allah'ın laneti onun üzerine.** (Nûr/6-7) Ardından Yüce Allah, kocası tarafından zina isnad edilen kadının durumun beyanında buyuruyor ki: **Kadından cezayı, dört kere şöyle şehâdet etmesi defeder: "Billahi o** yani, kocam **muhakkak yalancılardandır"** yani, Hâkim bundan sonra kadına had uygulamaz. (Nûr/8) Bunun yapılma şekli şöyledir: Kadın kocasının durduğu yerde durur ve dört defa şöyle der: "Kendisinden başka ilah olmayan Allah adına şâhidlik ederim ki, ben zina etmedim ve hiç kuşkusuz kocam bu sözünde yalancıdır." Beşincisi de: **Eğer o** yani, kocam, **sâdıklardan** yani, zina isnadında doğru söyleyenlerden **ise, Allah'ın gazabı onun üzerine!** (Nûr/9) Ardından da yüce Allah fazlını ve rahmetini hatırlatarak buyuruyor ki: **Ya Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı** yani O'nun nimeti üzerinizde olmasaydı, kimin yalan söylediğini izhar ederdi **ve Allah'ın gerçekten tevvâb** yani, tevbe edenleri kabul eden **ve hakîm** yani, lanetleme hükmünde hikmetli olandır. (Nur/10)¹¹⁰

2- **Eğer o ikisinin arasının açılmasından korkarsanız** yani, karı-koca arasının açık olduğunu biliyor, fakat nüşûzun erkek tarafından mı yoksa kadın tarafından mı olduğunu bilmiyorsanız **o vakit, bir hakem** yani adaletli bir kişi **erkeğin ehlinden, bir hakem** yani, adaletli bir kişi **de kadının ehlinden gönderin.** (Hakemler) karıkocaya nasihat etmenin yoluna bakarlar ve zalim olanla konuşurlar. Bu şöyle yapılır: Erkek tarafından gelen hakem, koca ile başbaşa görüşür ve ona derki: Bana asıl niyetini söyle; çünkü ben, sen istemedenden ne sizi ayırabilirim, ne de bir araya getirebilirim. Şayet serkeşlik ve zalimlik eden erkek ise, hakeme derki: Beni ondan ayır, benim ona ihtiyacım yok. Mehir olmasaydı onu boşardım. O bakımdan bir miktar mal karşılığında onu razı et. Eğer serkeşlik eden kendisi değilse, hakeme der ki: Sen onu razı etmek için malımdan istediğin kadarını verebilirsin. Beni ondan ayırma. Kadın tarafından gelen hakem de kadın ile başbaşa görüşür ve ona şöyle

¹¹⁰ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.210-1

der: Bana gerçek niyetini söyle. Eğer serkeşlik eden, kocasına karşı gelen kadın ise, hakeme der ki: Sen ona malımdan ne isterse ver ve beni ondan ayr. Serkeşlik eden kadın değilse, hakeme der ki: Bizi birbirimizden ayırma, fakat nafakadan bir miktarını geri vermesini iste ve bana iyilikte bulunmasını söyle. Sonra hakemler bir araya gelirler. Eğer erkek ile kadının arasını düzeltmek isterlerse, her hakem diğerine şöyle der: Sen bana doğruyu söyle, ben de sana doğruyu söyleyeceğim. Her biri arkadaşına doğruyu söylerse, serkeşliğin hangi taraftan olduğu anlaşılır olur. Eğer serkeşlik erkek tarafından ise her iki hakem de ona, şöyle tavsiyede bulunurlar: Allah'tan kork, serkeşlik eden, haksızlık eden sensin. Yüce Allah'ın emrine dön. Böylece ona adaletle hareket etmesini emrederler. Şayet serkeşlik eden kadın ise her ikisi de kadına şu tavsiyede bulunurlar: Serkeşlik eden, kocana zulmeden sensin; kocana itaate dönene kadar senin onun üzerinde nafaka hakkın yoktur. Böylece ona adaletle hareket etmesini emrederler. Böylelikle belki Yüce Allah onların eliyle işlerini düzene koyar. İşte yüce Allah'ın; **Bunlar** yani, hakemler **da ıslâhı** yani, karı ile kocanın arasını düzeltmeyi **isterlerse, Allah o ikisinin arasını bulur** yani, hakemlerin her biri diğerine karşı samimi olursa, Allah karı ile koca arasını düzeltir. Şayet karı-koca birbirleriyle anlaşamaz ve ayrılmanın dinlerinde kendileri için hayırlı olduğunu görürlerse, hakemler onların rızalarını alarak onları ayırırlar. **Şüphesiz ki Allah alîmdir, habîrdir** yani, hakemlerin, onların iyiliklerini istediklerini bilendir, iyiliklerine çalıştıklarından haberdar olandır. (Nisâ/35)¹¹¹

2.3.3. Fıkhî Hükümleri Kullanması:

Mukâtil b. Süleyman eserinde fıkhî ıstılahları günümüzde kullandığımız anlamda sıkça kullanmaktadır. Aşağıda bunların örnekleri verilmektedir.

Fariza: *Kuşluk namazı fariza değildir.* Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Biz dağları o'nun maiyyetinde musahhar kılmıştık; tesbih ederlerdi** yani, dağlar da Dâvûd ile birlikte Allah'ı anarlardı **akşamleyin ve işrak vakti** yani, gündüzün ilk saatlerinde. (Sad/18)¹¹²

Fariza, Vacib: Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın yani, bunları mîkat yerlerinden başlayarak, başka hiçbir maksat karıştırmaksızın ve ihrama aykırı

¹¹¹ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.178-9

¹¹² Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.35

şeyler işlemeksizin yalnız O'nun için tamamlayın. Çünkü Arab müşrikleri ihrama girerken Allah'a ortak koşuyorlardı. Bu sebeble yüce Allah Müslümanlara, **Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın** buyurdu. (Bakara/196) *Hacc ve umre iki vacib farizadır.*¹¹³

Fariza, Vacib, Mektube, Ruhsat ve Helal Kılmak: Ey iman edenler! Cuma günü namaz için yani, öğle namazı için **nida edildiği vakit Allah'ın zikrine koşun** (Cuma/9-10) yani, imam ile birlikte farz (mektube) olan iki rekât namaz kılmaya gidin ki *bu, farz olan bir görevdir (vâcib bir farizadır)* ve **alış-verişi bırakın. Eğer bilerseniz bu** yani, namaz kılmak **sizin için daha hayırlıdır** yani, alış-veriştten daha hayırlıdır. **Namaz** yani, Cuma namazı **kılındığında yeryüzüne dağılın** yani, dağılabilirsiniz: *bu, alış-verişin yasaklanmasından sonra alışveriş için bir ruhsattır ve Allah'ın fazlından* yani, O'nun rızkından **arayın** yani, arayabilirsiniz: böylelikle namazdan sonra rızık aramayı onlara *helâl kılmaktadır*. İsteyen ticaret için çıkar gider, isteyen de gitmez **ve Allah'ı çokça zikredin** yani, Allah'ı dil ile çokça anın **ki felaha eresiniz** yani, umduğunuzu elde edersiniz. (Cuma/9-10)¹¹⁴

Sünnet: - Kocası tarafından kendisine dokunulmadan boşanan kadının mehri, Bakara suresinde beyan edilmektedir: **Kadınları, kendilerine el sürmeden** yani, cima etmeden **veya mehir tayin etmeden boşamanızda üzerinize bir cünah** yani, bir sorumluluk (harec) **yoktur. Ancak onlara muta verin. Eli geniş olan genişliği ölçüşünce, eli dar olan da imkânı ölçüşünce ma'rûf ile bir hediye (mut'a) versin** yani, belirli bir miktarı olmamakla birlikte, herkes kendi durumuna göre vâcib olarak onlara ikram etsin. **Bu, ihsan edenler üzerine bir yükümlülüktür.** (Bakara/236) Bu da şöyle olur: Erkek, velisinin ve şâhidlerin huzurunda kadının rızası ile kendisine mehir tayin edilmeden onunla nikâhlanır ve sonra cima etmeden onu boşarsa, kadının mehir hakkı olmadığı gibi, iddet bekleme yükümlülüğü de yoktur. Fakat marûf bir şekilde mut'a hakkına sahiptir. Ancak mut'anın belirlenmiş bir miktarı yoktur; mutayı tesbitte koca muhayyerdur. Dedi: Bu ayet, Hanîfe oğullarından bir kadın ile evlenip de ona dokunmayan bir Ensarî hakkında inmiştir. Nebi (sav) kendisine sormuş: Onu boşadın mı? Adam cevap vermiş: Evet, fakat nafakasını karşılayacak gücüm yok. Nebi tekrar sormuş: Onu herhangi birşey ile

¹¹³ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.84

¹¹⁴ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.34

faydalandırın mı? Adam cevap vermiş: Hayır. Bunun üzerine Nebi buyurmuş ki: Sarığınla dahi olsa onu faydalandır. Aslında onun fazla bir değeri yoktur, *fakat ben bir sünneti ihya etmek istedim*. Sonra Nebi ona iki elbise vermiş, o da, evlenmiş ve evlendiği kadına bu iki elbisenin birisini mehir olarak vermiş.¹¹⁵ - Mukâtil Atâ'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "İbrahim'in (a.s) fitratı itibariyle sahip olduğu ve *bizim için sünnet olan* on haslet vardır. Bunların beşi başta, beşi de bedenın diğer bölümlerindedir. Baştaki sünnetler; mazmaza, istinşak, misvak kullanmak, bıyıkları kesmek/kısaltmak ve saçını ortadan ayırmaktır. Bedenin diğer yerlerindeki sünnetler ise; istincâ, etek traşını olmak, sünnet olmak, koltuk altlarındaki kılları yolmak ve tırnakları kesmektir."¹¹⁶ - **Kadınları boşadığınız zaman** yani, ey Nebi ve o'nun ümmeti, **iddetlerine doğru** yani, hayızdan temizlendikten sonra ve onlarla cima etmeden önce bir defa boşayın **ve iddeti sayın ve rabbiniz Allah'a ittika edin** yani, size verdiği emirlerde O'na karşı gelmeyin. **Apaçık bir fahişe işlemedikçe onları evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar** yani, iddet müddeti zarfında, kendiliklerinden evden çıkmasınlar. Zira kocanın onların üzerinde geri dönme hakkı vardır. **İşte bunlar Allah'ın hududlarıdır** yani, *Allah'ın sünneti ve emridir*; kadını iddeti içinde hayızdan temiz iken ve cima etmeden boşanır. **Kim, Allah'ın sınırlarını aşarsa** yani, *O'nun sünnetini ve emrini çiğneyerek*, iddetin başlayacağı şeklin dışında bir halde iken boşarsa, **kendine zulmetmiş olur**...(Talak/1-2)¹¹⁷

Tatavvu: - ... Daha sonra tatavvuyu söz konusu ederek buyuruyor ki: **Ve secdelerin arkaları sıra da** yani, akşam namazının ardından da iki rek'ât! (Kaf/40)¹¹⁸ - **Geceden pek az uyurlardı** yani, o muhsinler geceleri çok uz uyurlardı **ve seherlerde istiğfar ederlerdi** yani, namaz kılarlardı: onlar gecenin ilk bölümünde uyurlar, son bölümünde namaz kılarlardı.(Zâriyât/17-18) yani tatavvu (nafile) namaz. Yüce Allah'ın Al-i İmrân suresindeki: **Seherlerde istiğfar ederler** yani, namaz kılarlar (Âl-i İmrân/17) buyruğunda olduğu gibi.¹¹⁹

Fariza ve Tatavvu: Nebi (sav) buyurdu ki: Üç husus benim için fariza, sizin için

¹¹⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.196-7

¹¹⁶ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.23-24

¹¹⁷ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.182

¹¹⁸ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.18

¹¹⁹ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.255

tatavvudur: Gece kıyama, vitr ve misvak kullanmak.¹²⁰

Mektube, Tatavvu ve Mekruh: ... Sonra, Tatavvu namazı zikrederek buyuruyor ki: **Yıldızların arkaları sıra da O'nu tesbih et** yani, o sabah namazından önceki iki rek'âtı kıl! (Tûr/49) Bunun vakti, fecrin doğuşundan sonradır. Bu iki rekâtın birincisinde, Kâfirûn sûresi bir defa, ikincisinde de İhlâs sûresi üç defa okunur. Bundan sonra Mektube kılana kadar konuşmak mekruhtur.¹²¹

Lâ Bes: Mukâtil dedi: Suyun, abdest azalarına ulaşması durumunda, abdest azalarını üçten fazla veya az yıkamanın herhangi bir beis yoktur (Lâ bes). Ancak mest giyilmiş ise, onlar meshedilir.¹²²

Ruhsat: - Allah size güçlük çıkarmayı istemez yani, dinde işi aleyhinize daraltmak istemez. O, teyemmüme ruhsat vermekle dinde bir genişlik kılmıştır. **Aksine sizi temizlemeyi** yani, hadesten ve cünüblükten temizlemeyi **ve üzerinizdeki nimetini tamamlamayı ister.** *Böylelikle bu ruhsat nimetlerden birisi olmaktadır. Ta ki şükredesiniz.* (Mâide/6)¹²³

İstisna ve Ruhsat: Sonra Yüce Allah istisnada bulunarak ve ruhsat vererek buyurdu ki: **Aranızda devredeceğiniz** yani, peşin, elden ele alıp vereceğiniz **bir ticaret olması müstesna. O zaman onu** yani, peşin, elden ele yaptığımız ticareti **yazmamanızda sizin için bir cünah** yani, Harec yoktur. **Alış-veriş yaptığımız vakit de şâhid tutun** yani, her durumda hakkınıza dâir şâhid bulundurun. (Bakara/282)¹²⁴

Kefaret ve Muhayyerlik: Mukâtil dedi ki: Kur'ân'da geçen her ev (veya, yahut, ya da), muhayyerlik; yani Allah'ın, kullarını o hususta muhayyer bıraktığını ifade eder. On yoksulu doyurmak veya giydirmek veya bir köle azad etmek hükmü, bu türdendir. Yemin keffâreti dolayısıyla bir ya da iki gün oruç tutan, sonra yemek yedirecek imkânı bulan kimse, tuttuğu orucu nafîle kabul edip yemek

¹²⁰ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.17

¹²¹ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.18-9

¹²² Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.22

¹²³ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.26

¹²⁴ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.232

yedirmelidir.¹²⁵

Bu sayılan örnekler ve diğerleri Mukâtil'in dil ve ıstılah açıklamalarına da çok önem verdiğini göstermektedir. Onun eserlerindeki açıklamalarından orta çapta bir sözlük bile hazırlamak mümkündür. Üstelik bu şekilde hazırlanacak bir sözlük elimizde mevcut en erken dönem (Hicri 1.asır sonu ve 2.asır başı) Arapça sözlük olur, bu konudaki açığı önemli ölçüde giderebilirdi.

2.3.4. Takdim ve Tehir:

Mukâtil'in fihhi beyanın anlamının belirlenmesinde başvurduğu ilk yollardan birisi de lafzın kullanılış özelliklerine müracaat etmektedir. O Arapçya ait uslub özelliklerinden biri olan lafızda takdim ve tehir yapılmasına dikkat etmenin gerektiğini, zira bu durumun fihhi hükümleri etkilediğini düşünmektedir. Aşağıda bunun örnekleri görülmektedir:

1- Müslümanların başkalarının evlerine girerken izin istemesine dâir Allah'ın emri: **Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, ehlienden izin alıp selâm vermeden yani, kendi evlerinizin dışındaki evlere, halkına selâm verip onlardan izin almadan, ifadede takdim vardır: önce selâm verilir, sonra izin alınır girmeyin! Bu** yani, selâm vermek ve izin istemek, **sizin için daha hayırlıdır** yani, izinsiz girmenizden daha faziletlidir. Çünkü böylelikle günaha girmezsiniz ve ev halkı da gerekli tedbirleri alırlar. **Umulur ki faydalarını düşünürsünüz (tezekkür)** yani, selâm verip izin istemenin sizin için hayırlı olduğunu bilir de öğüt alıp Allah'ın emrini yerine getirirsiniz. (Nur/27)¹²⁶

2- Baba-Bir kardeş olmayanların analarından alacakları miras: **Eğer bir erkek veya kadına kelâle olduğu halde mirasçı olunuyor da...**(Nisâ/12) *Bu buyrukta bir takdim olup mana şöyledir: "Şayet bir erkek yahut bir kadın kelâle olan birisine mirasçı oluyor ise..."*¹²⁷

3- Yakınlara miras: ... **Taksim sırasında** yani, miras taksim olunurken **yakınlık sahipleri** bu ibaredeki kısmet (paylaştırma) kelimesi öne alınarak takdim yapılmıştır. Şöyleki: yakınlık sahipleri paylaşırma sırasında hazır bulunacak

¹²⁵ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.229. Mâide/89. ayet ile ilgili geçmektedir.

¹²⁶ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.235

¹²⁷ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.135

olurlarsa... "yakınlık sahipleri"nden kasıt da ölenin mirasçı olmayan yakınlarıdır, **yetimler ve yoksullar hazır bulunurlarsa, onları ondan rızıklandırın** (Nisa/8) yani, mirasçı olmayanlara mirastan bir şeyler verin, verilecek miktar belirlenmemiştir. Onlara miras paylaştırılmadan önce bir şeyler verilir, sonra miras paylaşılır.¹²⁸

4- Erkeğin karısına mirasçı olması: Ey kocalar, ölmüş hanımlarınızın **çocukları yoksa** yani, yanındayken vefat ettiği kocasından, ya da önceki koca veya kocalarından çocukları yoksa **hanımlarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Şayet çocukları** yani, erkek ya da kız çocukları **varsa, bıraktıklarının dörtte-biri sizindir** yani, ölen kadının bıraktığı mirasın dörtte-birini kocası alır. Bu hükümler, **ettikleri vasiyetten yahut borçtan sonra** tatbik edilir. (Nisâ/12) borcu vasiyetinden önce yerine getirilir. *Ayette bir takdim yapılmıştır.*¹²⁹

5- Abdest: Örnek ile ilgili geniş metin 3.bölümdedir.

2.3.5. Vücûh ve Nezâir:

Mukâtil'in kullandığı şekli ile Vücûh Kur'an'daki kelimelerin farklı ayetlerde farklı bağlamlarda farklı anlamlarda kullanılmasıdır. Nezâir ise Kur'an'da geçen bir kelime veya terkip ya da hükmün, farklı ayetlerde farklı bağlamlarda benzer anlamlarda kullanılmasıdır. Kur'an'ın dâhili yani metin içi bağlamını esas alarak kullanılan bu yöntem fihhi beyanın dilinin ve anlamının belirlenmesinde son derece önemlidir.

O bu eserinde genelde kelime olarak da nezairi sık sık kullanmıştır. Ancak vücuhu fark edebildiğimiz kadarıyla tefsiri açıklamalarında uygulamış, açıktan değinmemiştir.. O el-Vücuh ve'n-Nezair adlı eserini bu konu üzerine yazmıştır. Mukâtil fikhî hükümlerin

---

¹²⁸ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.131-2.

¹²⁹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.134, Eryarsoy burada bir dipnotta şöyle bir açıklama yapmaktadır: Bu ibaredeki ve yecuzu lafzında vav'dan sonraki lâ, muhtemelen yazma nüshada yoktur, ya da bir baskı hatası söz konusudur. Nitekim aşağıda gelecek olan "baba-bir kardeşleri bulunmayan kardeşlerin annelerinden mirasları" başlığının sonunda, Mukâtil, Tefsiri'nde aynı âyete dâir açıklamalarda bulunurken "Hiçbir mirasçıya da vasiyette bulunmaz" demektedir. Bizde tercümede bunu dikkate aldık. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s. 161, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005

açıklanması ya da tekit edilmesi için Kur'an ayetlerinin o anlama destek veren tekrarlarını nazîr (benzer) olarak adlandırarak sıkça zikreder.

1- Eğer her ikisi yani, ana ile baba **rıza ve danışma ile kesmek** yani, ittifak ederek çocuğu iki seneden önce sütten kesmek **isterlerse**, çocuğu iki seneden önce sütten kesme kararında birinin diğerine zarar verme gayesi gütmemesi şartıyla **bir cünah yoktur** yani harem yoktur **ikisinin üzerine de**. Ana, sütannelerin kabul ettiği yiyecek ve giyeceğe razı olursa, çocuğunu emzirmekte daha fazla hak sahibidir. Fakat ana, sütannelerin kabul ettiği nafakaya razı olmaz da **çocuklarınızı siz** yani, babalar **emzirtmeyi isterseniz** yani, sütanneye emzirtmek isterseniz, **verdiğiniz** yani, sütanneye verdiğiniz ücreti **marûf ile** yani, süt emzirme hususundaki Allah'ın emirlerine uygun şekilde **teslim etmeniz şartıyla yine üzerinize bir cünah yoktur** yani, babanın, çocuğuna bir sütanne tutmasında, ona giyecek ve yiyecek masrafı söz konusu olmaksızın ücretini vermesi şartıyla bir vebal yoktur. **Allah'a ittika edin** yani, O'na karşı gelmeyin Sonra Yüce Allah onları sakındırarak şöyle buyurmaktadır: **Ve bilin ki Allah yaptıklarınıza basirdir.** (Bakara/233) *Bunun bir benzeri de Kısa Nisa (Talâk) suresinde yer almaktadır: Eğer onlar* yani, boşadığınız çocuklu analar **sizin** yani, babalar **için emzirirlerse, ücretlerini verin** yani, ey erkekler, gücünüz oranında kadının yiyecek ve giyeceğini karşılayın **ve aranızda** yani, erkek ile kadın, kendi aralarında **marûf ile** yani nafaka hususunda güzel bir şekilde **davranın. Eğer anlaşmada güçlkle karşılaşırsanız** yani, ana, sütannelerin istediğinden fazlasını isteyip, baba da onun istediğini vermeyip ittifak edemezlerse, **onun** yani, babanın **hesabına başka bir kadın emzirsin. Bolluk içinde olan bolluğuna uygun nafaka versin** yani, sütanneye bol nafaka versin, **rızkı daraltılan da, Allah'ın kendisine verdiğinden infak etsin. Allah hiçbir kimseye**, sütannelere verilmesi gereken nafaka hususunda, **verdiğinden başkasını yüklemesin. Allah bir güçlüğün arkasından** yani, darlıktan sonra **bir kolaylık** yani, genişlik **yapar.** (Talâk/6-7)¹³⁰

2- Kim bunlardan yemeye mecbur kalır da, haddi aşmaksızın yani, helâl kabul etmeksizin **ve haddi aşmaksızın** yani, mecbur kalmadığı halde yemeye kalkışmaksızın yerse, **mecbur kalırsa ona da günah yoktur** (Bakara/173) buyuruyor. **Onlardan yemeye mecbur olursa, elbette Allah gafurdur** yani, çaresizlik ve mecburiyetten dolayı haram olan eti yiyenlere karşı bağışlayıcıdır,

¹³⁰ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.208-9

rahimdir yani, böylelerine karşı merhametlidir.(*Mâide/3*) *Bunun bir benzeri de En'âm (145. âyet) ile Nahl (115. âyet) sûrelerinde bulunmaktadır.*¹³¹

3- İsrâ suresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Zinaya yaklaşmayın. Doğrusu o bir fuhuşdur** yani, isyandır ve **kötü bir yoldur (sebil)** yani, kötü bir yoldur (meslek). (İsrâ/32) Arâf suresinde de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **De ki: "Kuşkusuz Rabbim fevâhişi** yani, zinayı **ondan açık olanı** yani, onun alenî işlenenini **bâtın olanı** yani, onun gizlice işlenenini **haram kılmıştır.** (Araf/33) Arab müşrikleri, açıktan zina işlememekle öğünür, gizlice yapılmasında bir sakınca görmezlerdi. Bunun bir naziri de Enâm sûresindedir (151.âyet).¹³²

Mukâtil Vücûh konusunda incelediğimiz bu eserinde açıktan beyanda bulunmamakla birlikte açıklamalarında buna dikkat etmektedir. Marûf kavramı bunun güzel bir örneği olarak Kur'ân'ın değişik yerlerinde şöyle tefsir edilir:

1- Sadakayı veya marûfu yani, sadaka vermeyi yahut borç vermeyi, bu Yüce Allah'ın, "**Fakir olan ise marûfa göre yesin**" (Nisâ/6) buyruğuna benzemektedir ki bu da borç vermektir **yahut insanların arasını düzeltmeyi emredenlerinki hariç, onların gizli gizli görüşüp konuşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Kim Allah'ın rızasını gözeterek böyle yaparsa** yani, sadaka verir, borç verir ve insanların arasını düzeltirse, **Biz ona büyük bir mükâfaat vereceğiz** yani, cennette vereceğiz.(Nisâ/114)¹³³

2-... Ve onlara marûf bir söz söyleyin yani, onlara güzel vaadte bulunun, şayet mirasçılar küçük iseler mirasçılarının velisi, ölenin mirasçı olmayan yakınlarına, yetim ve yoksullara şöyle der: Bunların yaşları küçüktür. Akılları olgunlaşıp ergenlik yaşma varırlarsa, kendilerine, hakkınızı gözetmelerini ve size karşı Rab'lerinin tavsiyelerine uymalarını söyleriz. Şayet bundan önce ölür ve biz onlara mirasçı olursak, biz size hakkınızı öderiz. İşte marûf söz budur. (Nisâ/8)¹³⁴

3- Tevbe edenler yani, günahlarından tevbe edenler, **ibâdet** yani, Allah'a ibâdet **edenler, hamd** yani, Allah'a hamd **edenler, sâihler** yani, oruç tutanlar, **rükû** yani, namazlarında rükû **edenler, secde** yani, namazlarında secde **edenler, marûfu** yani,

¹³¹ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.246-8

¹³² Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.213

¹³³ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.70

¹³⁴ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.131-2

tevâhîdi emredenler, münkerden yani, şirkten nehyedenler ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar var ya, işte o mü'minleri müjdele yani, Allah'ın Kuşkusuz Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. (Tevbe/111) ayetinden bu âyete kadarki vaatlerini tasdik edenleri cennet ile müjdele. (Tevbe/112)¹³⁵

4- Ayrıca, yanında yetime ait değerlendirdiği mal bulunan kimseye de şöyle hitab etmiştir: **İhtiyacı olmayan, tenezzül** yani, yetimlerin mallarından hiçbir şey almayarak tenezzül **etmesin, muhtaç olan da marufa göre yesin** yani, temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar borç alsın. Eli rahatlayınca borcunu geri ödesin. Ölene kadar ödeyebilme imkânı olmazsa günahı yoktur. (Nisâ/6) *İşte böylece yetimlerin mallarından bundan başkasını yemeye ruhsat verilmemiştir.*¹³⁶

Vücûh konusunda Alemîn, Hududullah ve Fahişe lafızları ilk göze çarpan örneklerdir. Onun bu eserinde de nezâir¹³⁷ ile ilgili misallere sıkça rastlanmakta, ancak vücûha¹³⁸ dikkat edildiği halde açıktan zikredilmemektedir.

2.3.6. Bağlama Dayalı Fıkhî Yorum:

Bağlam, hükmün meydana çıktığı ortamı ifade eder. Mukâtil her şeyden önce fikhî hükmün ortaya çıkmasını sağlayan vasatı ortaya koyan bağlamın tespitine azami derecede önem vermektedir. Aşağıdaki fikhî bağlama dayalı yorum örneği gerçekten titiz bir bakış açısının ürünüdür. Çünkü Uhud gazvesinden sonra inen mirasla ilgili ayetin en az iki yıl sonra meydana gelen evlatlıkların eşleri ile evlenme ayeti ile bağlantısını kurmak çok gelişmiş bir yorum yeteneğini gerekli kılmaktadır.

Yüce Allah buyuruyor ki: (Size şunlarla evlenmek haram kıldı): **oğullarınızın**

¹³⁵ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.257

¹³⁶ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s. 124

¹³⁷ Nezâir örnekleri için bkz. (Nisâ/5) Bunun {sefih lafzının kullanıldığı} benzeri bir âyet de Bakara sûresinde yer almaktadır: Şayet borçlu bir sefih ise...(Bakara/282), (Bakara/125) Bunun bir benzeri de Hacc sûresinde (26. âyet) yer almaktadır, (En'âm/152) Benzeri bir buyruk da İsrâ sûresinde (34. âyet) bulunmaktadır, (Bakara/268) Bunun bir benzeri de Teğâbün sûresindedir (bkz. Teğâbün/17), (Nisâ/9) Bunun bir benzeri de Bakara (âyet: 266) sûresindedir, (A'raf/33) Bunun bir benzeri de En'âm sûresindedir (151. âyet), (Necm/32) Bunun bir benzeri de Şûra sûresindedir (37. âyet), (Bakara/2-5) Bunun bir benzeri de Lokman sûresinde (4-5.âyetler) yer almaktadır. (Necm/32) Bunun bir benzeri de Şûra sûresindedir (37. âyet)

¹³⁸ Bu konuda el-Vücûh ve'n-Nezâir'de zengin ve ilginç örnekler vardır.

hanımları... Yani babaların, oğullarının hanımları ile ister onlarla gerdeğe girmiş, ister girmemiş olsunlar evlenmeleri haramdır. **sizin sulbünüzden olan** (Nisâ/23) yani kişinin sulbünden olan oğlunun hanımı olup, evlatlığının hanımı değildir. Çünkü Nebi (sav), Zeyd b. Hârise'yi evlat edinmişti. Zeyd onun sulbünden değildi. Boşadıktan sonra Zeyd'in hanımı ile evlenmişti. Yahudilerle münafıklar bunu ayıpladı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, "**sizin sulbünüzden olan oğullarınızın**" buyurmuştur.¹³⁹

Mukâtil asla bütün nasları, her birini kendi başına sınırsız ve sürekli bir işlevsellik içinde algılamamaktadır. Onların birbirini tahdid ve takyit ettiğini düşünerek yorum yapmaktadır. Özellikle nasların ifade ettiği hükmün konusunu ve sınırlarını belirlemede bunu zorunlu gördüğü yazdıklarından anlaşılmaktadır.

Mekke fethedildiği gün Nebi (sav) Abdullah b. Enes ile Mıqyas b. Subâbe'nin öldürülmelerini emretti. Her ikisi de müşrik olarak öldürüldü. İşte Müslüman olduktan sonra adam öldürenin, sonra şirk koşarak Müslümanlar tarafından ele geçirilinceye kadar müşrikler arasında ikamet edenin durumu budur. Bu kimsenin dünyadaki cezası ölümdür, âhiretteki cezası ise cehennem ateşidir. Müslüman iken kasden birini öldürenin ve Müslümanların yurdunda Müslümanlarla birlikte Müslüman olarak ikamet edenin hükmü ise başkadır.¹⁴⁰

O bu fikhî bağlamın tespitini değişik yollarla yapar. İlk olarak rivayetlerden elde ettiği malumatı nasların bağlamını tespitite kullanır ve buradan nasların mefhumunda bulunan hükme geçer. Bağlama dayanarak fikhî hükmün açıklanması, Nuzül sebepleri, metnin kendisi bazen de genel mülâhazalardan tespit edilerek yapılmaktadır.

A- Nuzül Sebebi Bağlamında Fikhî Yorum:

Mukâtil çoğu kere aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bir nuzül sebebine dayanarak bağlamı tespit eder ve buna dayanarak verilen hükmü açıklar:

1-... Ey iman edenler! Kazandıklarınızın en güzellerinden yani, altın, gümüş ve benzeri mallardan, bunların helâl ve temiz olanlarından **ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden** yani, meyve, tahıl ve üzüm gibi mahsullerden **infak edin. Gözünüzü kapatmaksızın almayacağınız (değersiz) şeyleri seçerek vermeye**

¹³⁹ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.155-6

¹⁴⁰ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.115

yeltenmeyin yani, kötü şeyleri vermeye kalkışmayın. (Bakara/267) Nebi (sav) insanlara sadaka vermelerini emretti. Bir adam bayağısından bir salkım kuru hurma getirdi ve bunu diğer hurmalarla birlikte mescide bıraktı. Nebi "Bunu kim getirdi?" diye sordu. "Bilmiyoruz" dediler. Nebi, bu salkımın herkes tarafından görülmesi için bir yere asılmasını emretti. Onu görenler, "Bu adam ne kötü bir iş yaptı" demeye başladı. İşte Yüce Allah'ın, "**gözünüzü kapatmaksızın almayacağınız (değersiz) şeyleri seçerek**" buyruğu bunu anlatmaktadır: *yani, hurma ve benzeri adi ve bayağı şeyleri seçerek ve sadakalar arasına katarak vermeye yeltenmeyin.* Bununla anlatılmak istenen şudur: Sizden birinizin bir diğeri üzerinde bir hakkı olsa kimse hakkından daha aşağı ve bayağı olanı kabul etmez. Daha sonra Yüce Allah, "göz yummaksızın alıcısı olmayacağınız" buyurmaktadır ki bu da, hakkından kısmen vazgeçme, böylelikle bilerek ve bağışlamak suretiyle hakkından daha azını kabul etme haline dikkat çekmektedir. **Bilin ki Allah gerçekten Ganîdir** yani, sizin mallarmıza muhtaç değildir, **Hamîdtir** yani, egemenliği ve saltanatı itibariyle yarattıkları arasında çok hamdedilendir. (Bakara/267)¹⁴¹

Bunun yanında o ayetin inişine dair muayyen bir olayın sebebin olmasını ayetin sadece o kişiler için hüküm ifade etmesi şeklinde sınırlamaz. Hükümün benzer durumdakiler için genel olduğunu kabul eder. Nitekim kocanın nüshuzundan bahseden ayetler (Nisâ/128-130) hakkında şöyle der: "Dedi: Bu buyruklar, Ensar'dan olan Râfi b. Hadîc ile hanımı Havle bt. Muhammed b. Mesleme hakkında inmiştir. Fakat hükmü umumidir."¹⁴² Bazen sebep ayet olur ve nuzül işaret yoluyla bir hükmün doğuşuna sebep teşkil eder:

2-...Onun içinde öyle kimseler vardır ki, temizlenmeyi çok severler. (Tevbe/108) Ensâr, emrolunmadıkları halde su ile istincâ yapıyorlardı. Şanı yüce Allah bu âyetle onları övünce, Nebî (sav) onların ki onlardan bir kısmı Medine yakınlarındaki Kubâ mescidinde bulunuyordu, yanlarına gitti ve sordu: Ey Ensâr topluluğu! Azîz ve celîl olan Allah temizlenmek hususunda sizi övdü. Ne yapıyorsunuz? Onlar cevap verdiler: Bizler küçük ve büyük abdest yerlerini su ile yıkıyoruz. Bunun üzerine Rasûlullah kendilerine şu âyeti okudu: **Onun içinde** yani, Kubâ' mescidinde **öyle kimseler vardır ki, çok temizlenmeyi** yani, su ile istincâ yapmayı **severler, Allah da temizlenenleri sever.** (Tevbe/108) *Bundan*

¹⁴¹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.57-8

¹⁴² Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.181

*sonra Nebî (sav) de, Müslümanlar da böyle yaptı.*¹⁴³

Mukâtil'in bağlamın tespitinde en çok kullandığı yolun sebab-i nuzüle başvurmak olduğu gözlenmektedir.¹⁴⁴

B- Genel Kültür ve Anlayış Bağlamında Fıkhî Yorum:

Mukâtil bazen Kur'an metninin harici dünyadaki bağlamını oluşturan umumi bir bilgi veya anlayıştan veya genel bir yorumdan hareketle bağlamı tespit eder ve buna dayanarak verilen hükmü açıklar. Hac ile ilgili aşağıdaki örnekler bu durumu belgelemektedir.

1-...Güvende olduğunuz yani, düşmanın veya hastalığın Kabe'ye ulaşmanızı engellemesinden yana güvende olduğunuz **vakit, kim hacc zamanına kadar umreden faydalanmak isterse** yani, kim Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin ilk on gününde umreye başlar ve aynı sene hacc yapacak olursa **kurbandan kolayına geleni kessin** yani, kolayına gelen bir kurbanı kessin. Bu da kurban bayramının birinci (Zilhicce'nin onuncu) günü keseceği bir koyundur. Deve ya da inek kesmek daha faziletlidir. Bu kurbandan kendisi de yiyebilir, başkasına da yedirebilir. **Fakat**

¹⁴³ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.23.

¹⁴⁴ Benzer örnekler için ilgili ayetlerin sebeplerinin tefsirine bkz. Korku namazının kılınışı; Nisâ/102, Kunutta beddua okunması; Âl-i İmrân/128, İtikafıta iken cinsel ilişki yasağı; Bakara/187, Hilallerin Nedeni; Bakara/189, Farz Zekât İle Birlikte Nafile Sadaka; Bakara/195), Safa İle Merve Arasında Sa'y'in Gerekliliği; Bakara/158, Kabe'de Elbise Giyme Gereği; A'râf/31, Arafat'tan İfaza Edilmesi Gereği; Bakara/199, Kurbanların Kanlarını Kabe'ye Sürmemek; Hacc/37, Başında Eziyet Olanın Fidye Kurbanı Kesmesi; Bakara/196, Hacdan Sonra Duayı Düzgün Yapmak; Bakara/201-202, Avcı Hayvanların Tuttuklarının Yenmesi; Mâide/4, Üzerlerine Allah'ın Adı Anılarak Kesilen Hayvanlardan Yemek; En'âm/118-121, Hatâen Öldürülen Müslümanın Diyeti; Nisâ/92, İftira Edip Cezasını Çekenlere Yardımdan Kaçınmamak; Nûr/22, İftira Edenler Ve Müminlerin Bu Hususta Riâyet Etmeleri İstenen Âdâb; Nûr/11, Karısını Veya Cariyesini Kendine Haram Kılanın Durumu; Tahrîm/1-2, Hul' Yoluyla Boşanma; Bakara/229, Kocası Tarafından Dokunulmadan Boşanan Kadının Mehri ; Bakara/236, Kadınların Boşandığı Kocalarıyla Evlanmalarına Engel Olmamak; Bakara/232, Müslümanlıktan Sonra Küfre Girip Müslümanlara Harbetmeye Kalkışanların Durumu; Mâide/33-4, Mü'mini Kasden Öldürürüp İrtidad Etmek; Nisâ/93, Mü'mini Kasden Öldürürüp İrtidad Edip Harem'e Sığınmak; Hacc/25, Mahkemede Haksız Talepte Bulunmak; Âl-i İmrân/77- Bakara/188, Yetim Buluğa Erince Mirasını İade Etmek; Nisâ/2, Helalleri Yasaklamamak; Mâide/87-88, Nüşuz Eden Eşe Davranış Şekli; Nisâ/34, Eşler Arasında Adalet; Nisâ/128-130,

bulamayan yani, kesecek bir kurban bulamayan **kimse, hacc günlerinde üç, döndüğünüz vakit de yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutsun** yani, Zilhicce'nin on gününün başlangıcından, Arefe gününe kadar üç gün oruç tutsun. Mina'dan ailesinin yanına vardığı vakit de yedi gün oruç tutsun. Arzu eden yolda da oruç tutabilir. Bu günleri arka arkaya tutabileceği gibi, aralıklı da tutabilir. **Bu** yani, temettü' haccı yapıp da kurban kesmek veya oruç tutmak, **ailesi Mekke'de oturmayanlar içindir** yani, evi Harem bölgesi içinde bulunmayan kimseler içindir. Evi Harem bölgesinde bulunup da temettü haccı yapanlar için kurban kesme ya da oruç tutma yükümlülüğü yoktur. Muta (temettü haccı), ancak Şevval ve Zilkade aylarında ya da Zilhicce'nin ilk on gününde yapılabilir. (Bakara/196)¹⁴⁵

2-...Bize menâsikimizi göster yani, öğret! (Bakara/128) Dedi: Bunun üzerine Cebrâîl, İbrahim'i (a.s) alıp Arefe Günü Arafat'a gitti. Orada o'na vakfe yaptırdı. Sonra o'nu Mina'ya götürdü. Cemrelerin bulunduğu yerde o'na İblis göründü. Cebrâîl (a.s) o'na, şeytana iki küçük taş atmasını ve her atışın ardında da tekbir getirmesini emretti. Böylece cemrelere taş atma başlamış oldu. Hacc sûresinde de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Ve insanlar arasında haccı ilan et! Hem yaya** yani, Beyt'e yürüyerek, **hem de uzak yoldan gelecek** yani, her bir uzak yerden gelen **yorgun develer üstünde gelsinler.** (Hacc/27) İbrahim (a.s) Beyt'i inşâ etme işini bitirince Yüce Allah kendisine insanlar arasında haccı ilan etmesini emretti. İbrahim, Ebû Kubeys dağına çıktı. Bu, dibinde Safa tepesinin bulunduğu dağdır. Orada, "Ey insanlar! Azîz ve celîl olan Rabbinizin çağrısına icabet edin! O size Beyt'i haccetmenizi emrediyor" diye seslendi. İbrahim'in bu seslenişini, yeryüzünde bulunan her mü'min işitti. İşte telbiye (lebbeyk... demek) İbrahim'in (a.s) bu sesleniş sebebiyle Yüce Allah'ın çağrısını kabul etmeyi ifade eder. Böylelikle İbrahim'in (a.s) seslenişinden itibaren telbiye ("lebbeyk..." demek) başlamış oldu.¹⁴⁶

Bazen de bağlamı rivayet, sebab-i nuzul, metin ve genel bilgilerin toplamıyla oluşan bir bileşim ile tespit eder. Bu durumda açıklamalar oldukça uzamaktadır.

3-... Hacc bilinen aylardadır. Dedi: Bize Mukâtil 'Atâ'dan, o da İbn Abbas'tan tah-dis edip dedi: "Malum aylardan maksat, Şevval, Zilkade ve Zilhiccenin ilk on günüdür." Diyor ki: Kim hacc için ihrama girecek olursa, bilmen aylarda girsin.

¹⁴⁵ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.35-6

¹⁴⁶ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.82

Kim de bunların dışındaki aylarda hacc niyetiyle ihrama girecek olursa, Sünneti isabet ettirmemiş olur ve bu ihrama girişini umre olarak niyetlensin. **Her kim onlarda** yani, malum aylarda **haccı kendine farz ederse** yani, ihrama girerse, Malum/bilinen aylarda ihrama girmek suretiyle haccı kendisine farz kılan kimse, uygun vakti isabet ettirmiş olur. Bunun için gusletmeli ve ihramlıklarını giymelidir. Sonra farz bir namazın akabinde yahut da bineğinin sırtına kurulduğunda kibleye doğru hacc için telbiye getirmelidir. Telbiye getirdi mi ihrama girmiş olur. **artık haccda refes yoktur** yani, cima etmek yoktur. Kim ihramlı iken hanımı ile cima ederse haccı bâtil olur. Cima dışında hiçbir şey haccı iptal etmez. Cima edenin, bir hediye kurbanı kesmesi ve gelecek sene bir daha haccetmesi gerekir. Sonra şöyle buyurmaktadır: **füsûk** yani, sövmek) **yoktur, cidal** yani, kızacak kadar tartışmak **yoktur**. Kendisi ihramlı iken kızacak kadar, ihramlı olan arkadaşını da kızdıracak kadar tartışmasın. Böyle yapan kimse, bir yoksula yemek yedirmelidir. Çünkü Nebi (sav) Veda Haccı'nda, "Beraberinde hediye kurbanı bulunmayan kimse ihramdan çıksın ve umreye niyetlensin" dediğinde, "Biz hacc niyetiyle ihrama girdik, telbiye getirdik" dediler. İşte sözü edilen tartışmaları bu idi. Sonra şöyle buyuruyor: **Ne hayır işlerseniz** yani, Allah'ın size yasaklamış olduğu kadına yaklaşmak, sövmek ve tartışmak gibi fiilleri terk ederseniz **Allah onu bilir** ve size bunun karşılığını verir. **Ve azık edinin** yani, yanınıza yiyecek alın! Çünkü Yemenliler ve başkaları, yanlarına azık almadan hacc yolculuğuna çıkıyorlar ve zulmen diğer yolculardan bir şeyler alıyorlardı. Bunun üzerine, "Bir de azık edinin" buyruğu indi. **Kuşkusuz ki azığın en hayırlısı takvadır** yani, başka insanlara yüzüsu dökmekten sakınmaktır; yani, takva, başka şeylerden daha hayırlı bir azıktır. Dolayısıyla yolda yanlarından geçtiğiniz kimselere zulmetmeyin **ve Bana ittika edin ey akıl sahipleri** yani, ey akıl ve fikir sahipleri ittika edin ve Bana karşı gelmeyin! (Bakara/197) Dedi: Bu ayet nazil olunca Nebi (s.a) onlara azık edinmeyi emretti. Onlar dediler: Azık edinecek bir şey bulamıyoruz. Bunun üzerine Nebi buyurdu ki: İnsanlara muhtaç olmaktan ve onlara zulmetmekten sizi alıkoyacak kadar azık edinin. Edineceğiniz en hayırlı azık da takvadır. Mâide suresinde de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Ihramlı iken avlanmayı helâl saymamak şartıyla** yani, ihramlı iken karadaki av hayvanlarını öldürmeyi helâl saymamak şartıyla, **size okunacak olanlar** yani, Mâide/3 ayetinde haram oldukları belirtilen leş, kan ve domuz eti... **hariç, en'âm behâimi** yani, deve, inek, koyun ve keçi, ihramlı olanlar için de ihramsız olanlar için de **helâl kılındı**. (Mâide/1) Kim böyle bir av hayvanını öldürürse ceza olarak öldürdüğünün benzerini tasadduk eder. Yine, ihramlı olan

kimsenin Harem bölgesi ağaçlarından canlı bir ağacı kesmesi, vers [alaçehre] yahut zaferân kokularını sürmesi yahut hoş kokusu olan bir elbise giymesi yahut tüylerini yolması yahut hoş kokuya el sürmesi haramdır. Her kim üç ya daha fazla tüy yolar yahut başını traş eder ya da sözü geçen işlerden birisini yaparsa, onun üç gün oruç tutması yahut altı yoksula yemek yedirmesi yahut Müslümanlar için kesilip dağıtılmak üzere bir koyun kurban ederek fidye ödemesi gerekir. Kişinin, beraberinde Harem bölgesine getirdiği deveye binmesi ve ona yük vurması helâldir. Eğer ona gerdanlık takar yahut alâmet koyarsa o zaman bu işi yapmasın. Yüce Allah'ın Hacc süresindeki şu buyruğuna gelince: **Onlarda** yani, o develerde **sizin için belirli bir süreye** yani, o develere gerdanlık takılmasına yahut alâmet konulmasına ya da ona "hedy" adının verilmesine **kadar faydalar** yani, sırtlarına binmek ve sütlerini içmek itibariyle faydalar **vardır**. Onlara gerdanlık takar yahut alâmet koyar ya da "hedy" adını verirse, çaresiz kalan kimse dışındakileri sırtına bindirmez. Kendisi ise ma'rûf bir şekilde ona binebilir ve yavrusundan artan sütü içebilir. Sütünü sağarken onu yormaz. Çünkü bu bedenlerini zayıf düşürür. **Sonra onların varacakları yer** yani, onlara gerdanlık takılacak yer **Beyt-i Atîk'tir** yani, kesilecekleri yer, Harem bölgesidir. (Hacc/33)¹⁴⁷

4-...Arafat'tan ifaza ettiğinizde... Şöyle ki: Hacceden bir kimse arefe günü Arafat'a gelecek olursa gusleder, öğle ve ikindi namazlarını öğle vaktinde dilerse imamla birlikte, dilerse tek başına kılar. İnsanlarla birlikte vakfe yapar. Yüce Allah'ı çokça anıp över. Nebi'ye (sav) bol bol salât ve selâm getirir. Hem kendisi, hem diğer mü'minler için olabildiğince dua eder. Şayet beraberinde hediye kurbanı varsa onu kurban eder. **Siz de insanların** yani, Rabia ve Yemen halkının **ifaza ettiği yerden** yani, Arafat'tan **ifaza edin** (Bakara/199) Hums diye bilinen Kureyş, Kinâne, Huzâ'a ve Amir b. Sa'sa'a oğulları Harem bölgesi ahali idiler. Câhiliye döneminde Meş'ar-ı Haram'da vakfe yapar, Harem'in dışına çıkmaz ve Arafat'ta vakfe yapmazlardı. Yüce Allah onlara, Arafat'ta vakfe yapmalarını ve diğer insanlar gibi oradan geri dönmelerini emir buyurdu. İşte bundan dolayı Yüce Allah, Siz de **insanların ifaza ettiği yerden** yani, Arafat'tan **ifaza edin** buyurdu...¹⁴⁸

Mukâtil bazen aşağıdaki örnekteki gibi Mekki ayetleri Medeni olaylarla birleştirmek yoluyla konumlandırarak bağlamı tespit eder. Hükmü böyle bir vasatta açıklar.

¹⁴⁷ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.85-88

¹⁴⁸ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.91

5- En'âm suresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın... imlaktan dolayı** yani, fakirlik korkusuyla **çocuklarınızı öldürmeyin.** (En'âm/151) Yine Yüce Allah Beni İsrail (İsrâ) suresinde şöyle buyurmaktadır: **Onları öldürmek gerçekten büyük bir hatadır.** (İsrâ/31) **Fevâhişin** {yani, zinanın} **açığına da, gizlisine de yaklaşmayın. Allah'ın haram kıldığı canı** yani, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı mümin canı **haklı olması dışında** yani, kısas yoluyla ve öldürülmesi gerekmesi hâli dışında **öldürmeyin. İşte akledesiniz diye size bunları vasiyet etti.** (Enâm/151) Bu işleri yapanların cezası ise Furkân sûresinde söz konusu edilmektedir: **Onlar ki, Allah ile birlikte diğer bir ilaha çağırmazlar** yani, Allah'tan gayrisına ibâdet etmezler, **hak ile olması dışında, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir nefsi** yani, mü'min bir kimseyi **öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları** yani, bu üç günahın tümünü **işlerse, esâm** yani, cehennemdeki bir vadi **ile karşılaşır. Kıyamet Gününde onun azabı katlanır ve onda ebediyyen hor ve hakir bir halde kalır.** (Furkân/68-9) Dedi: Bu âyet Mekke kâfirleri hakkında inmiştir. Hicretten sonra Mutim b. Adiyy b. Nevfel'in kölesi Vahşi, Nebi'ye (sav) yazarak, "Ben hem şirk koştum, hem zina ettim, hem adam öldürdüm" -Vahşi aynı zamanda Uhud gününde Hamza b. Abdi'l-Muttalib'i de öldürmüştü- "benim tevben kabul edilir mi?" diye sordu. Bu ayet onun hakkında nazil oldu ve böylelikle tevbe etmemiz istendi. **Ancak** şirkten **dönen, iman eden** yani, Allah'ın tevhidini tasdik eden **ve sâlih amel işleyenler müstesna, işte Allah bunların günahlarını sevaba değiştirir** yani, şirki İslâm, öldürmeyi ondan vazgeçmek, zinayı iffet ile değiştirir. **Allah gafurdur** yani, onlara İslâm'da bağışlayıcıdır, **rahimdir** yani, onlara İslâm'da merhametlidir. (Furkân/70) Dedi: Vahşi Müslüman oldu ve Nebi'nin (s.a) yanına Medine'ye hicret etti. Mekke'deki kâfirler, "Biz de Vahşi'nin işlediklerini işlemiştik. Onun tevbesi kabul edildi, bizim hakkımızda ise herhangi bir şey nazil olmadı" dediler. Bunun üzerine Mekke kâfirleri hakkında şu buyruklar indi: **Ey kendileri aleyhine** yani, şirk koşmak, adam öldürmek ve zina etmek suretiyle büyük günahların tümünü işleyerek **haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar** yani, tevbe eden kimseler için bu üç büyük günahı da affeder. **Muhakkak ki O, gafurdur** yani, büyük günahlara karşı da bağışlayıcıdır, **rahimdir** yani, Müslüman olduklarından ötürü onlara karşı da merhametlidir. (Zümer/53) İşte bu, adam öldürmüş ve müşrik iken bu işleri yapmış bir müşrikin durumu. Eğer müşrik olarak ölürse cehenneme girer. Şayet Müslüman olursa,

müşrik iken yaptıklarından ötürü sorgulanmaz. Dünyada da, âhirette de ancak Müslüman olduktan sonra şirk koşan kimse muaheze edilir.¹⁴⁹

Bu örnekler Mukâtil'in fikhî yaklaşımında hükme ulaşma bakımından fakihin bağlamı bilinmesinin önemli olduğunu düşündüğünü göstermektedir.¹⁵⁰

2.3.7. Neshin Fıkıhtaki Yeri:

Nesh fikhî beyanın bağlamının en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Bir nassın hükmünün diğer bir nassın hükmü karşısındaki tarihi ve kronolojik durumunu anlamak açısından anahtar bir kavramdır. Naslar birbirini zamanla tefsir ve tekmil edebildiği gibi, zamanla nesh, istisna veya tahsis de edebilmektedir. Bütün bu durumlar Mukâtil'in fikhî anlayışında yerini almıştır. Onun fikhî anlayışında nesh ve bunu bilmenin çok asli bir yeri vardır. Zira o zaman içinde oluşan hüküm değişikliklerine çok dikkat eder. Söyledikleri incelendiğinde neshi şu konularda kabul ettiği görülmektedir:

A- Nesh Vaki Olan Durumlar:

1- Beytu'l-Makdis'e Doğru Olan Kible'nin Neshedilip Ka'be'ye Döndürülmesi:

Rasûlullah (sav) Medine'ye hicret edince Yüce Allah o'na Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılmasını emretti. Çünkü Yahudilerin kiblesine doğru namaz kıldığı takdirde Yahudiler, Tevrat'ta o'nun niteliklerine dair buldukları bilgiler dolayısıyla o'nu yalanlamayacaklardı. Bu sebeble Nebi ile ashabı Medine'ye hicret ettiklerinden itibaren onyediy kadar Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kıldılar. Müslümanlardan

¹⁴⁹ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.107-9

¹⁵⁰ Genel Kültüre dayalı bağlam tespitine benzer örnekler için ilgili ayetlerin tefsirine bkz. Müslümanlara, Müminlerden Bâğî Olanlarla Savaşmalarının Emredilmesi ve Müminlerin Arasında Sulhu Sağlamak; Hucurat/9-10, Müslümanları Cihada Teşvik; Saff/10-13, Harem Bölgesinde Savunma İzni; Bakara/194, Cilbabsız Durma Ruhsatı; Nûr/31, Boşanmada Muhayyerlik; Ahzâb/28-29, Mehrini Geri Alıp Boşanma; Nisâ/19, Birlikte Yemek Yemek; Nûr/61, Vasiyete Sözlü Müdahale; Nisâ/9, Ehl-i Kitab'ın Kestiklerini Yemek ve Hanımlarıyla Evlenmek; Mâide/5, Selem Akdi; Bakara/282, Boşamada Kadınlara Zararına Tutmanın Yasaklanması; Bakara/231, Yetimlerin Mallarından İstifade; Bakara/220, Hac'da Putlara Dua ve İbadetten Kaçınmak Hacc/30, Haccı ve Umreyi Allah İçin Tamamlamak; Bakara/196, Faizin haram Kılınması; Âl-i İmrân/131-132, Bakara/275, Kadınların Evlenme Hakkına Zorla Mirasçı Olmak; Nisâ/19, Zinakâr Cariyelerle Evlenmenin Haramlığı; Nûr/3, Ehli Kitaptan Helal Olanlar; Mâide/5, Cariyelerle Evlenme Ruhsatı; Nisâ/25-28, Ay Halindeki Kadınlara Yaklaşma Yasağı; Bakara/222-223

bir grup bir yolculuğa çıkmıştı. Bulutlu bir günde namaz vakti girdi. Kibleyi tesbit edemediler: kimisi doğuya doğru, kimisi batıya doğru namaz kıldı. Daha sonra kibleye doğru namaz kılmadıkları anlaşıldı. Medine'ye geldiklerinde durumu Nebi'ye sordular. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: **Doğu da batı da Allah'ındır. Dolayısıyla nereye dönerseniz Allah'ın vechi** yani, siz namaz kılarken yüzlerinizi hangi tarafa döndürürseniz, Allah'ın vechi **oradadır. Kuşku yok ki Allah vâsidir, alîmdir.** (Bakara/115) Nebi ataları İbrahim ve İsmail'in (a.s) kiblesini kasederek Cebrail'e (a.s) dedi ki: Aziz ve celîl olan Rabbimin beni Yahudilerin kiblesinden başka tarafa döndürmesini çok arzu ediyorum. Cebrâîl de şöyle karşılık verdi: Ben de senin gibi bir kulum, bunu Rabbinden dile! Cebrâîl yükseldi, Nebî de dileği gerçekleşir ümidiyle semâya doğru bakmaya koyuldu ve nihayet Cebrâîl istediği buyruğu getirdi. *Böylece Beytu'l-Makdis'in kible olma hükmü bu ayetle neshedildi: Yüzünün semâda aramp durduğunu* yani, semâya doğru uzun uzun baktığını **görüyoruz. Onun için andolsun seni hoşnut olacağın kibleye** yani Ka'be'ye **döndüreceğiz** çünkü Rasûlullah, Beytu'l-Makdis yerine Ka'be'nin kible olmasını çok arzu ediyordu. **Artık yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Siz de nerede bulunursanız namazda yüzlerinizi ona çevirin** yani, ona doğru döndürün! (Bakara/144)¹⁵¹

Buradan anlaşılmaktadır ki Mukâtil Nesh sürecinin Bakara suresinin 115. ayeti ile başladığını düşünmektedir.

2- Farz Zekâtın Miktarının Neshedilmesi:

ı-... Daha fazlasını umarak minnet etme **yani, başışından daha fazlası sana verilsin diye başışta bulunma! (Müddessir/6)** Yüce Allah Rûm sûresinde de buyurmaktadır ki: **İnsanların mallarında nemâlansın diye verdiğiniz ribâ** yani, insanların mallarında lehinize bir artış olsun diye yaptığınız başış, bu yolla insanların mallarından daha fazla alma amacıyla verdiğiniz şey, **Allah katında çoğalmaz** yani, verdiğiniz şey Allah nezdinde kat kat artış göstermez, temizleyici olmaz. *Bununla birlikte bir günah da söz konusu değildi. Fakat Allah'ın rızasını arayarak* yani, O'nun için ve O'nun rızası uğrunda **verdiğiniz zekâta** yani, herhangi bir sadakaya **gelince, işte kat kat arttıranlar onlardır** yani, bunların verdikleri, bire yediyüz ve daha fazla miktarda artış gösterir. (Rûm/39)¹⁵²

¹⁵¹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.36-7

¹⁵² Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.69

ii-...**Çardaklı ve çardaksız o bağları** yani, asma gibi çardaklı ve ona benzer çardakları bulunan bağları **tatları muhtelif hurmaları, ekinleri... vücûda getiren O'dur.** (.....) **Hasad günü hakkını da verin** yani, ekinlerin ve meyvelerin zekâtını da, hasad edilip ölçüldükleri vakit verin! (En'âm/141) *Bu âyet Mekke'de inmiştir. Müslümanlar, tahıl ve mahsullerin zekâtını belli bir miktar tayini söz konusu olmaksızın veriyorlardı. Daha sonra Medine'de zekât hükmü nazil oldu ve belli bir miktar olmadan zekât verme neshedildi.* Yüce Allah zekâtın durumunu açıkladı. Buna göre, yağmur ya da tabî bir su ile sulanan ekinlerden, aynı türden 300 sa olmak şartıyla onda bir zekât alınır; 300 sa'dan aşağı olana zekât düşmez. Daha çok olursa her 10 sa'da 1 sa zekât alınır. Bu hüküm, ırmakların ya da yağmurun suladığı ekinler içindir. Şayet kanallarla yahut kovalarla ya da hayvan sırtında çekilen sularla sulanacak olursa, öşrün yarısı (yirmide-bir) zekât olarak alınır. Bize bunu Mukâtil Amr b. Şuayb'tan, o babasından, o dedesinden, o da Nebî'den (sav) tahdis etti.¹⁵³

iii-... **Yine sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: Afv'** yani, ihtiyaçtan artanı. *Dedi: Bu zekâtın farz kılınmasından önce idi. Miktarı belli bir mala sahip olan kimse malının üçte-birini alıkoyar, üçte-ikisini tasadduk ederdi. Ekin ve mahsul sahibi kimse de bir yıl yetecek kadarını alıkoyar, artanını tasadduk ederdi. Meslek sahibi olan kimse ise günlük ihtiyacını alır, artanını sadaka olarak dağıtırdı. Daha sonra zekât âyeti (bkz. Tevbe/103) bunu neshetti...* Allah âyetlerini size böyle beyan ediyor ki düşünesiniz: dünya ve âhiret hakkında {yani, dünya işleri üzerinde düşünesiniz de "Dünya sınama yurdudur ve fanidir" diyесiniz. Âhiret üzerinde de düşünesiniz de "Âhiret rnkâfaat yurdudur ve ebedîdir" deyip onun üstünlüğünü anlayarak kalıcı olan için amel edesiniz}. (Bakara/219-220) Yine Yüce Allah buyuruyor ki: **Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: "Hayrdan ne infak ederseniz anne ve babanın, akrabaların daha sonra Tevbe süresindeki nafaka ayeti (Tevbe/60) bunu neshetti. Anne ve babaya zekât vermeyi neshederken, fakir olmaları hâlinde akrabalara zekât verme hükmünü bıraktı yetimlerin, yoksulların ve yolda kalmışlarındır. Şüphesiz her ne hayır işlerseniz Allah onu çok iyi bilendir."** (Bakara/215)¹⁵⁴

Mukâtil'in zekât ile ilgili söyledikleri de başka yerde rastlanılamayacak cinstendir.

¹⁵³ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.47

¹⁵⁴ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.60-1

Zekâtın Mekke döneminde farz kılındığını ancak miktarının belirli ve sınırlı olmadığını düşünmektedir. Mekke döneminde buna bir miktar tayin edilmesi ile neshin zekâtın ölçüsünde gerçekleştiğini düşünmektedir. Medine döneminde miktarı belirlendi. Ayrıca Anne-babaya zekât verilmesi hükmü de kaldırıldı. Ayrıca zekâtta nesh olayı ile ribadaki nesh olayının birbiri ile ilgili olduğunu düşündüğü kurduğu alakadan belli olmaktadır.

3- Müşriklerden Öldürülen Kimsenin Diyetinin Neshedilmesi:

Bir müminin bir mümini öldürmesi, hatâen olması müstesna olacak şey değildir. Yani, mümini öldürmek mü'mine uygun düşmez. İbn Abbas b. Ebî Rebia, Âmir b. Lüey oğullarından Haris b. Yezid'i -ki o sırada müşrikti- öldürmek üzere yemin etti. Fakat sonra Haris Müslüman oldu, Abbas ise onun Müslüman olduğunu bilmediği için Medine'de karşılaştığında onu öldürdü. Yüce Allah, bir mümini hatâen öldürenin yükümlülüğünü açıklamak üzere şöyle buyurdu: **Kim bir mü'mini hatâen öldürürse, mü'min** yani, Allah dışında ilah olmadığını tasdik edip beş vakit namaz kılan **bir köle azad etmesi ve onun ehline** yani, öldürülen kimsenin velilerine **teslim edilecek** yani, öldürenin âkilesi tarafından teslim edilecek **bir diyet vermesi gerekir.** *Sonra Yüce Allah istisnada bulunarak buyuruyor ki: Onların tasadduk etmeleri müstesnadır* yani, öldürülenin velilerinin, diyeti katile sadaka olarak bağışlamaları müstesnadır. Bu, onların daha büyük ecir almalarına sebep olur. Azad edilecek kölenin bedeli ise, katilin malından ödenir. Arkasından Yüce Allah buyuruyor ki: **Şayet o** yani, öldürülen kişi mü'min olmakla beraber **size düşman** yani, ehl-i harbten **olan bir kavimden ise, katilin mü'min bir köle azad etmesi gerekir.** Dedi: Bu âyet, Mirdâs b. Amr hakkında inmiştir. Mirdâs Müslüman olmuş, kavmi ise harb ehli kâfir kimseler idi. Sonra Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Şayet o** yani, öldürülen kişi, **kendileriyle aranızda bir antlaşma** ve bir ateşkes **bulunan bir kavimden ise, o vakit onun ehline** yani, öldürülenin Arab müşriklerinden olup da kendileriyle antlaşma yapılmış kavmine **teslim edilecek bir diyet vermek ve mü'min bir köle azad etmek gerekir.** Nebi'nin (sav) antlaşma yaptığı Arab kabilelerinden bir kişiyi, antlaşma süresi içerisinde öldüren Müslüman, maktulün yakınlarına diyetini öderdi. İşte bu ayet bunu anlatmaktadır. **Kim bulamazsa** yani, kim azad edecek köle bulamazsa **Allah'tan bir tevbe** yani, hatâen öldürmeye karşılık keffâret ve diyeti teşrî kılması hasebiyle Allah'ın bu ümmete bir bağışı **olmak üzere iki ay aralıksız oruç tutmalıdır.** **Allah alîmdir, hakîmdir** yani, O'nun, hatâen öldürmeye karşılık

keffâret öngörmesi hikmetinin bir tecellisidir. (Nisâ/92) *Sonra, kendileriyle antlaşma ve ateşkes yapılmış olan müşrik Araplardan öldürülenlerin diyeti Tevbe süresindeki şu âyetle neshedildi: Artık o müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün!* (Tevbe/5) Nebi buyurdu ki: İki din (millet) ehli birbirinden miras almaz.¹⁵⁵

4- Zina Edenler İçin Öngörülen Haddin Neshedilmesi:

Nisa suresinde de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Kadınlarınızdan** yani, evli-dul Müslüman kadınlardan **fahişe** yani, masiyet ki bu da zinadır **işleyenlere karşı içinizden** yani, hür Müslümanlardan **dört şâhid getirin. Şayet şehâdet** onların zina ettiklerine dâir şâhidlik **ederlerse, onları evlerde tutun** yani, onları hapisanelerde hapsedin **tâ ölüm onları alıncaya** yani, kadın bu haldeyken ölünceye **yahut Allah onlar için bir sebîl kılincaya** yani, hapisaneden çıkış ve hadd yani recm ile bir çıkış yolu gösterinceye **kadar.** (Nisâ/15) Dedi: Bu uygulama, İslâm'ın ilk dönemlerinde idi: Adil dört Müslümanın, zina ettiği şâhidlik ettikleri kadın hapsedilirdi. Şayet kocası varsa verdiği mehri geri alır, fakat boşamaksızın ona nafaka verirdi. O kadına hadd uygulanmazdı. Kocası onunla cima etmez, fakat onu hapiste tutardı. Sonra Yüce Allah muhsan olmayan (evlenmemiş) kimseleri söz konusu ederek şöyle buyurmaktadır: **Sizden** yani, Müslümanlardan **onu işleyenlerin** yani, bekâr olup da o fahişeyi işleyenlerin, zina edenlerin **her ikisine de eziyet edin** yani, yaptıkları çirkin işi dile getirip ayıplayarak onlara dil ile eziyet edin. Bunlara sadece eziyet edilir, hapsedilmezler; çünkü bunlar bekâr kimselerdir. **Eğer tevbe edip** yani, yaptıkları hayâsızlıktan tevbe edip **hallerini** yani, amellerini **düzeltilerse, onları bırakın** yani, tevbe ettikten sonra onları rahatsız edecek sözler söylemeyin. **Kuşkusuz Allah tevâbtır, rahimdir.**(Nisâ/16) *Bu uygulama, İslâm'ın ilk dönemlerinde hem evlenmemiş kimseler, hem de evliler için geçerliydi. Sonra zina haddi ile ilgili hüküm nazil oldu ve zina edenler hakkında hapis ve sözlü eziyet neshedildi. Bunu da Nur suresinde yer alan şu âyet neshetti. Zâniye ve zâninin her birine yüzer celde vurun* yani, evlenmemiş olduğu halde zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine, adaletli, hür ve Müslüman dört kişi şâhidlik ettiği takdirde yüzer celde vurun. **Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş kimseler iseniz** yani, hâkime hitaben eğer Allah'ın tevhidini tasdik eden ve amellerin karşılıklarının görüleceği ölümden sonra dirilişi doğrulayan kimseler iseniz, **Allah'ın dininde** yani, Allah'ın zina eden kimse ile ilgili verdiği hükmü tatbik hususunda **bunlara acıyacağımız** yani, celde

¹⁵⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.225-7

vurmakta acıyacağınız ve dolayısıyla da hadleri uygulamayacak derecede şefkatli hareket edeceğiniz **tutmasın** yani, hadleri dosdoğru ve tastamam uygulayın **Mü'minlerden bir topluluk da** yani, iki ya da daha fazla erkek de **azaplarına** yani, onlara uygulanacak hadde **şâhit olsunlar** yani, hazır bulunsunlar. (Nûr/2) Dedi: Zina haddine dâir âyet nazil olunca, Nebî (s.a) buyurdu ki: Allahu ekber! Çıkış yolu gelmiş bulunuyor: Bekâr bakire ile zina ederse, yüz celde ve bir yıl sürgün, evli evli ile zina ederse taş ile recm vardır. Mukâtil dedi ki: Bekâr evli ile zina ederse, bekâra yüz celde ile bir yıl sürgün; evli olana da recm cezası vardır.¹⁵⁶

5- Malın Üçte-Birinden Ana-Babaya Vasiyette Bulunmanın Neshedilmesi:

Birimize ölüm gelip çattığı zaman bir hayr yani, ölümünü meteakip bir mal bırakacaksa, **annesi, babası ve yakın akrabası için ma'rûf bir şekilde vasiyette bulunmak** yani, vasiyet hususunda annesine-babasına, akrabalarına göre bir üstünlük sağlamak ve mirasçı olmayan akrabalara ma'rûf bir şekilde vasiyette bulunmak **muttakiler üzerine bir hak** yani, farz **olarak yazıldı.**(Bakara/180) *Yüce Allah, böyle bir vasiyetin, miraslardan ödenmesi gereken bir hak olduğunu beyan etmektedir. Bu âyet, mirasın paylaşılması ile ilgili hükümler inmeden önce nâzil olmuştu. Miras hükümleri nazil olunca anne-babaya vasiyet neshedilmiş oldu. Bunu, Nisâ (Suresi/11-12) âyetleri neshetti. Miras hükümleriyle anne-babaya belli bir pay ayrıldı. Miras alamayan akrabaya ise, malın üçte birinden vasiyet etme hükmü baki kaldı. Artık kim bunu* yani, ölenin vasiyetini **işitmesinin ardından onu değiştirirse** yani, ölenin bu vasiyeti duyup da vasiyetini âdil olduğu halde yerine getirmezse, **günahı ancak onu değiştirenlerin** yani, vasinin **üzerindedir** ve ölen kişi bu işten uzaktır. **Muhakkak Allah her şeyi** yani, ölünün vasiyetini **işitendir**, onu **bilendir.**(Bakara/181) Sonra vasilere hitaben buyuruyor ki: **Kim vasiyet edenin** yani, ölenin **kastından** yani, kasdî olarak vasiyetinde haksızlığa **yahut günaha meyletmesinden** yani, hata yapıp adaleti gözetmediğinden **korkar** yani, bilir **de aralarını düzeltirse** yani vasi, vasiyette bulunanın ölümünden sonra mirasçıların arasını adaletle düzeltir, mirası Allah'ın kitabına göre paylaşırıp ölenin zulmünü bir kenara bırakırsa, **ona bir günah yoktur** yani, bundan dolayı vasi günahkâr olmaz. **Kuşkusuz ki Allah gafurdur** yani, mirasçıların arasını düzelttiği için vasiye karşı bağışlayıcıdır, **rahimdir** yani, ona karşı merhametlidir. (Bakara/182) *Böylece Yüce Allah, vasiye, ölenin vasiyetindeki zulme muhalif*

¹⁵⁶ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.213-5

*uygulama yapmasına müsaade etmiş olmaktadır.*¹⁵⁷

6- Kardeşlik Akdi Yapılanların Miras Paylarının Neshedilmesi:

Ana-babanın ve yakın akrabasının geriye bıraktıklarından yani, bıraktıkları mirastan **her biri için mevâli** yani, amca çocukları ve asabeler **kıldık. Ve akd ile yeminlerinizin bağladığı kimselerin terekelerinden vârislere de tahsis ettik. Onlara da nasiblerini verin.** (Nisâ/33) Şöyle ki: Câhiliye döneminde ve İslâm'ın ilk yıllarında bir kimse bir kimsenin yiğitliğini beğendiğinde onunla akitleşir ve "Sen bana mirasçısın, ben de sana mirasçyım" derdi. Onlardan hayatta kalana, ölenin malından hayatta kalan için şart koşulan miktar verilirdi. Miras paylaşımı ile ilgili hükümler nazil oldu, fakat bu tür akit ehli söz konusu edilmedi. Bir adam Nebî'ye (sav) gelerek dedi ki: Ey Allah'ın Nebisi! Miras paylaşımı ile ilgili hükümler indi, fakat akit söz konusu edilmedi. Ben bir kişi ile akitleşmişim ve o öldü. Bunun üzerine **Ve akd ile yeminlerinizin bağladığı kimselerin terekelerinden vârislere de tahsis ettik. Onlara da nasiplerini verin. Kuşkusuz Allah her şeye şahid olandır** (Nisâ/33) âyeti nâzil oldu. Fakat adam Enfâl süresindeki şu ayet ininceye kadar payımı almadı: **Akrabalar Allah'ın kitabında birbirlerine** yani, miras hususunda birbirlerine **daha evlâdır. Kuşkusuz Allah her şeyi hakkıyla bilendir.** (Enfâl/75) *Böylece bu ayette, akit, antlaşma ve hicret sebebiyle mirasçı olmayı neshetti. Bundan böyle bu pay, zevi'l-erham'a verildi. Buna göre baba ve evlat, kardeş ve kızkardeşten, kardeş yeğenden, kardeşin oğlu, amcadan, amca ve amcaoğlu dayı ve dayıoğlundan daha yakındır.*¹⁵⁸

7- İçkinin Helallığının Neshedilmesi:

Hurmalıkların ve üzümlüklerin meyvelerinden de hem içki çıkarırsınız yani, hurma ve üzümünden çıkan sarhoşluk verici içki ve nebîz elde edersiniz, **hem de güzel bir rızık** yani, onlardan meyveler, yanısıra da sıkılarak elde edilen ve sarhoşluk ver meyven içecekler **elde edersiniz.** (Nahl/67) Dedi: Bu âyet nazil olduğunda içki (hamr) helâl idi. Daha sonra, Yüce Allah'ın Bakara süresindeki şu buyrukları nazil oldu: **Sana hamrı** yani, bütün çeşitleriyle içkiyi/sarhoşluk veren içecekleri **ve meysiri** yani, bütün çeşitleriyle kumarı **soruyorlar.** (Bakara/219) Cahiliye döneminde bir kimse, "Kesilip paylaşılacak devenin katılımcıları

¹⁵⁷ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.128-9

¹⁵⁸ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.137-8

nerde?" der ve bunun üzerine bir grup kalkıp aralarında ortaklaşa bir deve satın alırlar, her kişinin de bir payı olurdu. Sonra kura çekerler, kurayı kazanan kişiler bedel ödemeye katılmazlardı. Nihayet sonuncuları kalır ve devenin bedelinin tamamını öderdi. Üstelik etten de bir pay almazdı. Diğerleri deveyi aralarında eşit olarak paylaşırlardı. Dedi: Buna "meysir" adını vermelerinin sebebi, "yessirû" (Devenin bedelini ödemeyi kolaylaştırın) demelerinden ötürüdür. **De ki: "O ikisinde de hem büyük bir günah** çünkü içki içmek ve kumar oynamak sonucunda namazın ve Allah'ın anılmasının terki söz konusudur, **hem de insanlar için bazı faydalar** yani, alınan bir lezzet, ticaret yoluyla bir kâr ve kumar oynayan kimseye düşen bir pay **vardır. Ama günahları** yani haram kılımlarından sonra günahları **faydalarından** yani, haram kılımlarından önceki faydalarından **daha büyüktür.** (Bakara/219) Yüce Allah içki ve kumarı bu şekilde yermekle birlikte, henüz onları haram kılmadı. Dedi: Müslümanlar faydalarını umarak içki içmeye devam ettiler. O sırada helâl idi. Nebî'nin (sav) ashabından birisi bir ziyafet hazırlayarak ashâbtan birtakım kimseleri davet etti ve onlara içki sundu. Nihayet içki onları etkilemeye başladı. Namaz vakti -ki akşam namazı idi- gelince, en iyilerinden birisi olan Ali b. Ebî Tâlib namaz kıldırmak üzere öne geçti. Kâfirûn suresini okudu. Başında da, sonunda da yanlışlık yaptı. *Bunun üzerine, namaz vakitlerinde içki içmeyi nesheden ve bir öncekinden daha ağır bir hüküm ihtiva eden Nisa süresindeki şu buyruk nazil oldu: Ey iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın* yani, içkiden dolayı sarhoş iseniz namaza yaklaşmayın **ne söylediğinizi** yani, namazda ne okuduğunuzu **bilinceye kadar!** (Nisâ/43) Bunun üzerine Ömer b. Hattab (r.a) dedi ki: "Kuşkusuz Yüce Allah içkinin haramlığı hususunda hüküm koymaktadır. Kanaatimce onu büsbütün haram edecektir." *Bundan böyle sabah namazından sonra içki içiyor, sonra uyuyorlar, öğle namazına kadar sarhoşlukları geçiyordu. Daha sonra yatsıyı kılana kadar içmiyorlardı. Sonra içip yatıyorlardı. Sabah olduğunda sarhoşlukları geçmiş oluyordu.* Ensar'dan bir adam bir ziyafet hazırladı ve Sa'd b. Ebî Vakkas'ı (r.a) davet etti. Bir deve başı kızartmıştı. Yemek yeyip içki içtiler -Dedi: Bu da içkinin haram kılımlarından önce idi- ve sarhoş oldular. Ardından nesebleriyle övünmeye koyuldular, şiirler okudular. Ensarî devenin çene kemiğini alıp Sa'd'ın başına indirdi. Sa'd'ın başından akan kanlar yüzüne indi. Sa'd, Nebî'ye gidip Ensarî'yi şikâyet etti. *Bunun üzerine içkiyi haram kılan buyruk nazil oldu. Bu durum, Ahzâb gazvesinden sonra olmuştu. Böylece içkinin helâl olduğunu ifade eden tüm ayetler neshedildi. Bunları, Mâide suresinde bulunan Yüce Allah'ın şu buyruğu neshetti: Ey iman edenler! Hamr*

yani, bütün çeşitleriyle içki/sarhoşluk veren içecekler **kumar, dikili taşlar** Arab müşriklerinin diktiği ve tapınıp kendileri için kurban kestikleri taşlar **ve fal okları** yani, cahiliye döneminin işlerini kendilerine göre paylaştırdıkları belirli oklar **şeytanın amelinden birer ricistir** yani, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları, günah olan pis işlerdendir. Bu okların birisi üzerinde, "Rabbim bana emretti"; diğeri üzerinde ise, "Rabbim bana yasakladı" ifadesi vardı. Bir iş yapmak istediklerinde bunları çekiyorlar, "Rabbim bana emretti" yazılı ok çıkarsa, tasarladıkları işi yapıyor, "Rabbim bana yasakladı" yazılı ok çıkarsa, yapmak istedikleri işi yapmıyorlardı. ...**Artık bunlardan kaçının** yani, bunlar haramdır. Nitekim Yüce Allah bir başka yerde benzer tabirlerle, **O halde rics olan evsândan** yani, putlara ibadetten **ictinâb edin** (Hacc/30) buyurarak, putlara ibâdeti haram kıldığı gibi, burada da içkiyi haram kılmaktadır. ...**ki felaha eresiniz. Muhakkak şeytan içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin sokmayı** nitekim Ensarî, içki yüzünden Sad b. Ebî Vakkas'ın başını yarmıştı **sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymayı irade eder. Artık vazgeçtiniz değil mi?** (Mâide/90-1) "Artık vazgeçtiniz değil mi?" cümlesi, haram kılmanın ardından yapılan bir tehdittir. Bunun üzerine onlar da: "Rabbimiz, vazgeçtik" dediler. Nebi de, Kimin yanında içki varsa, onu satmasın ve içmesin buyurdu. Dedi: Yine Mukâtil bize Abdullah b. Bureyde'den, o babasından, o da Nebi'den şöyle dediğini tahdis etti: Aziz ve celil olan Allah bizzat hamrı ve sarhoşluk veren her içkiyi haram kıldı. İçkinin haram kılınması ile ilgili ayet nazil olunca, Yahudi Huyey b. Ahtab, Nebi'nin ashabından bazılarına sordu: Peki sizden içki içen ve ölüp gidenlerin hâli ne olacak? Onlar da bu durumu Rasûlullah'a aktararak dediler ki: Kardeşlerimiz içki içtikleri halde öldüler ve öldürüldüler. (dolayısıyla onların hâli ne olacak?) Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: **İman edip sâlih ameller işleyenlere, bundan böyle ittika ettikleri** yani, ma'siyetlerden ve haram kılınışından sonra içki içmekten sakındıkları **ve imanlarında** yani, tasdiklerinde **sebat ile sâlih ameller işlemeye devam ettikleri, sonra ittika ve imanlarında rusuh buldukları sonra ihsan ettikleri** ve içki içmedikleri **takdirde, tattıklarından** yani, haram kılınışından önce içtikleri içkiden **ötürü bir cünah** yani, harec **yoktur**. Böyle hareket eden kimse, ihsan edici olur. **Allah muhsinleri sever.** (Mâide/93) Nebi buyurdu ki: Bana sen de onlardansın denildi.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.146-7

8- Muta Nikâhının Neshedilip Haram Kılınması:

O halde hangilerinden istifade ettinizse, ücretlerini verin! (Nisâ/24) Dedi: Kasdedilen, İslâm'ın ilk dönemlerinde uygulanmakta olan mut'a nikâhıdır. Rasûlulah (sav) bunu üç gün helâl etmiş, sonra da haram kılmıştı. Dedi: İslâm'ın ilk dönemlerinde erkek kadına gider ve ona, "Seninle şu kadar gün ve şu kadar ücret karşılığında mut'a yapacağım" deyip, günleri ve süreyi tesbit ederdi. Söz konusu süre tamamlanınca, erkek belirlenen ücreti ona öderdi. İşte Yüce Allah'ın, **O halde hangilerinden** yani, hür kadınların hangilerinden belli bir süreye kadar **istifade ettinizse, ücretlerini** yani, tesbit ettiğiniz ücretlerini **verin!** buyruğu bunu ifade etmektedir. Erkek kadına, üzerinde ittifak ettikleri ücreti verdimi, boşamaya gerek olmaksızın ondan ayrılırdı. Daha sonra Yüce Allah bir başka şart söz konusu ederek şöyle buyurmaktadır: **Onun miktarını tayin ettikten sonra, rızalaştığınızda da size bir cünah yoktur.** (Nisâ/24) Şöyle ki: Aralarında tesbit ettikleri süre tamamlanınca, erkek üzerinde anlaştıkları ücreti verir, ardından da, "Bana günleri artır, ben de senin ücretini artırayım" derdi. Kadın da arzu ederse, nikâhın süresini uzatırlardı. İşte Yüce Allah'ın, Onun miktarını tayin ettikten sonra, rızalaştığınızda da size bir cünah yoktur buyruğu bunu anlatmaktadır. Belirlenen süre tamamlandı mı, eşler ayrılırlardı. *Kendisiyle mut'a yapılan kadın için ne boşama, ne iddet, ne de miras söz konusu olurdu. Daha sonra muta nikâhı, talâk, iddet (bkz. Mâide/201) ve miras ayeti ile (bkz. Nisâ/12) neshedildi. Böylelikle Yüce Allah boşanan kadın için iddet ve eşlerden biri öldüğü takdirde miras tesbit etti. Bugün kim mut'a nikâhı yaparsa, bilsin ki o, Yüce Allah'ın ve O'nun Rasûlü'nün (sav) haram kaldığı bir iştir.*¹⁶⁰

9- Müşrik Esirlere Yemek Yedirmenin Neshedilmesi:

Ona yani, yiyeceğe **olan sevgilerine rağmen miskine** yani, Müslümanlardan olan yoksula fakire, **yetime** yani, Müslümanlardan olana **ve esire** yani, müşriklerden olana esire **yemek yedirirler.** *Sonra kılıç ayeti (Tevbe/5. âyet) bunu; müşriklerden olan esire yemek yedirmeyi neshetti.* "**Biz size sadece Allah'ın vechi için yediriyoruz** yani, Allah için yediriyoruz... **Çünkü biz Rabbimizden korkarız, suratların asıldığı bir günde** yani, kıyamet gününde ki o gün dehşetten yüzler asılacaktır. (İnsan/8-10)¹⁶¹

¹⁶⁰ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.159-160

¹⁶¹ Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l- Kur' an, s.257-8

10- Boşanan Hür Kadınların Süknâ Hakkının Neshedilmesi:

İçinde talak zikredilen Kısa Nisa suresinde Yüce Allah şöyle buyurur: **O kadınları, gücünüz yettiğince** yani, nafaka ve mesken açısından gücünüz çerçevesinde **oturduğunuz yerin bir kısmında iskân edin** yani, bir ya da iki talâk ile boşadığınız kadına mesken tayin edin. Dedi: Üç talâk ile boşanan kadının iddeti süresi içerisinde hamile olması hali dışında mesken ve nafaka hakkı yoktur. **Eğer onlar hamile ise** yani, boşadığınız kadınlar hamile ise **doğuruncaya kadar nafakalarını verin.** (Talâk/6) Kocasını tarafından boşanmış kadın hakkında Bakara sûresinde şöyle buyurmaktadır: **İçinizden geride eşler bırakarak vefat edecek olanlar eşleri için** yani, hanımları için, **senesine kadar çıkarılmayarak faydalanma vasiyet etsinler,** Bu İslâm'ın ilk dönemlerinde idi. Kocasını vefat eden kadının, kocasının evinde süknâ ve nafaka hakkı bulunur, mirasçılar onu evden çıkaramazlardı. **Şayet çıkarlarsa** yani, senesi dolmadan kendiliklerinden çıkar ve akrabalarının yanına giderlerse **artık kendileri hakkında yaptıkları marûf harekettten** yani, süslenmelerinden, erkeklere görünmelerinden ve koca aramalarından **dolayı size vebal yoktur.**(Bakara/240) *Sonra kadınlar için öngörülen bir sene süreyle nafaka, mirastan alması öngörülen dörtte-birlik pay ile neshedildi. Bu da kocanın çocuğunun olmaması halinde söz konusudur. Şayet kocanın çocuğu varsa, o takdirde kadınlara "sekizde-bir" verilir (bkz. Nisâ/12). Böylelikle onların bir sene boyunca süknâ hakları ve iddet beklemeleleri, Bakara suresinde yer alan şu ayet tarafından neshedildi: İçinizden vefat edenlerin* yani, vefat eden erkeklerin **geride bıraktıkları eşler, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler** yani, kocasını vefat etmiş her kadın kocasını onunla zifafa girmiş olsun ya da olmasın, kocasının öldüğü günden itibaren dört ay on gün iddet bekler. Kocasının evde ölmesi ile uzak diyarlarda ölmesi arasında fark yoktur. Kadın iddeti içerisinde kocasının evinden ayrılıp başka bir yere yerleşmez, o evden başkasında da geceleyemez. Nafakası da, mirastaki payından verilir. **Bekleme sürelerini bitirdilermi** yani, dört ay on gün sona erdimi, **artık kendi haklarında yaptıkları marûftan** yani, süslenmelerinden, erkeklere görünmelerinden ve koca beklemelelerinden **dolayı size bir günah yoktur.**(Bakara/234) Dedi: Hamile iken kocasını ölen kadınlar, dört ay on gün iddet beklemekten istisna tutulmuştur. O bakımdan Allah Talâk suresinde şöyle buyurmaktadır: **Yüklü** yani hamile **olanların iddetleri ise, yüklerini bırakmalarıdır** yani, çocuklarını doğurmalarıdır hatta kocasının öldüğü gün doğum yapacak olursa, o günden itibaren evlenmesi helâl olur. (Talâk/4) Dedi: Bize Mukâtil Ubeyy b. Kab'tan tahdis edip dedi ki: Kısa

Nisa (Talâk) suresi Bakara suresinden sonra indi.¹⁶²

11- Orucun İlk Şeklinin Neshedilmesi, 12- Hür, Kadın ve Kölenin Kısasında Yapılan Nesh, 13- Üç Talâk Boşandıktan Sonra Hamilelik Süresi İçinde Eşine Dönmenin Neshedilmesi:¹⁶³

Bu örneklerden anlaşıldığına göre Mukâtil İslam'ın genel olarak zaten Cahiliyye dönemini neshettiğini düşünmekte, bununla beraber o bunu fikhî bağlam içinde düşünmekle beraber nesh olarak isimlendirmemektedir. Ancak İslam'da ortaya çıkan uygulama değişikliklerine aşağıdaki örnekteki gibi nesh adı verilir.

B- Nesh Vaki Olmayan Tedrici Durumlar:

Mukatil nesh varolduğu düşünülebilecek bazı konularda bunun fikhî beyanın bir gelişimi olduğunu düşünmektedir. Nitekim o bu konularda neshten söz etmemektedir

1- Korku Namazı:

Usfan'da korku namazı kılınmıştı. Yüce Allah, Nisa suresinde Nebîsi'ne hitaben buyuruyor ki: **Sen onlarla beraber bulunup da onlara namaz** yani, korku namazı **kıldırduğunda, içlerinden bir kısmı seninle birlikte namaza dursun, silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar** yani, Nebi ile birlikte bir rek'ât namaz kılmakta olan kesim **secdeye vardıklarında, diğerleri arkanızda bulunsunlar** yani, onlar kardeşlerinin yerine düşmana karşı saf tuttunlar. **Sonra namaz kılmamış olan diğer kısım seninle beraber namaz kılsınlar. Hem tedbirli olsunlar, hem de silahlarını yanlarına alsınlar.**(Nisâ/102) Nebi (sav), ashabından bir kesime bir rükû, iki secde ile bir rek'ât namaz kıldırıldı. Daha sonra bunlar gidip konuşmaksızım düşmana karşı saf tuttular. Diğer kesim geldi, Nebi bunlara da bir rükû, iki secde namaz kıldırıldı. Sonra selâm verdi. Her iki kesim de kalkarak bir rükû ve iki secde ile kıldılar, Böylelikle Nebi ve ashabı iki rükû, dört sücûd ile namaz kılmış oldular. Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Artık namazı** yani, korku namazını **bitirdiğiniz zaman ayakta iken, otururken ve yanlarınız üzere iken Allah 'ı zikredin** yani, dil ile anın. **Nihayet itminana erdiğinizde** yani, kendi şehirlerinizde güvenliğe kavuştuğunuzda **salâti ikame edin** yani, namazı tam kılın. **Çünkü namaz mü'minler üzerine vakitleri belli** yani, vakitleri bilinen **bir**

¹⁶² Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.191-3

¹⁶³ 12,13 ve 14. örnekler ile ilgili geniş metinler için bkz.3. Bölüm

farzdır (Nisâ/103) İşte imamların da günümüzde böylece yapmaları gerekir. Dedi: Korku halinin bundan daha ileri derecede olduğu durumlar için Yüce Allah Bakara suresinde şöyle buyurmaktadır: **Şayet korkarsanız** yani, düşmandan korkarsanız, **yaya veya süvari olarak kılın** yani, ister yürürken, ister bineklerinüz üzerinde giderken yüzünüz hangi tarafa dönük olursa olsun iki rek'ât kılın, binek ya da başka bir şey üzerinde olup da yere secde etme imkânı bulamayan kimse başıyla imâda bulunur, secde için rükûdan daha çok eğilir, alnını herhangi bir yere koyması da şart değildir. Düşmandan yana **güvene kavuştuğunuz vakit de, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği için Allah'ı anın** yani, Allah için beş vakit namaz kılın! (Bakara/239)¹⁶⁴

2- Cihad Emri:

Bakara suresinde buyruluyor ki: **Hoşunuza gitmediği halde savaş size yazıldı.** Şöyleki: Yüce Allah Mekke'de Nebi (sav) ve mü'minlere tevhidi, namazı, muayyen bir miktar tayin etmeden zekâtı ve savaştan el çekmeyi emretmişti. Öteki farzları Medine'ye hicretten sonra inzal buyurdu ve onlara savaşmak için izin verdi. Yüce Allah Hacc suresinde şöyle buyurmaktadır: **Kendileri ile savaşılmalara** yani, Nebi ve ashâbına **onlara zulmedildiği için izin verildi** yani, Mekkeliler onları yurtlarından çıkarmakla onlara zulmettiler. **Allah onlara yardıma elbette kadirdir. Onlar haksız yere yurtlarından çıkarıldılar.**(Hacc/39-40) Savaşın farz kılınması bazı Müslümanlara ağır geldi. Bunun üzerine, şu âyet nazil oldu: **Hoşunuza gitmediği halde** yani, sizin için meşakkat bulunduğu halde **savaş size yazıldı** yani, size farz kılındı. **Bazen hoşlanmadığınız birşey** yani, müşriklerle savaşmak **hakkınızda hayırlı olabilir** yani, Allah onun sonucunda size fetih, ganimet ve şehâdet ihsan eder, **sevdiğiniz birşey de** yani, cihada çıkmayıp oturmak da **hakkınızda şer olabilir** yani, akıbeti kötü olur ve dolayısıyla zafer ve ganimet elde edemezsiniz. **Allah bilir, siz bilmezsiniz.**(Bakara/216)¹⁶⁵

3- Ribanın Haram Kılınması:

1- **İnsanların mallarında nemâlansın diye verdiğiniz ribâ** yani, insanların mallarında lehinize bir artış olsun diye yaptığınız bağış, bu yolla insanların mallarından daha fazla alma amacını güderek verdiğiniz şey, **Allah katında**

¹⁶⁴ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.32-33.

¹⁶⁵ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.264

çoğalmaz yani, verdiğiniz şey Allah nezdinde kat kat artış göstermez, temizleyici olmaz. *Bununla birlikte bundan dolayı bir günah da söz konusu değildir. Fakat Allah'ın rızasını arayarak* yani, O'nun için ve rızası uğrunda **verdiğiniz zekâta** yani, herhangi bir sadakaya **gelince, işte kat kat arttıranlar onlardır** yani, bunların verdikleri, bire yediyüz ve daha fazla miktarda artış gösterir. (Rûm/39)¹⁶⁶

11- **Ey îmân edenler! Ribayı kat kat katlayarak yemeyin.**(Âl-i İmrân/130) Câhiliye döneminde, birinde alacağı olan kimse, ödeme vakti geldi mi, gidip alacağını isterdi. Ödeme zorluğu içinde olan borçlu da ona, "Alacağımı ertelemene karşılık sana fazladan bir şeyler vereyim" der, bunun üzerinde anlaşılırdı. İşte kat kat ribâ budur. Yüce Allah onlara öğüt vererek faiz hususunda buyurdu ki: **...Allah'a ittika edin** yani, faiz yemeyin **ki felah bulasınız.**(Âl-i İmrân/130) Sonra onları korkutarak şöyle buyurdu: **...Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten de ittika edin ve Allah'a ve Rasûl'e** yani, faizin haram kılınması hususunda Allah'a ve Rasûl'e **itaat edin ki rahmete nail olasınız** da azab olunmayasınız.(Âl-i İmrân/131-2) Yüce Allah Bakara sûresinde de şöyle buyurmaktadır: **Ribâ yiyenler** yani, faiz yemeyi helâl kabul edenler, Kıyamet Günü **ancak şeytanın çarptığı kimse** dünyada çarpılmış kimsenin hâli, Kıyamet Günü'nde fâiz yiyenlerin alâmeti olacaktır **gibi kalkar. Bu** yani, başlarına gelen bu iş **onların, "Alış-veriş de ancak ribâ gibidir" demelerindedir** Burada söz konusu edilen durum, alacaklının, ödeme vakti gelen alacağını istediğinde, borçlunun alacaklıya, "Borcumu ertelemene karşılık, fazladan birşey vereyim" diyerek, ribâ karşılığında borcun ertelenmesidir. Onlara, "Bu ribâdır denildiğinde, "Alış-verişteki artırma ile borcun ödeme vakti gelince yapılan artırma arasında bir fark yoktur" derlerdi. İşte Allah'ın, Bu onların, "Alış-veriş de ancak ribâ gibidir" demelerindedir buyruğu bunu anlatmaktadır. Yüce Allah onların bu sözlerinin yalan olduğunu belirterek buyurdu ki: **Hâlbuki Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır.** .(Bakara/275) **Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt** yani, faizin haram oluşu ile ilgili Kur'ân'daki beyan **gelir de ribâdan vazgeçerse, artık geçmiş kendisindedir** zira bu, haram kılınmadan önce olup bitmiştir **ve işi de Allah'a aittir** yani, haram kılınmasının ve onu terketmesinin ardından, dilerse onu bu işten korur, dilerse korumaz. **Kim döner** yani, faize ve haram kılınana döner faiz alırsa ve "Alış-veriş de faiz gibidir" diyerek faizi helâl kabul ederse, **onlar da cehennemlik olup orada ebedî kalacaklardır** yani, ölmeyeceklerdir. **Allah ribâyı yok eder** yani, mahveder,

¹⁶⁶ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.69

sadakaları ise çoğaltır yani, kat kat artırır. **Allah inkârcı ve günahkârların hiçbirini sevmez.** (Bakara/276)¹⁶⁷

Mukâtil burada Âl-i İmran suresi ile ribanın haram kılındığını, Bakara suresi ile bunun teyit ve tekid edildiğini düşünmektedir. Dolayısı ile nesh aşamalı bir riba yasağı kabul etmemektedir. Bu sebeple nesh ifadesini kullanmamakta, açıktan zikretmese de nesh olduğunu düşünmemektedir. Ribada tahrim olduğuna hükmetmektedir. Çünkü önceden bunu helal sayan bir nas veya uygulama bulunmadığını dikkate almaktadır.

4- Antlaşmalılardan Yemin Keffâreti:

Bakara suresinde buyruluyor ki: **Yeminleriniz için Allah'ı siper yapmayın** Şöyleki; Bazıları, akrabalık bağıni koparmaya yahut masiyeti gerektiren bir hususa dâir yemin eder, "Benim yeminime bağıli kalmaktan başka birşey yapmam helâl olmaz" derdi. Bunun üzerine şu buyruklar indi: **Yeminleriniz için Allah'ı siper yapmayın** yani, masiyet olan bir işe yemin ederek Allah'ın emrini yerine getirme hususunda Allah'ı engel yapmayın. **Birre** yani, akrabalık bağıni gözetmeye, **ittika etmeye ve insanların arasını düzeltmeye.** **Allah semidir** yani, hakkında yemin ettiğiniz her şeyi işitendir, **alîmdir** yani, bunu niçin yaptığınızı bilendir.(Bakara/224) Bazıları, kendilerini barıştırmaya çalışan kişiye, barışla alakalı konuşmaması için yemin verdirdilerdi. Allah buyurdu ki; Akrabalık bağıni gözetmeniz, Allah'a karşı ittika etmeniz, insanların arasını düzeltmeniz sizin için ma'siyeti gerektiren bir yemine bağıli kalmaktan daha hayırlıdır. Yemin keffâreti inmeden önce durum bu idi. **Allah sizi yeminlerinizde lağv ile muaheze etmez** yani, doğru olduğu zannıyla ettiğiniz yeminlerin doğru çıkmaması halinde Allah sizi sorumlu tutmaz ve bu yemin sebebiyle keffâret vermeniz gerekmez. **Fakat Allah kalblerinizin kazandığıyla** yani, kalblerinizin kasedettiğı günah sebebiyle **muahze eder** yani, yalan yere ve kasdi olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutar. **Allah gafurdur,** yani yanılarak yapılan yeminleri bağışlayandır, **halimdir** yani, yeminlerdeki lağv'den dolayı keffâret öngörmemekle halimdir.(Bakara/225) Sonra Yüce Allah Mâide suresinde keffâretle ilgili şu buyruğı indirdi: **Allah sizi yeminlerinizde lağv** yani, doğru olduğu zannıyla edilen, fakat doğru çıkmayan yemin **ile muahze etmez** yani, böyle bir yeminden dolayı keffâret ve günah yoktur, **fakat akdettiğiniz** yani, kalbinizin yalan olduğunu bildiğı: yalan yere yaptığınız **yeminlerle muahze eder.** **Bunun da**

¹⁶⁷ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.139-140

keffâreti yani, yalan yere yapılan yeminin keffâreti, **ailenize yedirdiğinizin vasatından** yani, orta hallisinden **on miskini doyurmak** yani, sizin yediğinizden daha aşağı da, daha üstün de olmamalı. Eğer buğday verilecekse, yarımşar sâ, arpa ve hurma verilecek yarımşar sâ verilmesi gerekir.¹⁶⁸ **Yahut onları giydirmek** yani, on yoksulu giydirmek: her yoksula bir abaya vücudunu örtecek bir elbise verilmesi gerekir **yahut bir köle azad etmektir** yani, küçük ya da büyük olabileceği gibi, Ehl-i Kitab'tan da olabilir: hepsi caizdir. Keffâret verecek kişi yedirme, giydirme ya da köle azad etme şıklarından birini seçebilir. **Fakat kim bulamazsa** yani, üç keffâret şikkından herhangi birini yerine getirmeye güç yetiremezse **üç gün oruç tutsun** İbn Mesûd'un kıraatinde, mütetâbiat (aralıksız) lafzı da vardır, **işte şu** yani, söz konusu edilen keffâret şıkları, **yemin** yani, kasden yemin **ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffâretidir. Yeminlerinizi muhafaza edin** yani, kasden yalan yere yemin etmeye kalkışmayın. **Allah âyetlerini** yani, keffâret ile ilgili zikredilen hususları **size böylece beyan ediyor ki şükredesiniz.**(Mâide/89) Mukâtil dedi ki: Kur'an'da geçen her ev (veya, yahut, ya da), muhayyerlik; yani Allah'ın, kullarını o hususta muhayyer bıraktığını ifade eder. On yoksulu doyurmak veya giydirmek veya bir köle azad etmek hükmü, bu türdendir. Yemin keffâreti dolayısıyla bir ya da iki gün oruç tutan, sonra yemek yedirecek imkânı bulan kimse, tuttuğu orucu nafil kabul edip yemek yedirmelidir.¹⁶⁹

Bütün bu açıklamalardan öğrendiğimiz kadarı ile Mukâtil b. Süleyman neshi şu şekilde anlamaktadır. İslam'da bir şerî hüküm veriliyor ve bu hüküm eğer yine İslam döneminde bir şerî hüküm ile yer değiştiriyorsa bu durumda nesh sözkonusu olmaktadır. Ancak eski şeriatlerin ya da cahiliye döneminden kalma uygulamaların değiştirilmesi nesh olarak telakki edilmemektedir. Yine bir hükmün hafifletilmesini nesh değil ruhsat olarak telakki etmekte, istisna ve tahsis gibi durumları da nesh kapsamında düşünmemektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Eryarsoy ibareyi eksik tercüme etmekte ayrıca arpa ve hurmada bir sâ verilmesi gerektiğini söylemektedir. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.260-1, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005

¹⁶⁹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.227-9

¹⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde nesh konusu A. M. Şehhâte tarafından ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Nesh konusu ile ilgili zengin şemalar verilmiştir. Her iki eserde verilen bilgiler ve görüşler birbiriyile uyumaktadır. Bkz. Tefsir'u Mukatil b. Süleyman, el-Cuz'ul-Hâmis, s.157-184, 1989 el-Hey'et'ul-Mısriyyet'ul-Âmme lil-Kitâb

O nesh edilen hükmün muhkem olup değiştirilemeyeceğini de açıkça vurgulamaktadır. Nitekim Mukâtil eserinin sonlarına doğru nesh ile ilgili süreci şöyle özetlemektedir:

O ki sana kitabı yani, Kur'an'ı **indirmiştir. Onun bir kısım ayetleri muhkemdir.** (Âl-i İmrân/7) Bunlar da Enâm sûresinin sonunda yer alan şu âyetlerdir: **De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya-babaya iyilik edin, yoksulluk endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin -çünkü sizin de, onların da rızkını Biz veriyoruz- fevâhişin açığına da, gizlisine de yaklaşmayın, hak ile olmadıkça Allah'ın haram kıldığı canı Öldürmeyin -işte akledesiniz diye size bunları tavsiye etti-, rüşdüne erinceye kadar -en güzel surette olması müstesna- yetimin malına yaklaşmayın, ölçü ve tartıyı tam ve doğru yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz. Söz söylediğiniz vakit akrabanız dahi olsa adaletli olun, Allah'ın ahidini yerine getirin, işte tezekkür edesiniz diye size bunları tavsiye etti.** (En'âm/151-2) *İşte muhkem ayetler bunlardır. Bunlar, kitapların hiç birinde neshedilmemiştir. Bunlar Ademoğullarının tümüne haram kılınmıştır. Bu sebeble onlar kitabın esasıdır. Bunlara "ummu'l-kitab" (kitabın anası) denilmesi, levh-i mahfuzda ve bütün kitaplarda yazılı olmaları sebebiyledir.* Mâide suresinde de şöyle buyurmaktadır: **Bugün sizin için dininizi tamamladım.** (Mâide/3) Çünkü Yüce Allah Mekke'de iken Müslümanlara, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmeyi, ölümden sonra dirilişe, cennete ve cehenneme iman etmeyi, sabah ve akşam ikişer rekât namaz kılmayı emretmişti. Sonra hicretten önce beş vakit namaz, belli bir miktar tayin edilmeksizin zekât ve savaştan uzak durmak farz kılındı. Geriye kalan farzların tümü, Nebi'nin Medine'ye hicretinden sonra indirildi. Bu nedenle, Mekke'nin fethinden evvel Müslümanlar Arab müşrikleriyle beraber haccederlerdi. Mekke'nin fethinden sonraki hacc mevsiminde de Müslümanlar ve müşrikler Ebû Bekr es-Sıddîk'ın (ra) başkanlığında birlikte haccettiler. Bu hacc mevsiminde Ali b. Ebî Tâlib (ra), Tevbe suresinin başından 9. ayetin sonuna kadarki bölümüyle birlikte, **Müşrikler ancak bir necistir. Onun için bu yıllarından sonra artık Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar**(Tevbe/28) buyruğunu da okudu. Ertesi sene Nebi (sav) Veda haccını yaparken, beraberinde hiçbir müşrik yoktu. Cuma'ya rastlayan Arefe gününde; **Bugün sizin için dininizi tamamladım** yani, *size verdiğim emir ve nehiyleri tamamladım*(Mâide/3) buyruğu nazil oldu. Bundan sonra helâl ve harama

*dâir bir buyruk inmediği gibi, hadler ve farzlarla ilgili bir buyruk da inmedi. Bunun tek istisnası, Senden fetva istiyorlar. De ki:"Kelâle hakkında Allah size fetva veriyor..." (Nisâ/176) ifadesinden, sûrenin sonuna kadarki âyettir. Şanı yüce Allah buyuruyor ki: **Üzerinizdeki nimetimi** yani, beraberinizde hiçbir müşrik bulunmaksızın haccetmeyi emretmekle İslâm'ı **tamamladım ve size din olarak islâm'a razı oldum** yani, İslâm'ı seçtim: Allah nezdinde İslâm'dan başka razı olunacak bir din yoktur.(Mâide/3) Bundan sonra da Bakara süresindeki şu ayet nazil oldu. **Allah'a döndürüleceğiniz bir günden ittika edin. Sonra her nefse** yani, iyi ya da kötü her kişiye **kazandığı** yani, hayır ya da serden yaptığının **karşılığı verilecek ve onlara zulmedilmeyecektir** yani, amellerinde zulmedilmeyecek: onların iyiliklerinden birşey eksiltilmeyeceği gibi, kötülüklerine de bir ilave yapılmayacaktır. (Bakara/281) *Bu ayetin nüzulünden son Nebi dokuz gün daha yaşayıp Rebiu'l-Evvel ayının ikinci günü vefat etti. Allah'ın salât ve selâmı ona ve onun tertemiz ve hayırlı ehl-i beytine olsun.*¹⁷¹*

2.3.8. Ruhsat, İstisna ve Tahsis:

Mukâtil fikhî hükmü belirlerken nasların bağlamı ve birbirleri ile olan ilişkilerinde beyan veya nesh dışında başka farklı ilişkiler tespit eder. Bu ilişkilerden özellikle ruhsat, istisna ve tahsis üzerinde durur. Fıkhi bağlamın bu çeşitlerine Mukatil'in aşağıdaki örnekleri verilebilir.

A- Ruhsat:

Mukâtil fikhî hükmün pek çok kere bir izin ve kolaylaştırma kabilinden ruhsat olarak verildiğini bağlamdan hareketle tespit etmektedir.

1- Zina Yapmaya Zorlananlara Verilen Ruhsat:

Şayet onlar yani, cariyeler **evlendikten** veya Müslüman olduktan **sonra bir fahişe işlerlerse** yani, zina ederlerse, **onlara** yani, cariyelere, **muhsan olanlara** yani, hür kadınlara **verilen cezanın** yani, yüz celde cezasının **yansı verilir** yani, cariyelere elli celde vurulur.(Nisâ/25) Zina eden köleye de celde vurulur. Celde cezasının tatbiki de efendiye aittir. Köle ve cariye evli bile olsalar recm cezası uygulanmaz. Bir Müslümanın kazanç için cariyesini zinaya zorlaması helâl değildir; eğer zorlarsa, günahı efendiye aittir. İşte Nur suresinde yer alan şu

¹⁷¹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.275-7

buyrukta kastedilen budur: **Kendilerini korumak isterken, dünya hayat'ın arazını** yani, onların zinadan elde edecekleri kazançları **irâde ederek cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zorlarsa, kuşku yok ki Allah zorlanmalarının İbni Mesud lehunne yerine lehum okurdu**¹⁷² **ardından gafurdur, rahîmdir** onlar için günah yoktur. (Nur/33) *Düşmanları tarafından esir alınan ve bir günah işlemeye yahut bir yemine zorlanan ya da sultanın yakalayıp kendisi ile Allah arasında kalan ve kimseye zulüm ihtiva etmeyen bir günaha zorladığı kimse için, sözü edilenleri yapmakta ruhsat vardır; bundan dolayı ona günah yoktur. Ancak şirk müstesnadır; çünkü şirk hususunda ruhsat yoktur.* Dedi: Nahl süresindeki şu ayet bu hususta nâzil olmuştur: **Kalbi iman ile mutmain olduğu halde zorlanan müstesna, kim imanının ardından Allah'a küfreder ve küfre göğsünü açarsa...** (Nahl/106) *Bu ayet, Müslümanlardan bazı kimseler hakkında inmiştir. Mekke kâfirleri bunlara işkence ediyordu. Nihayet kalbleri iman ile mutmain olduğu halde İslâm'dan döndüler. Bu sebeble ruhsat, onlara özeldi. Bundan sonra Nebi (sav) şöyle buyurdu: Yakılsanız da, işkenceye uğraşanız da Allah'a şirk koşmayın! Müşriklerin yakalayıp şirk koşmak ile öldürülmek arasında muhayyer bıraktıkları kimse, öldürülmeyi tercih ederse, cennette nebilerle ve şehidlerle birlikte olur. Eğer şirk koşar ve bu hâl üzere ölürse cehennemdedir.*¹⁷³ Dedi: Nebi (s.a) Bakara suresinde yer alan, Rabbimiz! Unuttuk yahut hata yaptıkça, bizi muaheze etme. Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize ağır yükler yükleme (Bakara/286) ayetini sonuna kadar okuyunca, Cebrail, "Evet bunlar kabul edildi" dedi. Böylelikle bu ümmetin üzerinden hatâen, unutarak ve bilmeyerek yapılan işlerin günahı kaldırıldı.¹⁷⁴

2- İddet Bekleyenlere Kapalı İfadelerle Evlenme Teklifine Ruhsat Verilmesi:

Kadınlara üstü kapalı talip olmanızdan diyorki; erkeğin iddet bekleyen kadına, "Ben seni beğeniyorum, sen varken başkasını düşünmem" kabilinden sözler söylemesinden **veya içinizde saklamanızdan dolayı size bir günah yoktur** yani, onlarla evlenmeyi düşünmekle birlikte, iddetleri süresi içerisinde bunu kalblerinizde tutmanızdan ötürü size vebal yoktur. **Allah onları** yani, iddet bekleyen kadınları **muhakkak hatırlayacağımızı biliyor. Fakat ma'rûf bir söz**

¹⁷² İtalik yazılan metin Eryarsoy tarafından tercüme edilmemiştir. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.245, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005

¹⁷³ Bu hadis, ayetin hadis tarafından kısmen nesh ya da istisna edildiğine delil olarak gösterilebilir

¹⁷⁴ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.215-7

söylemeniz yani, iddet beklerken kadına güzel va'dlerde bulunmanız: "Sana ikramda bulunmak ve sevdiğilerimin bana verilmesi hoşuma gider" demeniz **müstesna, kendileriyle, gizliye bir şekilde vaadleşmeyin** yani, "Ben nefsimde seninle evlendim; sadece senin iddetinin bitmesini bekliyorum" diyerek onunla cima etmeyin. Sonra Yüce Allah şöyle devam etmektedir: **İddet sona erinceye kadar nikâhın akdine azmetmeyin** yani, iddet içerisinde onları nikâhlamayın **ve bilin ki, doğrusu Allah içinizdekini** yani, kalplerinizde onlar hakkında neler gizlediğinizi **bilir. Öyleyse ondan sakının** yani, iddet içerisinde sizin için helâl olmayan işleri yapmayın **ve bilin ki, muhakkak Allah gafurdur** yani, kusurları bağışlar, **halimdir** yani, ceza vermekte acele etmez. (Bakara/235)¹⁷⁵

3- Borç Muamelelerinde Yazı, Şahitlikte Rehine Ruhsat Verilmesi:

Ve hakkınıza erkeklerinizden yani, hür ve Müslüman erkeklerden **iki şahidi şâhid tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, razı olacağınız şâhidlerden bir erkekle iki kadın olsun ki biri dalâlete düşerse diğeri hatırlatsın** yani, şâhidliği bellemiş olan diğere hatırlatsın. **Şâhidler de çağırıldıkları takdirde kaçınmasınlar** yani, alış-veriş sırasında kardeşinin hakkına şâhidlik etmek üzere çağırıldığı vakit erkek ve kadın boş iseler şâhidlikten kaçınmasınlar. **Küçük veya büyük** yani, hak az yahut çok **olsun onu vadesine kadar yazmaktan üşenmeyin** çünkü vade ve mal miktarları yazıyla daha iyi tesbit edilmiş olur. **Bu** yani, yazışma, **Allah katında adalet daha uygun** yani, daha adil, **şehâdet için daha sağlam** yani, daha doğru **ve kuşkuya düşmemenize** yani, yazışma yapılması hak, vade ve şâhidlik hususunda kuşkuya düşmemenize **de daha yakındır**. Sonra Yüce Allah istisnada bulunarak ve ruhsat vererek buyurdu ki: **Aranızda devredeceğiniz** yani, peşin, elden ele alıp vereceğiniz **bir ticaret olması müstesna. O zaman onu** yani, peşin, elden ele yaptığınız ticareti **yazmamanızda sizin için bir cünah** yani, günah **yoktur. Alış-veriş yaptığınız vakit de şâhid tutun** yani, her durumda hakkınıza dâir şâhid bulundurun.(Bakara/282)¹⁷⁶

4- Müslümanların Evlerine Girerken İzin İstemeye Dâir Ruhsat:

Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, ehlinden izin alıp selâm vermeden yani, kendi evlerinizin dışındaki evlere, halkına selâm verip onlardan

¹⁷⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.194-5

¹⁷⁶ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.231-2

izin almadan *-ifadede takdim tehir vardır: önce selâm verilir, sonra izin alınır-*
girmeyin! Bu yani, selâm vermek ve izin istemek, **sizin için daha hayırlıdır** yani, izinsiz girmenizden daha faziletlidir. Çünkü böylelikle günaha girmezsiniz ve ev halkı da gerekli tedbirleri alırlar. **Umulur ki tezekkür edersiniz** yani, selâm verip izin istemenin sizin için hayırlı olduğunu bilir de öğüt alıp Allah'ın emrini yerine getirirsiniz. **Eğer oralarda kimseyi bulamazsanız**, girmek için **size izin verilmeye kadar onlara girmeyin**. **Eğer size, "dönün!" denilirse, dönüp gidin** yani, beklemeyin, insanların kapıları önünde oturmayın. **Bu sizin için daha temizdir** yani, geri dönmek sizin için orada dikilmekten ya da kapılarının Önünde oturmaktan hayırlıdır. **Allah** sözü geçen hususlarda **yaptıklarınızı çok iyi bilir**. (Nûr/27-8) Sonra Allah, yolcular için yapılmış ve içinde sakinleri bulunmayan yol üstündeki evlere izinsiz girmeye ruhsat verdi: **Meskûn olmayan ve içinde bir faydalanma salahiyetiniz olan evlere** yani, yol üzerinde bulunan ve yolculara ait eşyaların: sıcak ve soğuktan koruyacak eşyaların bulunduğu evlere, izin almadan ve selâm vermeden **girmenizde bir cünah yoktur**. **Allah açıkladığınızı ve gizlediğinizi bilir**.(Nur/29)¹⁷⁷

5- Ebeveynin Yanına Girme Ruhsatı:

... **Bunlar sizin örtüsüz olabileceğiniz üç vakittir** yani, bunlar gaflet ve aldanma vakitleridir. Erkek bu vakitlerde, hanımıyla başbaşa kalır. Bu vakitlerin dışında Yüce Allah onlara ruhsat vererek şöyle buyurmaktadır: **Bunların dışında** yani, elbisesiz bulunabileceğiniz bu üç vaktin dışındaki vakitlerde **birbirinizin yanına girip çıkmanızda size** yani, hane sahiplerine **ve onlara** yani, çocuklara, köle ve cariyelere **bir cünah** yani, darlık **yoktur**. **Böylece Allah size ayetleri beyan ediyor** yani, söz konusu edilen elbisesiz olabileceğiniz üç vakitte çocuklar ve kölelerin izin istemesiyle ilgili ayetlerini bildiriyor. **Allah alîmdir, hakîmdir** yani, bu âyetlerde sözü edilen hükümler hikmetinin bir gereğidir. (Nur/58)¹⁷⁸

Mukâtil'in verdiği örnekler ve ruhsat kavramını sıkça zikretmesi bir anlamda onun İslam dinini kolaylık ve ruhsat dini olarak gördüğünü de ispatlamaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.235-6

¹⁷⁸ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.237

¹⁷⁹ Yaşlı kadınlara cilbablarını çıkarma ruhsatı için bkz. age. 241-2. Ayrıca 'Allah'ın Kalabalık Müşriklerle Savaşmada Ruhsat Vermesi' örneği ile ilgili metin için bkz. 3.Bölüm

B- İstisna:

Mukâtil Kur'an ifadelerinin açıkça gösterdiği istisnai durumları beyanın bir parçası sayar ve bunlar üzerinde ayrıca açıklamada bulunma ihtiyacı hissetmez. Nitekim leşin, kanın ve domuz etinin haram olmasından bahseden ayetteki "İllâ" lafzında bu açıkça görülür: "Yüce Allah boğulanlar, vurulanlar, yüksek yerden yuvarlananlar, süsülenler ve yırtıcı hayvan tarafından parçalananlar için istisnada bulunarak buyuruyor ki: **Bunlardan**, canı çıkmadan yetişip **kestikleriniz müstesna**. (Mâide/3)¹⁸⁰ Ancak istisnayı başka bir ayet, hadis ya da rey sonucu elde etmiş ise bunu kendisi bizzat "istisna edildi" şeklinde açıklar.

1- Harb Ehli Müşriklerden Alınan Ganimetin Paylaştırılması:

Bilin ki ganimet olarak aldığınız bir şeyin yani, müşriklerden aldığınız herhangi bir şeyin **beşte-biri Allah'a, Rasûl'e, yakınlara** yani, Nebi'nin yakınlarına **yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara** yani, gelip sizde konaklayan misanrlere **aittir. Eğer Allah'a iman etmişseniz...** (Enfâl/41) Rasûlullah (sav) döneminde Müslümanlar bir ganimet aldıklarında onun beşte-birini ayırırlar ve bu beşte-bir dörde bölünür ve bundan bir hisse Allah'a, Rasûl'e ve Nebi'nin yakınlarına ayrılırdı. Allah'a ait olan kısım da Allah Rasûlü'ne ve o'nun akrabalarına ait idi. Böylece Nebi'nin payı da akrabalarından bir kişinin payı gibi olurdu. İkinci hisse yetimlere, üçüncü hisse miskinlere, dördüncü hisse yolda kalmışlara ayrılırdı. Geriye kalan bölüm ise Müslümanlar arasında paylaştırılırdı. Nebi vefat ettikten sonra Ebû Bekr, Nebi'nin yakınlarına ait olan payı Allah yolunda cihada gideceklerin masrafları için kullanmaya başladı. Ali b. Ebî Tâlib ondan, Nebi'nin akrabalarına ayrılan payı vermesini isteyince, Ebû Bekr dedi ki: Aişe'den, Nebi'nin şöyle dediğini işittim: "Nebi'ye mirasçı olunmaz. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib Aişe'ye giderek sordu: Sen Rasûlullah'ın, "Nebi'ye mirasçı olunmaz" dediğini duydun mu? Aişe cevap verdi: Evet. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib ona razı oldu. Ebû Bekr, Ömer ve Ali (ra) akrabalara ait olan payı Allah yolunda cihad edenlere harcamaya, yetimlerin, yoksulların ve yolcuların paylarını ise vermeye devam ettiler.¹⁸¹

Görüldüğü gibi burada Mukâtil Peygamberimizin bu konuda kendisini istisna ettiğini düşünmektedir.

¹⁸⁰ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.246

¹⁸¹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.271-2

2- Yetimlerin Mallarından İstifade Etmede İstisna:

Kuşku yok ki zulümle yani, haksız yere helâlmış gibi **yetimlerin mallarını yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar yakında alevli bir ateşe gireceklerdir.**(Nisâ/10) Dedi: Bu âyet nazil olunca Müslümanlar yetimlerin odalarını ve onlara ait malları bir kenara ayırdılar. Bu hem onlara, hem de yetimlere ağır geldi. Bunun üzerine Nebi'ye (s.a) dediler ki: "Biz yetimleri ve mallarını ayırdık, fakat hepimiz yetime ayrı bir ev ve onun ihtiyaç duyacağı şeyleri ayıracak imkâna sahip değiliz. Acaba mesken, yiyecek, hizmetçi ve benzeri hususlarda bir arada olmamız uygun olur mu? Bununla birlikte onlardan bize bir şey geçecek olursa, mutlaka onlara daha üstünü ulaşacaktır." Bunun üzerine yetimlerin mallarını kendi mallarıyla karıştırmalarına ruhsat verildi, fakat onların mallarından *Bakara suresinde bir istisnada bulunularak şöyle buyuruldu: Şayet onlarla* mesken, yiyecek-içecek, hizmetçi, binek ve benzeri hususlarda **bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir.** (Bakara/220) Dedi: Allah Teâlâ bu buyrukta fesad olmamak şartıyla- yetimlerin mallarıyla kendi mallarını karıştırmalarına ruhsat vermekle birlikte, yetimlerin mallarını haksızca yemeye ruhsat vermemiştir. Ayrıca, yanında yetime ait değerlendirdiği mal bulunan kimseye de şöyle hitab etmiştir: **İhtiyacı olmayan, tenezzül** yani, yetimlerin mallarından hiçbir şey almayarak tenezzül **etmesin, muhtaç olan da marufa göre yesin** yani, temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar borç alarak. Eli rahatlayınca borcunu geri ödesin. Ölene kadar ödeyebilme imkânı olmazsa günahı yoktur. (Nisâ/6) İşte böylece yetimlerin mallarından bundan fazlasını yemeye ruhsat verilmemiştir.¹⁸²

C- Tahsis:

Mukatil aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, fihhi beyanların diğer beyanlarla sınırlandırıldığını, dolayısıyla bir hükmün sonradan tahsis edilebildiğini düşünmektedir.

1- Hür Erkeklerle Sadece Dört Hür Kadınla Evlenmenin Tahsis Edilmesi:

Nisa suresinde buyruluyor ki: **Eğer yetimler hakkında adaletle davranmamaktan korkarsanız, size helâl olan hoşunuza giden kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın.** Şöyleki; Yüce Allah'ın, **Kuşku yok ki yetimlerin mallarını zulm ile yiyenler, karınlarına ancak ateş yemiş olurlar** (Nisâ/10)

¹⁸² Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.123-4

buyruğu nazil olunca Müslümanlar, günaha düşmek korkusuyla yetimlerin evlerinden ve onlara ait olan mallardan uzak durdular. Fakat hepsinin, yetime ayrı bir mesken ve gerekli şeyleri ayırma imkânı yoktu. Bu da hem onlar, hem yetimler için bir zorluk teşkil etti. Nebiye (sav) mesken, yiyecek ve benzeri hususlarda yetimlerle bir arada olmanın durumunu sordular. Bunun üzerine: **Bir de sana yetimleri** yani, onlarla bir arada bulunmayı **sorarlardı. De ki: "Onları ıslâh etmek hayırlıdır. Şayet onlarla bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir** (Bakara/220) buyruğu nazil oldu ve onlarla bir arada oturup kalkmaya izin verdi. Bu sefer yetimlerle bir arada olmaları hâlinde, nelerin sakıncalı olmadığını sordular, fakat günahı bundan daha büyük bir işle ilgili soru sormadılar. Çünkü onlardan kimilerinin nikâhı altında adaletli davranmadıkları hür sekiz, hatta on kadın bulunabiliyordu. Bunun üzerine, Nisa süresindeki şu âyet nazil oldu: **Eğer yetimler hakkında adaletle davranmamaktan ve bunun günahından korkarsanız, nikâh hususunda adil olun, kadınlar arasında da adaletli davranın ve size helâl olan hoşunuza giden kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın** yani, ikişer, üçer, dörder evlenin. Böylece dörtten fazlasının helâl olmadığını bildirdi. **Şayet adalet** yani, iki, üç ve dört kadın arasında, günleri paylaşırma ve nafaka hususunda adalet **yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir tane nikâhlayın** yani, evlenecek kişi bir kadın ile evlensin ve böylece günaha girmekten kurtulsun **yahut sağ ellerinizin mâlik olduklarını** nikâhlayın yani, eğer tek kadına da iyi davranamayacağınızdan korkarsanız, câriye edinin. **Şu, sapmamanız için en yakındır** yani bu, haktan uzaklaşmamanız için daha uygundur. (Nisâ/3)¹⁸³

2- Mirasta Vasiyyetin Malın Üçte Biri İçin Tahsis Edilmesi:

Arkalarında yani, ölümlerinden sonra **hakkında endişe edecekleri âciz ve güçsüz çocuklar bırakacak olanlar**, kendi âciz ve güçsüz çocukları için korktukları gibi, ölenin âciz ve güçsüz çocukları için de **korksunlar da Allah'a ittika etsinler** ve yanında oturdukları ölmek üzere olan kişiye **doğru söz söylesinler**. Yani, ona vasiyyetinde adaletli davranmasını, zulmetmemesini söylesinler. (Nisâ/9) Bunun bir benzeri de Bakara (266.âyet) sûresindedir. Mukâtil dedi ki: Ölümü sırasında vasiyyetinde adaletle hareket eden bir kimse, malını Allah yolunda harcamış gibidir. Dedi: Bize Mukâtil'in Sa'd b. Ebî Vakkas'tan tahdis ettiğine göre, Sa'd b. Ebî Vakkas Nebi'ye (sav) sordu: Malımın ne kadarını vasiyet

¹⁸³ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.164-5

edeğim? Nebi cevap verdi: Üçte-birini, üçte-bir de çoktur ya. Zira aile efradını varlıklı olarak bırakman, onları avuç açacak halde bırakmandan daha hayırlıdır.¹⁸⁴

Bu ifadeden anlaşıldığına göre Mukâtil peygamberimizin mirasta vasiyet hakkını malın üçte birine tahsis ettiğini düşünmektedir. Dikkat edilirse burada tahsis eden hadis, edilen ise ayettir.

2.4.Mukâtil b. Süleyman’ın Fıkıh Anlayışında Amel ve Âhiret-Ahlak İlişkisi:

Mukâtil amelî meselelerde meselenin ahkâma taalluk eden yönüyle yetinmemekte, uhrevi ve ahlaki yönü üzerinde de uzun uzun durmakta bunları fıkıhın tamamlayıcı yönü olarak sürekli vurgulamakta bu yönüyle de fıkıhı en geniş tarifıyla “kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi şeklinde ele almış olduğu anlaşılmaktadır.

2.4.1.Âhirete İman ve Takva:

O genellikle bu tür konuları ilgili fıkıhî hükümlerin açıklamasının ardına sarkıtır. Sadaka ve Zekât ile ilgili uzun açıklama ve uyarılar bunun belirgin örneğini oluşturur. Bunun yanı sıra o pek çok tamamlayıcı konuyu eserinin son bölümlerine bırakmıştır.

Mukatil amelî hayatın ahrette fayda vermesi ve sonradan pişman olunmaması için münafıklığa karşı Müslümanları uyarır.¹⁸⁵ Bunun yanı sıra o Müslümanları 'Tövbe Zamanı Ve Yüce Allah'ın Tövbekârlara Hazırladıkları' başlığı altında Allah'a yönelmeye terğib ve terhib eder.¹⁸⁶

Yoksa kötülükler işleyip işleyip de yani, şirk koşup koşup da nihayet onlardan birine ölüm gelip çattığında yani, dünyadan çıkmadan, ölüm meleşini gördüğü ölüm anında 'Ben şimdi gerçekten tövbe ettim' diyen kimselere tevbe yok yani,

¹⁸⁴ Kitab’u Tefsir’i Hamse Mie Âye Mine’l-Kur’an, s.130-1.

¹⁸⁵ Bkz. Münâfikûn/9-11, Muhammed/38. ayetlerin tefsiri.

¹⁸⁶ Bkz. Haram Yoldan Gerçekleştirebilmesine Rağmen Allah Korkusuyla Şehvetinden Vazgeçen Kimse İçin Allah'ın Hazırladıkları ile ilgili olarak Rahmân/46, Nâziât/40-41. ayetlerin tefsiri, Büyük Günahlar Ve Bunlardan Kaçınanlar İçin Allah'ın Hazırladığı Mükâfat ile ilgili olarak Necm/32, Nisâ/31. ayetlerin tefsiri. Beş Vakit Namazın Keffâret Olduğu Küçük Günahlar ile ilgili olarak Hüd/114, Nisâ/17-8,31, Nûr/31. ayetlerin tefsiri, Müslümanlara Güzel Edeplerle Amel Etmek, Bağışlamak Ve Cennet İçin Amelde Bulunmak Hususunda Ellerini Çabuk Tutmalarına Dâir Verilmiş Emirler ile ilgili olarak Tahrîm/6, Âl-i İmrân/133-4. ayetlerin tefsiri.

böylelerinin tevbesi kabul edilmez, günahları bağışlanmaz.(Nisâ/18) Nitekim boğulurken îmân ve tevbe eden Firavun'un îmânî ve tevbesi kabul edilmemişti. O, "Ben de İsrâîloğulları'nın iman ettiği Allah'tan başka ilah olmadığına iman ettim ve ben Müslümanlardım" demişti, fakat onun bu imanı kabul olunmamıştı. **Kâfir olarak ölenlere de tövbe yok** yani, Allah böylelerinin de tövbesini kabul etmez, günahlarını bağışlamaz. **Biz onlar için** yani, şirk içindeyken ölüm gelip çattığında tevbe eden ve kâfir olarak ölen kimseler için **elim bir azap hazırlamışızdır**. (Nisâ/18) Yüce Allah Tahrîm sûresinde de müminlerin durumlarını söz konusu ederek şöyle buyurmaktadır: **Ey îmân edenler! Allah'a nasuh bir tövbe ile** yani, bütün günahlarınızdan samimi bir tövbeyle, pişmanlık duyarak ve bir daha o günaha dönmemeye azmederek **tövbe edin. Olur ki** Allah hakkında kullanılan asâ (olur ki) kelimesi, vücut ifade eder, yani Yüce Allah bu kabil buyruklarında vaade bulunmaktadır. **Rabbiniz kötülüklerinizi** yani, tövbe ettiğiniz takdirde bütün günahlarınızı örter, **sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar**.(Tahrîm/8) Birinin malını haksızca almanın tövbesi, onu geri iade etmek ve pişman olmaktır. Nûr sûresinde de şöyle buyurmaktadır: **Ey îmân edenler! Topluca Allah'a tövbe edin** yani, surenin başından, bu ayete kadar sayılan Allah'ın nehyettiği günahlardan tevbe edin **ki felaha eresiniz**.(Nur/31) Âl-i İmrân sûresinde de şöyle buyurmaktadır: **Ve onlar ki, bir fahişe** yani, zina **işledikleri yahut nefislerine zulmettikleri** yani, zinadan hafif olan öpmek, dokunmak, bakmak gibi günah fiilleri yaptıkları **vakit Allah'ı** ve O'nun huzuruna çıkacaklarını **hatırlayarak hemen günahları için bağışlanma dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar ki** yani, O'ndan başka günahları bağışlayacak yoktur. **Hem onlar yaptıklarında** yani, işledikleri masiyetler üzerinde **bile bile** yani, onun masiyet olduğunu bilerek **ısrar etmezler** yani, ma'siyet olduğunu bildiği halde o işi yapmaya devam etmezler, aksine hemen vazgeçip tövbe ederler. **İşte bunların** yani, günahlarından tevbe edenlerin **mükâfaatı, Rab'lerinden bir mağfiret** yani, günahları için bağışlanma **ve altından ırmaklar akan cennetlerdir ki orada ebediyyen kalacaklar** yani, o cennetlerde ebediyyen kalacak ve ölmeyeceklerdir. **Amel edenlerin** yani, günahlardan tövbe edenlerin **ecri** yani, mükâfaatı olan cennet **ne güzeldir**.(Âl-i İmrân/135-6) Yüce Allah Nisa suresinde de şöyle buyurmaktadır: **Kim bir kötülük** yani, bir günah **işler yahut nefisine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı gafur, rahim bulur**.(Nisâ/110) Dedi: İbni Mesûd dedi ki: Bu âyet ile Âl-i İmrân süresindeki, "Ve onlar bir fahişe işledikleri..." âyeti karşılığında kırmızı tüylü develere sahip olmak beni asla

sevindirmezdi. Yüce Allah Bakara suresinde şöyle buyurmaktadır: **Kuşkusuz Allah çok tövbe edenleri** yani, günahlarından dönenleri ve çok temizlenenleri sever. (Bakara/222) Mukâtil dedi ki: Allah çok tevbe edenleri sever ve sevdiği kimselere de azab etmez. Dedi: Yine Mukâtil bize İbn Abbas'tan tahdis edip dedi: Üç kişinin dışında herkesin tevbesi makbuldür: İblis, kardeşinin katili Âdem'in oğlu Kabil ve bir nebiyi öldüren kimse. Dedi: Tövbe kapısı, batı tarafında kırk senelik bir mesafe genişliğinde açık durmaktadır. Güneş o kapıdan doğuncaya kadar o kapı kapanmayacaktır.¹⁸⁷

Üstelik Mukâtil iman ile yapılan amellerin etkisinin öldükten sonra da devam ettiğini, inkâr ile yapılan amellerin de etkisinin öldükten sonra devam ettiğini belirtmektedir. Amellerimizin ahiretteki karşılığının bu dünyadaki kalıcı etkileriyle de ilgili olduğuna 'Hayır Veya Şer Bir Çığır Açıp Da Kendisine Uyulan Kimsenin Durumu' başlığı altında dikkatimizi şöyle çeker:

Yüce Allah Kıyâmet (13.ayet) suresinde şöyle buyurmaktadır: **O gün** yani, kıyamet günü **insana, önceki yaptıkları** yani, dünyada iken yaptığı hayır ya da şerden yaptıkları **ve sonraki yaptıkları** yani, hayır ya da serden açtığı çığırın ve bu hususta ona uyanların yaptıklarının neticeleri **haber verilir** yani, âhirette ona bunların karşılığı verilir: açtığı ve ölümünden sonra kendisine uyulan çığır bir hayır ise, o hayrı işleyenlerin ecrinin bir benzeri ona da verilir ve o hayrı işleyenlerin ecrinden de birşey eksilmez; açtığı ve ölümünden sonra kendisine uyulan çığır bir şer ise, o şerri işleyenlerin günahlarının bir benzeri ona da yüklenir ve o şerri işleyenlerin günahlarından da birşey eksilmez. Yüce Allah Yâsin sûresinde (12.ayet) de şöyle buyurmaktadır: **Onların takdim ettiklerini** yani, dünyada iken işledikleri hayrı ve şerri **ve eserlerini yazarız** yani, onların açtıkları ve ölümünden sonra başkalarının da izlediği çığırları ve neticelerini yazarız: açtıkları çığırlar hayır ise, o hayrı işleyenlerin ecrirleri gibi onlara da ecir verilir, diğerlerinin ecrirlerinden de birşey eksilmez; açtıkları çığırlar şer ise, o şerri işleyenlerin günahlarının bir benzeri de onlara yazılır ve ötekilerin günahlarından hiçbir şey eksilmez.¹⁸⁸

Mukâtil bu meyanda yukarıdaki bölümün hemen akabinde ameller konusunda hassas olunması gerektiğini, Müslümanın amelî hayatında yaptığı işlerin en küçüğünü bile

¹⁸⁷ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.151-2

¹⁸⁸ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.261

hafife almamasını “Müminlerin Ne Kadar Az Olursa Olsun- Hayra Teşvik Edilmeleri Ve Ne Kadar Az Olursa Olsun Şerden Korkutulmaları” başlığı altında şöyle vurgular:

Dedi: **On(mal)a olan sevgilerine rağmen miskine, yetime ve esire yemek yedirirler** (İnsan/8) buyruğu nazil olduğunda Müslümanlar, Allah için verdikleri az birşey sebebiyle ecir kazanmadıkları düşüncesiyle, kapılarına gelen yoksula bir hurma, bir ekmeğe parçası, bir ceviz ya da buna benzer bir şey vermeyi azımsıyor ve "Bu birşey değildir. Biz ancak sevdiğimiz şeyleri verecek olursak ecir kazanırız" diyerek onu geri çeviriyorlardı. Ayrıca bir yalandan, bir bakıştan, bir gıybetten ve benzeri şeylerden ötürü günah kazanmadıklarını düşünüyor, "Allah cehennem ile büyük günahlar sebebiyle tehdit etmiştir" diyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah onları ne kadar az olursa olsun -zira onun artma ihtimali vardır- hayır işlemeye teşvik etti: **Kim zerre** yani, en küçük karınca **kadar bir hayır işlerse, onu görecektir** yani, kitabında görecektir, **kim de zerre** yani, en küçük karınca **kadar bir şer işlerse onu** kitabında **görecektir**; o halde hayrı izlenecek bir yol haline getirin. (Zilzâl/7-8) Dedi: İyi ya da kötü herkes için bir kötülüğe karşılık bir kötülük yazılır, fakat bir iyiliğe karşılık on iyilik yazılır. Kıyamet günü Yüce Allah müminin her iyiliğine on katı ile mükâfaat verecek, her iyiliği karşılığında on kötülüğünü de silecek; iyilikleri kötülüklerine zerre kadar ağır basarsa cennete girecektir. İşte Yüce Allah'ın; **Kuşkusuz Allah zerre kadar zulmetmez. Bir hasene olursa** ve zerre kadar kötülüklerden fazla gelirse **onu kat kat arttırır ve lütfundan büyük bir mükâfaat verir.**(Nisâ/40) buyruğu bunu anlatmaktadır. Müşriğe gelince, iyilikleri sebebiyle onun da kıyamet günü azabı hafifletilir, fakat cehennemden çıkamaz¹⁸⁹

Sık sık amelî konuların hassasiyetini vurguladıktan sonra bu konuda ahirette karşılaşılabilecek durum ve cennet nimetleri ile cehennem azabı üzerine uyarı ve hatırlatmalarda yetinmeyip terğib ve terhibte de bulunur.¹⁹⁰ Müslümanın hayatında

¹⁸⁹ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.262

¹⁹⁰ Örnek olarak bkz. Allah Yolunda Cihad Ederken Şehid Olanların Ruhları hakkında Bakara/154 ve Al-i İmran 169-171. ayetlerin tefsiri. Allah Yolunda Cihad Ederken Öldüren Ve Öldürülenin Âhîrettteki Mükâfaatı Aynılığı hakkında Tevbe/111 ve Nisâ/74. ayetlerin tefsiri. Müminlerden Mücâhid Olanlar Oturanlardan Allah Nezdinde Üstünlüğü ile İlgili Olarak Nisâ/95-96. ayetlerin tefsiri. Ayrıca, Müminlerin Kurtarıcı Amelleri ve Allah'ın Amelleri Sebebiyle Onlara Hazırladıkları ile ilgili olarak Mü'minûn/1-9, A'lâ/14-15, Me'âric/33-5, Zâriyât/16-9, Furkân/63-64, 74-6, İnsan/8-22, Ra'd/20-24, Bakara/177, Ahzâb/35, Âl-i İmrân/17, Tevbe/72, 111-2. ayetlerini birarada tefsir eder.

daima şuurlu ve hazırlıklı olmasının kurtuluşun bir gereği olduğu üzerinde de ısrarla durur. 'Allah Yolunda Ribât' başlığı altında şu ayeti hatırlatır:

Ey imân edenler! Sabredin yani, farzlar üzerinde **sabırda yarışın** yani, Nebi ile birlikte savaş cephelerinde **ve ribâtta bulunun** yani, şirk olan dinlerini terkedip dîniniz olan İslâm'a dönünceye kadar müşrik düşmanlarınıza karşı hazırlıklı olun **ve Allah'a ittika edin ki** yani, Allah'ın size vermiş olduğu emirler hususunda **felâha eresiniz.**(Âl-i İmrân/200)¹⁹¹

Mukâtil fikhî mükâfatı olamayan emirler ve tavsiyeler¹⁹² ile yine fikhî cezası olmayan haram ve günahlar¹⁹³ üzerinde de durarak bunların da amelî hayatın önemli bir parçası olduğunu vurgular. Mukâtil amelî hayatın müstakim olması için Kur'an ayetlerinden hatırlatmalarda bulunur. Bakara/155-7. ayetlerin tefsirinde, belalara sabredip bunları Allah'tan bilmeyi, O'na istirca'da bulunmayı anlatır. Kaderin hayırlısına da şerlisine de inanıp, kazandığımıza çok sevinmemeyi ve kaybettiğimize fazla üzülmemeyi (Hadîd/22-23. ayetlerin tefsirinde) tavsiye eder. Ayrıca dua etmenin de önemi üzerinde durur. Son olarak eserinin sonunda amelî konularda marûfu emredip münkerden nehyetmenin de önemi üzerinde “Marûfu Emredip Münkerden nehyetmek Ve Bu Esnada Karşılaşılacak Eziyetlere Sabretmek” başlığı altında ısrarla durur:

---

¹⁹¹ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.269

¹⁹² Bkz. Bineğe Bindiklerinde Müminlere Söylemeleri Öğretilen Sözler ile ilgili Zuhruf/12-4. ve Hûd/41 ayetlerin tefsiri, Müslümanların Bekar Erkek Ve Kadınları Evlendirmekle Emrolunmaları ile ilgili Nûr/32. ayetin tefsiri, Selâm'ın Manası ve Müslümanların Selâm Verip Almaları ile ilgili olarak Nisa/86 ve Nûr/61. ayetlerin tefsiri. Müslümanlara, Nebiye Salât Etmelerinin Emredilmesi ile ilgili olarak Ahzâb/56. ayetin tefsiri, Müminlere, Allah'ı Dille Çok Zikretmelerinin Emredilmesi ile ilgili olarak Ahzâb/41-3, Kehf/46 ve Meryem/76. ayetlerin tefsiri, Müminlere Hayr İçin Duanın Emredilmesi, Şer İçin Duanın Nehyedilmesi ile ilgili olarak Arâf/55. ayetin tefsiri, Sadaka İle Birlikte Borç Vermek ile ilgili olarak Nisâ/114. ayetin tefsiri.

¹⁹³ Bkz. Ganimetten Çalanın Günahı ile ilgili olarak Al-i İmran/161-4. ayetlerin tefsiri, Amelde Riyanın Müminlere Yasaklanması ile ilgili olarak Kehf/110. ayetin tefsiri, Mümin Erkek Ve Kadınların Birbirleriyle Alay Etmelerinin Yasaklanması ile ilgili olarak Hucurât/11. ayetin tefsiri, Mümin Erkek Ve Kadınlara Zan Tecessüs Ve Gıybetten Kaçınmalarının Emredilmesi ile ilgili olarak Hucurât/12. ayetin tefsiri, Harcamada ve İnfakta İktisatlı Davranmak ile ilgili olarak İsrâ/29, Furkân/67. ayetlerin tefsiri, Kendisine Daha Fazla Verilsin diye Veren Kimsenin Durumu ile ilgili olarak Müddessir/6, Rûm/39. ayetin tefsiri, Zekât ve Sadaka Vermeyenlerle İlgili olarak Al-i İmrân/180 ve Tevbe/34-35. ayetlerin tefsiri.

Lokman suresinde şöyle buyurmaktadır: **Ey oğulcuğum! Allah'a şirk koşma! Doğrusu şirk büyük bir zulümdür. Ey oğulcuğum! Salâtı ikame et** yani, namazı tastamam kıl, **marûfu** yani, tevhidi **emret, münkerden** yani, şirkten **nehyet ve sana isabet edene** yani, marûfu emir, münkerden nehiy ederken karşılaşacağı eziyet ve sıkıntılara **sabret. Doğrusu şu** yani, marûfu emir ve münkerden nehiy ederken karşılaşacağı eziyet ve sıkıntılara sabretmek **azimle edilecek işlerdendir** yani, Yüce Allah'ın emrettiği işlerin hakkı çerçevesindedir. **İnsanlara böbürlenme** yani, büyüklenecek fakir kimselerden yüz çevirme, **yeryüzünde çalımla** yani, kibirlenerek ve büyüklük taslayarak azametle **yürüme. Kuşkusuz Allah böbürlenene ve şımaran** yani, Allah'ın nimetlerine şükretmeyen **kimseleri sevmez.** (Lokmân/13-8) Yüce Allah İsrâ sûresinde de şöyle buyurmaktadır: **Yeryüzünde çalımla** yani, böbürlenerek azametle **yürüme. Doğrusu sen ne yeri yırtabilirsin, ne de boyca dağlara erişebilirsin.** (İsrâ/37) Lokman (devamla) oğluna şöyle demişti: **Yürüyüşünde mutedil ol** yani, kibirlenme ve gerekmeyen yere bakma, **sesini alçalt** yani, başkalarının bulunduğu yerde. **Kuşkusuz seslerin en çirkin** yani seslerin en kabihi **eşeklerin sesidir.** (Lokman/19) Mâide suresinde de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Birr** yani, itaat **ve takva** yani, masiyeti terketmek **üzere yardımlaşın. İsm** yani, ma'siyet **ve düşmanlık** yani, zulüm **üzere yardımlaşmayın ve Allah'a ittika edin! Kuşkusuz Allah'ın ikabı şiddetlidir.** (Mâide/2)¹⁹⁴

Ancak o bu konuda kişinin takati ölçüsünde sorumlu olduğunun da bilincindedir.

Mukâtil dediki: Münkeri reddet; gücün yeterse fiilen, yoksa söz ile. Buna da gücün yetmezse, kalbin ile reddet. Bu ise imanın en zayıf halidir. Dedi: Abdullah b. Mesûd'a sordular: Marûfu emr münkerden nehyetmeyen helak olur mu? İbn Mesûd şöyle cevap verdi: Hayır, aksine marûfu marûf, münkeri münker olarak bilmeyen kimse helak olur. Yani, münkeri münker olarak bilip onu kalbiyle inkâr etmeyen.¹⁹⁵

Hülasa Mukâtil amelin insanın itikad yani Allah'a karşı sorumluluk ve ahirette hesap verme (takva) duygusu ile yakından ilişkili olduğunu ve bunun da fikhın/amelin tamamlayıcı boyutu olduğunu düşünür.

¹⁹⁴ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s278-9

¹⁹⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.279-280

2.4.2. İbadât-Mezâlim Ayrımı:

Mukâtil'in ameli konulara yaklaşımında bu iki kavramın da oldukça belirleyici etkisi vardır. Nitekim eserde amel konuları bu kavramlara dayalı bir tasnif içinde işlenmektedir. İman olmadan amelin kabul edilmeyeceğini söyleyen Mukâtil, amelî/fikhî konularda ibadetleri müslümanın yapması gereken temel mükellefiyetler olarak görür. Ardından müslümanın yapmaması gereken temel mükellefiyetleri mezalim başlığı altında inceler. Nitekim bu tutumu daha eserinin başında hemen kendini gösterir. O eserine şöyle başlar:

Mukâtil dedi ki: Cehennem köprüsü üzerinde kulların sorgulanacağı yedi geçit noktası vardır: *Birincisinde kul, azîz ve celîl Allah'a îmândan sorguya çekilir.* Eğer bunu ihlâsla ve eksiksiz olarak cevablandırır, ikincisine geçer ve namazdan sorguya çekilir. Eğer namazı eksiksiz yerine getirdiği anlaşılırsa, üçüncüsüne geçer ve zekâtтан sorguya çekilir. Eğer zekâtı eksiksiz yerine getirdiği görülürse, dördüncüsüne geçer ve oruçtan sorguya çekilir. Eğer orucu eksiksiz yerine getirdiği görülürse, beşincisine geçer ve hacctan sorguya çekilir. Eğer haccı eksiksiz yerine getirdiği ortaya çıkarsa, altıncısına geçer ve umreden sorguya çekilir. Eğer umreyi de eksiksiz yerine getirdiği görülürse, yedincisine geçer ve başkalarına yaptığı zulümlerden (*Mezâlim*) sorguya çekilir. Eğer kimseye zulmetmediği anlaşılırsa cennete gider. İşte şanı yüce Allah'ın şu buyruğu bunu anlatmaktadır: **Kuşkusuz Rabbin gözetlemektedir** yani, melekler kulları gözetlemektedir; onları cehennem köprüsü üzerinde bu yedi geçitte durdurup bu yedi hususta sorguya çekerler ve *iman olmaksızın ameller kabul edilmez.* (Fecr/14)¹⁹⁶

Bundan sonra da mezâlim bakımından en önemli olanlardan, bir anlamda büyük günahlardan (Kebâir) daha aşağıda olanlarına doğru yani nisbeten küçük günahlara (Sağâir) doğru bir seyir izler. Nitekim Mukâtil'in mezâlim konusunda yaptığı aşağıdaki ayırım bu yaklaşımın biliçli olarak yürütüldüğünü göstermektedir.

Mukâtil dedi ki: Zulüm üç türdür; Bağışlanan zulüm, Bağışlanmayan zulüm, Hakkında Yüce Allah'ın hüküm vereceği zulüm. Bağışlanan zulüm, kulun kendisi ile azîz ve celîl olan Allah arasındaki günah ile alakalı olandır. Bağışlanmayacak olan zulüm, şirkidir. Çünkü Yüce Allah: **Doğrusu Allah Kendisine şirk koşulmasını** yani, şirk üzere ölen kimsenin şirkini **mağfiret etmez.** (Nisâ/48)

¹⁹⁶ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.11

buyurmaktadır. Hakkında Yüce Allah'ın hüküm vereceği zulme gelince, bu da kulların kendi aralarındaki zulümlerdir. Bunların en büyüğü ise, haksız yere bir mü'mini öldürmek ve onun malını yemektir.¹⁹⁷

Mukâtil'in mezâlim kavramına bu kadar önem vermesinin temel nedeni amellerin âhiretteki hesabının verilmesi üzerindeki hassasiyetinde yatmaktadır. Nitekim o kul hakkının ihlali olarak gördüğü mezâlim karşısında gösterdiği hassasiyeti, kul hakkının ifası konusunda “Anne-Babaya, Akrabaya, Komşuya Ve Kölelere İyilik” başlığı altında yaptığı fikhî yorumda şöyle ifade etmektedir:

Allah'a ibadet edin yani, Allah'ı tevhîd edin, **O'na hiçbir şeyi** yani, yarattıklarından hiçbir şeyi **ortak koşmayın**. **Ana-babaya** iyilik yapın, haklarını gözetin, **akrabaya** iyilik yapın, onların hakkını gözetin, **yetimlere, yoksullara** tasadduk edin, iyilik yapın, **yakın komşuya** yani, aranızda akrabalık bağı bulunan komşuya iyilik yapın... Bunların üç hakkı vardır: Akrabalık hakkı, Komşuluk hakkı, Müslümanlık hakkı... **Uzak komşuya** yani, akrabanız olmayan komşularınıza iyilik yapın. Bu komşunun da iki hakkı vardır: Komşuluk hakkı, Müslümanlık hakkı. Tek bir hakkı olan bir komşu daha vardır ki o da, dindaş olmayan komşudur, bunun da sadece komşuluk hakkı vardır... **Yanızdaki arkadaşına** yani, yolculuk ya da ikamet halindeki arkadaşınıza iyilik edin, **yolda kalmışa** yani, size misafir gelen yolcuya iyilik edin ki ona iyilik yapmak gerekir. Onun misafir olma hakkı üç gündür, bundan sonrası ise sadakadır, **ellerinizin altında bulunanlara** yani, hizmetçilerinize iyilik edin. (Nisâ/36) Böylece Yüce Allah bütün bunlara iyilikle davranmayı emretmiş bulunmaktadır.¹⁹⁸

---

¹⁹⁷ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.107

¹⁹⁸ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.65-6

BÖLÜM 3: ÖRNEK FIKHÎ YORUMLAR VE METİNLER

Mukâtil fikhî anlayışında ilim¹⁹⁹ (rivayet) varken reye (içtihad) yer yoktur. ‘Mevrid-i nasda içtihadı mesağ yoktur’ anlayışını yansıtan bu durum eser boyunca hiç istisna yapmaz. Ancak rivayetten sonradır ki Mukâtil reye başvurur. Bunu da çeşitli yollarla yapar. Mukâtil fikhî görüşlerini üç şekilde yansıtır.

İlk olarak fikhin kaynakları olan nasları verir. İkinci olarak bu naslar arasında fikhî tefsir yapar. Bu tür tefsirî yorumları çok önemlidir. Bu yüzden çok dikkatli okunmalıdır. Üçüncü olarak reyini yani fikhî yorum ve görüşlerini müstakil bir şekilde bildirir. Biz şimdi bu bölümde eserinde yer yer zikrettiği ya da ders verdiği öğrencisi tarafından aktarılan bilgiler içinde fikhî meseleleri bu üç şekil halinde ele alış tarzını gösteren örnek metinleri göreceğiz. Bu metinlerde tezimizin ikinci bölümünde tanıtmaya çalıştığımız özelliklerin hepsinin örnekleri görülmektedir.

3.1. İbâdât:

3.1.1.Taharet: Abdest

Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız yani, abdestsiz olup namaz kılmayı irâde ettiğiniz zaman. Nasıl yapacaklarını onlara öğretmek üzere diyor ki: yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınızı mesh edin yani, suyu başlarınıza sürün Dedi: İbn Mes'ûd dedi ki: "Başın bir defa meshedilmesi yeterlidir." ve aşığ kemiklerine kadar ayaklarınızı da! (Mâide/6)

Ayette takdim vardır. Yani, ve aşığ kemiklerine kadar ayaklarınızı da yıkayın.

İşte bunlar, su ile abdestin farizalarıdır. Allah'ın kitabında sözünü ettiği bu hususlardan herhangi birisini terkedene kimse, yıkamadığı yeri yıkar ve yeniden abdest almaz. Eğer namaz kıldıktan sonra bunu hatırlayacak olursa, yıkamadığı yeri yıkaması ve namazı tekrar kılması gerekir.

---

¹⁹⁹ İlim ve Fıkıh kavramlarının ilk dönemde kullanıldığı anlam ile ilgili olarak. Bkz. İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi, s.27-33, Ahmet Hasan, Trc. Haluk Songur, Rağbet y.1.b, İst. Haziran-1999

Mukâtil Sa'îd b. Ebî Hureyb'ten, o Câbir b. Abdullah el-Ensârî'den (r.a), o da Nebî'den (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etti: Bana Cibrîl (a.s) haber verdi ki, Rabbim bana fenîk'i yıkamamı emretti. *Yani sakalın etrafını.*

Mukâtil Katâde'den, o Enes b. Mâlik'ten, o da Nebî'den şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: Ateşten dolayı topukların vay hâline. *Yani, abdest alırken topuklarını yıkamayanların.*

Dedi: Bize Mukâtil Ebî İshak'tan, o Habbe el-Urenî'den, o Ali b. Ebî Tâlib'ten (r.a) tahdis etti: Ali b. Ebî Tâlib, üç defa mazmaza yaptı, üç defa istinşak yaptı, üç defa yüzünü, üç defa kollarını yıkadı. Sonra başına mesh etti, sonra da ayaklarına su dökerek onları üç defa yıkadı. Sonra ayağa kalkıp, kaptaki kalan suyu içerek dedi ki: Ben Rasûlullah'ın böyle abdest aldığını ve böyle su içtiğini gördüm.²⁰⁰

Mukâtil dedi: Suyun, abdest azalarına ulaşması durumunda, abdest azalarını üçten fazla veya az yıkamanın herhangi bir sakıncası yoktur. Ancak ayaklarda mest varsa, onlar meshedilir.²⁰¹

3.1.2.Namaz: Namazların Vakitlerinde Kılınması

Bize Mukâtil Bîşr b. Teym el-Medenî'den haber verdi, o da Nebî'den (sav) dedi ki: Namaz dinin direğidir. Kim namazı terkederse dini yıkmıştır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Namazları koruyun** yani, farz namazları vakitlerinde kılın **ve orta namazı da** yani, asır namazını (Bakara/238)

Mukâtil Ebî İshak'tan, o el-Hâris'ten, o Ali'den, o da Nebî'den rivayet etti: Cebrâîl (a.s) bana haber verdi ki, orta namaz, Allah'ın nebisi Süleyman'ın (güneş) perdenin arkasında gizleninceye kadar gafil olduğu asır namazıdır.

Dedi: **Sabır ve salât ile yardım isteyin** yani, âhireti talep hususunda farzlar ve beş vakit namaz üzerinde onları vakitlerinde kılarak sabr ile yardım dileyin. (Bakara/151) Bu surede, bunun bir benzeri daha yer almaktadır: **Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.** (Bakara/153)

Mukâtil: Beş vakit namazdan ilk farz kılman namaz salâtu'l-ûlâ(öğle namazı)dır. Bu sebeple buna salâtu'l-ûlâ adı verilmiştir. Çünkü ilk olarak farz kılınan namaz odur. Dedi: Cebrâîl, Nebî henüz Mekke'de iken güneşin zevale erdiği bir vakitte

²⁰⁰ Benzer bir rivayet için bkz. İmam Zeyd b. Ali el-Mecmu'ul-Fikhî Adlı Eseri, 294-5. Yayınlanmamış Doktora Tezi-210163 Uludağ Ün. SBE, Eren Gündüz, Bursa-2007. Mukatıl'in aksine bu eserde rivayet Hz Ali'nin torunlarından gelmektedir ve daha muhtasardır. Mukatıl rivayetindeki Hz Ali'nin ifadesi el-Mecmu'ul-Fikhî adlı eserde bulunmamaktadır. Ayrıca her iki rivayetinin isnadları da farklıdır.

²⁰¹ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.20-1

geldi ve Nebi'ye salâtu'l-ûlâ'yı dört rekât olarak kıldırdı; Müslümanlar Nebi'ye, Nebi de Cebrail'e uyuyorlardı. Sonra ikinci vaktinde geldi ve ona ikinci namazını da dört rekât olarak kıldırdı; Müslümanlar Nebi'ye, Nebi de Cebrail'e uyuyordu. Sonra güneşin battığı vakit geldi ve ona akşam namazını üç rekât olarak kıldırdı. Sonra gündüzün beyazlığı yani, şafağı kaybolduğunda ve gece karanlığı bastırıldığında gelerek ona yatsıyı dört rekât olarak kıldırdı. Sonra tan yeri ağardıktan sonra geldi ve ona sabah namazını iki rekât olarak kıldırdı.

Dedi: Bize Mukâtil el-Kâhilî ve el-A'meş'ten, onlar Hayseme b. Abdurrahmân'dan, o da Ömer b. el-Hattâb'tan (r.a) şöyle tahdis etti: Yatsı namazının vakti, akşam namazından sonra başlar, gece yarısına kadar devam eder. Öğle namazının vakti de güneşin zevalinden sonra başlar.

Dedi: Bize Mukâtil Sa'îd b. Salih'ten, o Sa'îd b. el-Museyyeb'ten, o Ebî Hureyre'den (r.a), o da Nebi'den (sav) şöyle tahdis etti: Ümmetim sabah namazını ilk aydınlanma vaktinde kılıp, yatsı namazını da yıldızlar gökte birbirine girecek kadar çoğalmadan önce kılmaya devam ettikleri sürece hayır içinde kalmaya devam edeceklerdir.

Farz Olan Beş Vakit Namazın Vakti:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Salâtu ikame et** namazı vaktinde ve eksiksiz kıl **güneşin dülûkundan...** Bize Mukâtil Atâ'dan, o İbni Abbâs'tan, o Ömer b. el-Hattâb'tan o da Nebî'den tahdis edip dedi: Güneşin dülûku, güneşin semânın ortasından zevâlidir.

Mukâtil dedi: Bu sözleriyle salâtu'l-ûlâ'yı ve ikinci namazını kast etmektedir. **Gecenin ğasaqına** yani, gecenin karanlığına **kadar** ki bununla da, akşam ve yatsı namazlarını kasdetmektedir. **Ve fecr'in Kur'an'ını** yani, sabah namazını da **kuşkusuz fecr'in Kur'an'ı** yani, sabah namazı, **meşhûdtur** yani, bu namazda gece ve gündüz melekleri hazır bulunurlar.(İsrâ/78)

Allah Hûd suresinde de şöyle buyurmaktadır: **Namaz kıl gündüzün taraflarından ikisinde** yani, sabah, öğle ve ikinci namazını kıl **ve geceden zülefinde** gecenin birbirine yakın saatlerinde yani, akşam ve yatsı namazlarını kıl (Hûd/114) Yine buyurmaktadır ki: **O halde Allah'ı tesbih edin sabah ettiğiniz vakit** yani, sabah namazını **ve ikindileyin** yani, ikinci namazını kılın, **öğle ettiğiniz vakit** yani, öğle namazını kılın. (Rûm/17-18)

Mukâtil Ebî Amr'dan, o Ebî İyâd'tan, o İbni Abbâs'tan Allah'ın, **O halde Allah'ı tesbih edin akşam ettiğiniz vakit ve sabah ettiğiniz vakit... ikindileyin, öğle ettiğiniz vakit** ayetleri hakkında şöyle dediğini rivayet etti: Bu buyruklarla, beş vakit namaz kastedilmektedir. Bunlar özellikle farz kılınmıştır "²⁰²

3.1.3.Zekât: Zekâtın Sarfedileceği Yerler

Sadakalar (yani, malların sadakaları **ancak fakirler** yani, insanlardan istemeyen Müslüman fakirler, **miskinler** yani, insanlardan isteyenler, **onları toplamak için çalışanlar** yani, sadaka toplamakla görevlendirilmiş memurlar kendi ihtiyaçları kadarıyla onlara sadakadan verilir, **kalpleri ısındırılmak istenenler** Bunlar Araplardan oniki kişi olup İslâm'a kerhen giren Ebû Süfyan b. Harb, Süheyl b. Amr, Uyeyne b. Hısn el-Fezarî ve bunların arkadaşları idi. Bu gibi kimselere İslâm'a ısındırılmaları için sadakadan bir miktar verilirdi. Günümüzde kalpleri İslâm'a ısındırılanların hakkı sona ermiş bulunmaktadır. Ancak sözü edilen onların konumunda olanlar müstesnadır. Bunlar Müslüman olurlarsa, İslâm'a davetçi olmaları için ve bu yolla kalblerinin ısındırılması için onlara sadakadan bir pay verilir. **Köleler** yani, efendileriyle azat olmak üzere yazılı anlaşma yapmış köleler, **borçlular** yani, fesat söz konusu olmaksızın mali bir borç altına girmiş olanlar, **Allah yolundakiler** yani, Allah yolunda gazasına ulaştıracak kadar **ve yolda kalmışlar** yani, şiddetli ihtiyaç sahibi olup bir yerden bir yere giden yolcular içindir. **Allah'tan bir fariza olarak** yani, sadaka bu kısımların hakkıdır, bunlar onun ehlidir **Allah çok iyi bilendir** sadaka almaya ehil olanları! **hakîmdir** yani, paylaşırma hususunda hikmetlidir}. (Tevbe/60)

Mukâtil dedi: Farz olan sadakadan, sözü geçen bu sekiz sınıfın dışındakilere pay verilmez. Zekât alma hakkına sahip olan sınıflara, zekâtın eşit olarak dağıtılması gerekmez. Bu sekiz sınıftan sadece zekât memurları bulursa, sadakanın tamamı bu sınıfa verilebilir. Mescid inşası, kefen ve hacc yapılması için zekâttan verilmez.

Mukâtil dedi: Atâ b. Ebî Rebah dedi ki: Farz olan sadakadan, elli dirhemi olan kimseye bir şey verilmeyeceği gibi, fakir ve yoksullardan hiç kimseye de elli dirhemden fazlası verilmez. Babaya ve evladına da farz sadakadan verilmez. Şayet sadaka nafile ise vermesinde sakınca yoktur."²⁰³

3.1.4.Oruç: İlk Oruç Şeklinin Neshedilmesi

²⁰² Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.14-7

²⁰³ Kitab'ü Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.47-8

Ey iman edenler! Oruç sizden, öncekilere yani, kendilerine İncil'in indirildiği İsa'nın ümmetine **yazıldığı** yani, farz kılındığı **gibi size de yazıldı** yani, farz kılındı; çünkü Müslümanlar Ramazan ayından önce Aşure Günü oruç tutuyorlardı. Bunun üzerine, "size de yazıldı" buyruğu indi **ittika etmeniz için** yani, yatsı namazından ve uykudan uyandıktan sonra yemekten, içmekten ve cimadan sakınmanız için **sayılı günler** yani, Ramazan ayının günleri. **Sizden hasta veya yolcu olan kimse** oruç tutamazsa, tutamadığı **günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun.** (Bakara/183-4) Şanı yüce Allah İslâm'ın ilk dönemlerinde bize şunu farz kılmıştı: Ramazan ayında güneş battığında, oruçlu olmayana helâl olan şeyler, oruçluya da helâl oluyordu. Fakat gündüz oruç tutup da yatsıyı kılan yahut yatsıyı kılmadan önce uyuyan kimseye yatsıdan sabaha kadar haram olan şeyler haram oluyordu. İşte bizden önceki İsa (a.s) ümmetine de oruç bu şekilde farz kılınmıştı. Bu şekildeki oruç Müslümanlara ağır geldi. Dedi: Ömer b. el-Hattâb Allah'ın selâmı, rahmeti ve rızası ona olsun yatsı namazını kıldıktan sonra Yüce Allah'ın bu hususta bir ruhsat vermesi için hanımı ile cima etti. Sonra pişman olup ağladı. Sabah olunca Nebi'nin (sav) yanına giderek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Böyle bir hatadan dolayı kendi adıma sana özür beyan ediyorum. Namazdan sonra hanımım ile cima ettim. Benim için bir ruhsat var mı? Nebi şöyle buyurdu: Bu sana hiç yakışmadı ey Ömer! Ömer (r.a) üzüntülü bir şekilde geri döndü. Nebi akşam vakti Ensâr'dan Sırma b. Enes b. Adî b. en-Neccar'ın oruçtan bitkin düşmüş olduğunu görerek sordu: Ey Ebû Kays! Neyin var, niçin çok bitkin bir şekilde akşamı ettin? Sırma dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Dün gündüz boyunca bahçemde çalıştım. Akşam olunca eşimin yanına gittim. Eşim bana sıcak bir şeyler yedirmek istedi, fakat gecikti, ben de yattım. Beni uyandırdığında, artık yemek yemek bana haram olmuştu. Oruçtan da çok bitkin düşmüştüm. Bu sırada Müslümanlardan bazı kimseler de yatsı namazından ve uyuduktan sonra neler yaptıklarını itiraf ederek, "Çıkış yolu nedir, nasıl tevbe edebiliriz?" dediler. Bunun üzerine onlar hakkında şu buyruk indi: **Kullarım sana beni sorarlarsa, muhakkak ki ben pek yakınım** yani, benim onlara, dualarını kabul etme hususunda pek yakın olduğumu bildir. **Bana dua ettiğinde dua edenin duasına icabet ederim. O halde onlar da Bana itaat etmek suretiyle çağırma icabet etsinler ve Bana iman etsinler** yani, benim onlara pek yakın olduğuma, dualarına icabet ettiğime inansınlar. **Umulur ki onlar rüşde erişirler** yani, böylece hidayeti bulurlar.(Bakara/186) *Ardından, Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak* yani, onlarla cima etmek *size helâl kılındı...* (Bakara/187) *ayetiyle, namazdan ve gece uyuduktan sonra bizden öncekilerin*

üzerine yazılan Ramazan ayında haram olan şeyler Müslümanlar için neshedildi. Ömer yapacağını yaptıktan sonra Müslümanlara ruhsat verildi: **Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak** yani, onlarla cima etmek **size helâl kılındı. Onlar sizin için bir elbise** yani, onlar sizin için bir sükûn kaynağı, **siz de onlar için bir elbisesiniz** yani, siz de onlar için bir sükûn kaynağısınız. **Allah kendinize karşı hainlik ettiğinizi** yani, sizin -Ömer'in ve onun gibi yapanların- yatsı namazından sonra eşleriyle cima etmek suretiyle hainlik ettiğinizi **bildiği için tevbenizi kabul etti** yani, sizi cezalandırmaktan vazgeçti, **sizi affetti** yani, sizi azarlamadan öylece bıraktı. **Artık onlara yaklaşın** yani, geceleyin onlarla cima edebilirsiniz **ve Allah'ın sizin için yazdığını** yani, nasib ettiği evlatları **isteyin!** (Bakara/187) Dedi: Sırma b. Enes hakkında da şu buyruklar indi: **...Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tarafımızdan seçilinceye kadar yiyin, için** yani, gündüzün aydınlığı gecenin karanlığından ayırdedilebilecek halde görülünceye kadar **-ki gecenin tamamı bu hususta bir ruhsattır-** yeyip içebilirsiniz; fecirden kasıt ise, doğu tarafında enine görülen aydınlıktır, **sonra orucu geceye kadar tamamlayın!** (Bakara/187) Dedi: *Orucun emredildiği ilk sıralarda Müslümanlar muhayyer bırakılmışlardı; dileyen oruç tutar, dileyen oruç tutabildiği ve yolcu da olmadığı halde oruç tutmaz, buna karşılık fidye verirdi, yani tutmadığı her gün için bir yoksula yarım sa buğday verirdi. Ona (oruca) takat getirenler ise, bir miskin doyumu fidye versinler. Bununla beraber kim fazladan hayır yaparsa yani, kim her gün için bir yerine iki ya da üç yoksul doyurursa, bu, onun için hayırlıdır yani, tek bir yoksul doyurmaktan daha hayırlıdır. Ancak, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır* yani, yoksullara yemek yedirmekten daha hayırlıdır, eğer bilerseniz. (Bakara/183-4) *İşte orucun ilk şekli böyleydi. Daha sonra Yüce Allah muhayyerliği kaldırarak, ona yani, oruç tutmaya takat getirenler ise, bir miskin doyumu fidye versinler buyruğunu neshetti. Bunu da şu ayet neshetti: O Ramazan ayı ki, Kur'ân onda indirildi* yani, Kur'ân yedinci semâda bulunan Levh-i Mahfuzdan Ramazan ayında bulunan Kadr Gecesi'nde dünya semâsına indirildi. Ardından Yüce Allah Kur'ân hakkında buyurdu ki: **insanları hidayete** yani, dalâletten kurtarıp hidayete **erdirmek, doğru yolu** yani, helali-haramı ve **hak ile bâtılı ayırdeden ölçüyü bildirmek üzere** yani, Kur'an, insanları din ile ilgili kuşku ve şaşkınlıklardan kurtarmak üzere indirilmiştir. **Öyleyse sizden her kim bu aya erişirse** yani, kim aile halkı arasında olup Ramazan ayına kavuşursa, **onu oruçlu geçirsin** bu buyrukla Yüce Allah aile halkı arasında olan (yolcu olmayan) kimsenin Ramazan ayına erişip de oruç tutabilecek durumda olması halinde oruç tutmasını

farz kılmaktadır; **kim de hasta veya yolcu olursa** ve bu nedenle oruç tutamazsa, hasta iyileştiğinde, yolcu da evine döndüğünde oruç tutamadığı **o günler sayısınca diğer günlerde** oruç tutsun. Dilerse peşpeşe, dilerse ayrı ayrı günlerde tutsun. **Allah size kolaylık diler** yani, hasta ve yolcuya oruç tutmama ruhsatını vermek suretiyle dininizde size kolaylık sağlamıştır, **güçlük dilemez** yani, dinde size zorluk vermek istemez. Hasta ve yolcuya oruç açma ruhsatı vermemiş olsaydı, zorluk olurdu. **Ta ki o sayılı günleri tamamlayasınız** yani, Ramazan ayının sayılan belli günlerini tamamlayasınız **da, sizi hidayete iletmesine karşılık Allah'ı yüceltesiniz** yani, tazim edesiniz **ve şükredesiniz** yani, din hususunda sizleri doğruya iletme nimetine mukabil Rabbinize şükredesiniz.(Bakara/185)

Dedi: Mukâtil bize Nâfi'den, o İbn Ömer'den, o da Nebi'den (sav) rivayet etti: Ayların kimi 30, kimi 29 gün çeker. Öyleyse siz hilâli görünce oruç tutun, hilâli görünce de orucu bırakın.

Dedi: Bize Mukâtil Muhammed b. el-Münkedir'den, o Câbir b. Abdullah'tan, o da Nebi'den tahdis edip dedi ki: Hilâli görünce oruca başlayın, hilâli görünce de orucu bırakın. Eğer hava bulutlu olur da hilâli göremezsiniz, otuz güne tamamlayın. Şüphesiz ki sizin bayram gününüz, oruç açtığımız gündür. Kurban bayramı gününüz de kurban kestiğiniz gündür.

Dedi: Bize Mukâtil Amr b. Şuayb'tan, o babasından, o da dedesinden rivayet etti: Nebi'yi yolculukta oruç tutarken de, oruç tutmazken de gördük.

Mukâtil el-Alâ b. Hâris'ten, o Mekhul'den, o Ebu'd-Derdâ'dan dedi ki: Oruç tutarsan ecir alırsın, oruç tutmazsan mazeret sahibisin.

Mukâtil Amr b. Şuayb'tan, o babasından, o dedesinden, o da Nebi'den Ramazan ayında kasdî olarak hanımı ile cima eden bir kimse hakkında şunları söylediğini nakletti: (Ramazan ayında kasten olarak eşiyile cima eden kimse) bir köle azat eder, bulamazsa bir deve ya da inek kurban eder ve o günün orucunu kaza eder. Bunu da bulamazsa peşpeşe iki ay oruç tutar. Eğer buna da güç yetiremezse, altmış yoksulu doyurur ve o günün orucunu kaza eder.

Dedi: Mukâtil'in bize Atâ'dan, onun İbni Abbâs'tan, onun Nâfi'den, onun da İbni Ömer'den rivayet ettiğine göre, o, gebe ya da emzikli kadının, çocuğunun zarar göreceğinden veya hastalanacağından korkması halinde oruç tutmayıp, buna karşılık fidye: her gün için bir yoksula yarım sa' buğday verebileceği, ayrıca orucunu kaza etmeyeceği hükmünü verdi.

Mukâtil'in Ebû Ubeyde'den, onun da Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik, vefat ettiği yıl, yaşlılıktan dolayı oruç tutmadı, kazasını da yapmadı.

Sücûda dâir hadis: Dedi: Bize Mukâtil Atâ'dan, o Umm'ed-Derdâ'dan, o da Ebu'd-Derdâ'dan şöyle tahdis etti: Üç husus nübüvvet işlerindedir: İftarı yapmakta acele etmek, secdeyi geciktirmek ve namazda sağ eli sol elin üzerine koymak.²⁰⁴

3.1.5.Hac ve Kurban: İhramlı İken Av Hayvanı Öldürmenin Cezası

Ey iman edenler! Avı öldürmeyin! Yani, kara avını **ihramlı iken** yani, hacc veya umre için ihrama girmiş iken **içinizden kim onu kasden öldürürse** yani, öldürmek kasdıyla, eğer kasden hataen veya işaret edipte isabet etmesiyle ise **cezası** yani, avı öldürmenin cezası, **öldürdüğü hayvanın** deve sığır ve koyundan **benzeridir buna, sizden iki âdil kimse** yani, Müslümanlardan dinin inceliklerini bilen güvenilir iki adam **hükmeder. Kâbe'ye** yani, Mekke'ye -Harem'in tümü Mekke'dir- **ulaştırılacak bir kurbanlıktır. Yahut** öldürülen avın **keffâreti, yoksullara** yani Harem bölgesindeki yoksullara **yemek yedirmedi** yani, o avın kıymeti kadar Mekke'deki fiyatlarla yiyecek satın alıp yoksullara tasadduk etmektir her yoksula yanmışar sâ buğday vermektir **veya bunun dengi** yani, yedirilecek yemeğin dengi **oruç tutmaktır** yani, her yarım sâ karşılığında yoksullar sayısınca bir gün oruç tutamaktır. Bu orucu isterse Mekke'de, isterse başka yerde tutar **ta ki ettiğinin vebalini** yani, günahının cezasını **tatsın**. Demek istiyorki; Keffaret av hayvanı öldürmenin cezasıdır. **Allah geçmiştekileri affetmiştir** yani, haram kılınmadan evvel geçmişte av hayvanı öldürenlere keffaret yoktur. **Fakat kim** bir daha av hayvanı öldürmenin yasaklanmasından sonra **tekrar yaparsa, Allah** keffâretin dışında cezalandırmak suretiyle de **ondan onun intikamını alır. Zira Allah azizdir** yani, mülkünde kendisine karşı konulamayandır, **intikam alandır** yani, kendisine karşı gelip isyan edenlerden intikam alandır. (Mâide/95) Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Ey iman edenler Allah gıyaben kendisinden korkanları ayırdetmek için** yani, görmediği halde Allah'tan korkup da ihramlı iken avlanmayanları **ayırdetmek için** yani, görmek için **avdan, ellerinizin** yani, silahsız olarak elle yakalanabilen küçük av hayvanları ve yavrularından **mızraklarınızın** yani, ok ve mızrakla ele geçirilebilecek büyük av hayvanlarından **erişebileceği bir şeyle** yani, özel olarak bir kısım kara avı ile -çünkü haram olan kara avıdır- **sizi muhakkak deneyecektir. Artık kim bundan sonra** yani, bu yasaktan sonra kasdî olarak av hayvanı öldürmek suretiyle **aşırı giderse, onun için pek acıklı bir azap** yani, canı yanacak şekilde dövülme **vardır**. Ayrıca keffaret ile birlikte elbiseleri de müsadere edilir. (Mâide/94) Sonra Yüce Allah, ihramlı olan kimselere helâl olan avı

²⁰⁴ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.72-7

açıklayarak şöyle buyurmaktadır: **Deniz avı** yani, balık, dedi ki: suda yavrulayıp başka bir yerde yaşayamayan kuşlar da aynı şekilde ihramlı olan kimselere helâldir. **ve onu yemek** yani, tuzlu balık **size** yani, ikâmet edene de, **yolcuya da bir fayda olmak üzere helâl kılındı. İhramda** ihramlı **bulduğunuz sürece kara avı size haram kılındı. Allah'a ittika edin** Onları ihramlı ike avlanmayı helal saymamaları için korkuttu. Sonra onları avı öldürmekten sakındırarak **ve bilin ki sonunda huzuruna toplanacaksınız** âhirette size amellerinizin karşılığını verecek (Mâide/96) Başka bir ayette de dedi ki: **İhramdan çıktığımızda avlanın** yani İhramdan çıktığımızda kara avını avlayın.(Mâide/2) *Bu nehiyden sonra bir ruhsattır. Dileyen avlanabilir, dileyende böyle yapmaz.*

Dedi: Bize Mukâtil'in Atâ'dan naklettiğine göre, ihramlı bir kimse yabanî bir eşeği ya da bir deve kuşunu öldürecek olursa, ceza olarak Mekke'deki yoksullara vermek üzere bir deve keser.

Mukâtil'in Dahhak'tan, onun da Ali'den (r.a) naklettiğine göre, boynuzluları, geyik, dağ keçisi, erva ve benzeri hayvanları avlayan kimsenin bir inek kesmesi gerekir.

Dedi: İhramlıyken ceylan avlayan kimsenin, bir yaşını bitirmiş bir koyun kesmesi gerekir.

Dedi: Bize Mukâtil Atâ'dan, o da İbn Abbas'tan dedi ki: Güvercin ve benzerlerinde bir koyun kesilir.

Dedi: Atâ, yabanî eşeğin ya da deve kuşu yavrusunun avlanmasının cezasının, benzeri yaşta bir deve yavrusu olduğunu söylemiştir.

Dedi: Geyik, dağ keçisi ve benzeri hayvanların yavrularını avlamanın cezası, benzer yaştaki bir inek yavrusudur.

Dedi: Kuşların yavrularını yahut güvercin yavrusunu avlamanın cezası ise onun yaşlarında bir koyun yavrusudur.

Mukâtil'in Ebu'z-Zübeyr'den, onun da Câbir'den Ömer b. Hattab (r.a), onun hakkında "tarla faresinin avlanması halinde dört aylık bir keçi oğlağı, keler avlanması halinde (sütten kesilip) ağaca suya toplanan yani yeyip-içmeye başlamış bir oğlak verilir" diye hükmetmiştir.

Mukâtil Atâ'dan, o Câbir'den, o da Nebi'den (sav) şöyle rivayet etmektedir: Deve kuşu yumurtası karşılığında, bir gün oruç tutulur yahut bir yoksula yemek yedirilir.

Dedi: Bize Mukâtil Atâ'dan, o da İbn Abbas'tan dedi ki: Güvercin ve benzeri kuşların yumurtaları karşılığında, eğer yavru varsa bir dirhem, şayet yoksa yarım dirhem Mekke yoksullarına sadaka verilir.

Mukâtil Atâ'dan şöyle nakletmektedir: Hediye kurbanı, keffaret, avlanmaya karşılık ceza, fidye yahut da Müslümanlar için yapılmış bir adak ölecek olursa, yükümlü kişinin bunların bedelini vermesi gerekir. Şayet yolda sakatlanır ve Harem bölgesine girmeden önce onu kesecek olursa, kendisi ondan yiyebilir, başkasına da yedirebilir. Çünkü bunu yoksullara dağıtmakla yükümlüdür. Şayet Beyte girmeden önce Harem bölgesinde onu kesip yoksullara yedirirse, sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Çünkü Harem'in tamamı Mekke demektir. Şevval yahut Zilkade ayında Mekke'ye gelirse, arzu ettiği takdirde bunları Nahr gününden önce Mekke'de kesebilir. Sonra da kestiği yoksullara tasadduk eder ve ondan bir şey yemez. Zilhicce'nin ilk on gününde hediye kurbanı ile birlikte Mekke'ye gelen bir kimse Nahr günü gelmeden önce kurbanını kesmez. O gün kurbanını Mina'da keser ve yoksullara dağıtır.

Dedi: Allah azze ve celle için adanan, fakat yoksulların söz konusu edilmediği hediye kurbanı ile nafil hediye kurbanı, haccetmekten herhangi bir sebeble alıkonulmuş kimsenin hediye kurbanı ile hacc ve umre için kesilen hediye kurbanı Nahr günü kesilmelidir. Ondaki sahibi de yiyebilir, fakat çoğunluğunu yoksullara yedirmelidir. Kaybolan ya da yolda sakatlanan nafil hediye kurbanını Harem bölgesine girmeden önce kesebilir. Sonra da ayakkabısını onun kanına batırır ve hediye kurbanı olduğunun bilinmesi için sağ böğrüne yapıştırır. Kendisi de, yol arkadaşları da ondan yemez, yenilmesini de emretmez. Onlardan sonra gelenler ondan yiyebilirler. Fakat onun bedelini kesme yükümlülüğü yoktur. Ondaki yiyecek olursa yediğinin bedelini ödemesi gerekir.²⁰⁵

3.2. Mezâlim

3.2.1. Cinayât: Müslümanların Yurdunda İken Mümini Kasten Öldürenin Durumu

Allah'ın haram kıldığı canı hak etmedikçe öldürmeyin. Nebi (sav) buyurdu ki: Ben insanlarla, lâ ilahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Onlar bu sözü söyledilermi, hak ketmeleri hariç kanları bana haram olur. Hesabları ise Allah'a aittir. Sordular: Ey Allah'ın Rasûlü! Hakkı nedir? Dedi ki: Cana karşılık can, evli iken zina etmek ve İslâm'dan irtidad eden, iman ettikten sonra dinini terk eden, cemaatten ayrılan. Sonra Allah şöyle dedi ki: **Kim zulmen katledilirse** yani, Müslümanlardan kim haksız yere öldürülürse **Biz onun** yani, maktulün **velisi için bir sultan kıldık** yani, öldürülenin velisini, katile karşı yetkili kıldık; dilerse

²⁰⁵ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.98-103, Eryarsoy tercümesi önemli ölçüde eksiktir.

öldürür, dilerse affeder ve diyet alır. Bu hususta yetki İmama ait değildir. **O da** yani, maktulün velisi de **öldürmede haddi aşmasın** yani, katilden başkasını, başka bir yakınıni öldürmek suretiyle haddi aşmasın. **Şüphesiz ona yardım edilmiştir** yani, Allah, yüce kitabında kısas hususunda işi maktulün velisine havale etmiştir. (İsrâ/33)

Kısasa kısas ve kısastan vazgeçip affetmek ise Bakara suresinde açıklanmaktadır: **Ey iman edenler katledilenler** yani, kasden öldürülenler **hakkında üzerinize kısas yazıldı. Hüre karşılık hür**, Dedi: Arablardan iki kabile İslâm'dan az önce cahiliye döneminde birbirleriyle savaştılar. Aralarında öldürülen, yaralananlar oldu. Öyle ki köleler ve kadınlar da öldürüldü. Müslüman oluncaya kadar birbirlerinden intikam almadılar. İki kabileden birisi sayı ve mal bakımından diğerinden daha ileri idi. Bunlar, "Bizden köle karşılığında onlardan hür birisini, kadın karşılığında da onlardan bir köleyi öldürmedikçe razı olmayız" dediler. Bunun üzerine Allah haklarında, "Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, dişiye karşılık dişi" buyurdu ve böylelikle kan hususunda aralarında eşitlik olduğunu belirterek onlara adaleti emretti. Onlar da buna razı oldular **köleye karşılık köle, dişiye karşılık dişi**. (Bakara/178) Daha sonra, cana can ayeti bunu neshetti: **Cana can** yani, öldürme kasden ise hür Müslüman erkek hür Müslüman erkeğe, hür Müslüman kadın hür Müslüman kadına karşılıktır, **göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş yaralar da birbirine kısas yapılır**. (Mâide/45)

Mukâtil Amr b. Şuayb'tan, o babasından, o dedesinden, o da Nebi'den (sav) şöyle nakletmektedir: Mümin kâfir karşılığında öldürülmez.

Sonra (Mukâtil) Yüce Allah'ın **öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı** (Bakara/178) hükmüne tekrar döndü.²⁰⁶ Kasden olması halinde. Yüce Allah'ın **Fakat kime kardeşi tarafından bir şey affolunursa** (Bakara/178) buyruğunda maktulün velisi ile katil dinde kardeş olarak isimlendirildi ve ona 'kâfir' adı verilmedi. Diyor ki: **Eğer maktulün velisi, dinde kardeşi olan katili affedip diyet almaya razı olacak olursa, maruf üzere istesin** yani, maktulün velisi diyeti yumuşak bir üslupla istesin. Katil de **ona güzellikle ödesin** yani, katil diyeti kendi malından maktulün velilerine zorluk çıkarmadan ve eziyet vermeden ödesin. **Bu**

²⁰⁶ Eryarsoy bunu 'ayetin hükmü tekrar geldi' diye tercüme etmiştir. Oysa metin bir ders esnasında yazıldığı için önceki ayetin konusuna geri dönülmüş olması ayetin tekrar indiğini düşünmekten daha anlamlıdır. Zaten bir hadis nakledildikten sonra bu ibare gelmiş olması da düşüncemizi desteklemektedir. Kanatimizce bu tercüme problemi diyalog içinde şifahi yazılan bir metni monolog içinde kitabi yazılan bir metin olarak algılamaktan kaynaklanmaktadır.

yani, katili affetmek ve diyet almak, **Rabbınızden bir hafifletmedir**. (Bakara/178) *Dedi: Yüce Allah'ın Tevrat ehli hakkındaki hükmü kasden öldüren kimsenin öldürülmesi ve affedilmemesi, ondan diyet alınmaması şeklinde idi. Hataen öldüren de öldürülürdü, ancak hatâen öldürülenin velisi affedebilirdi, İncil ehli hakkındaki hükümde affetmek söz konusuydu, kısas yoluyla öldürmek yoktu, diyet de alınmıyordu Muhammed'in (sav) ümmetine ruhsat verdi. Kasden öldürülenin velisi dilerse katili öldürür, dilerse affeder dilerse diyet alır.* Bu bakımdan Yüce Allah buyurmuştur ki: **Bu, Rabbınızden bir hafifletme** yani, kasden öldürmede af ve diyet bir hafifletme **ve rahmettir** yani birbirinize merhamet etmeniz içindir **Kim bundan sonra haddi aşarsa** yani, kim diyet aldıktan sonra katili öldürürse **onun için elim bir azap vardır** yani, çok can yakıcı bir azap vardır. Diyeti almasına rağmen katili öldüren kimse affedilmez, ondan diyet kabul edilmez. (Bakara/178) Nebi buyurdu ki: Diyeti aldıktan sonra katili öldüren affedilmez. Çünkü Yüce Allah onun için elim bir azap tesbit etmiştir.

Ey lübb sahipleri yani, ey akli bulunan ve kisası düşünerek kısas korkusu ile öldürmekten onu alıkoyanlar **kisasta sizin için hayat vardır** yani kısas birbirinizi öldürmenizi engeller. **Umulur ki ittika edersiniz** yani, kısas olunmak korkusuyla kan dökmekten kaçınmanız için (Bakara/179)²⁰⁷

3.2.2. Ferâiz: Ölenin Malının Üçte-Birinden Mirasçı Olmayanlara Vasiyette Bulunması

Birinize ölüm gelip çattığı zaman bir hayr yani, ölümünü metekib bir mal bırakacaksa, **annesi, babası ve yakın akrabası için ma'rûf bir şekilde vasiyette bulunmak** yani, vasiyet hususunda annesine-babasına, akrabalarına göre bir üstünlük sağlamak ve mirasçı olmayan akrabalara marûf bir şekilde vasiyette bulunmak **muttakiler üzerine bir hak** yani, farz **olarak yazıldı**. (Bakara/180) Yüce Allah, böyle bir vasiyetin, miraslardan ödenmesi gereken bir hak olduğunu beyan etmektedir. Bu ayet, mirasın paylaşılması ile ilgili hükümler inmeden önce nâzil olmuştu. *Miras hükümleri nazil olunca anne-babaya vasiyet neshedilmiş oldu. Bunu, Nisâ/11-2 ayetleri neshetti.* Miras hükümleriyle anne-babaya belli bir pay ayrıldı. Miras alamayan akrabaya ise, malın-üçte birinden vasiyet etme hükmü baki kaldı. **Artık kim bunu** yani, ölenin vasiyetini **işitmesinin ardından onu değiştirirse** yani, ölenin bu vasiyeti duyup da vasiyetini âdil olması halinde yerine getirmezse, **günahı ancak onu değiştirenlerin** yani, vasiyetinin **üzerindedir** ve ölen kişi bu işten uzaktır. **Muhakkak Allah her şeyi** yani, ölünün

²⁰⁷ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.115-8

vasiyetini **işitendir**, onu **bilendir**. (Bakara/181) Sonra vasilere hitaben buyuruyor ki: **Kim vasiyet edenin** yani, ölenin **kasdından** yani, kasdı olarak vasiyetinde haksızlığa **yahut günaha meyletmesinden** yani, hata yapıp adaleti gözetmediğinden **korkar** yani, bilir **de aralarını düzeltirse** yani vasi, vasiyette bulunanın ölümünden sonra mirasçılarının arasını adaletle düzeltir, mirası Allah'ın kitabına göre paylaşırıp ölenin zulmünü bir kenara bırakırsa, **ona bir günah yoktur** yani, bundan dolayı vasî günahkâr olmaz. **Kuşkusuz ki Allah gafurdur** yani, mirasçılarının arasını düzelttiği için vasiye karşı bağışlayıcıdır, **rahimdir** yani, ona karşı merhametlidir. (Bakara/182) Böylece Yüce Allah, vasiye, ölenin vasiyetindeki zulme muhalif uygulama yapmasına müsaade etmiş olmaktadır. Yüce Allah Nisa suresinde, ölenin vasiyeti sırasında hazır bulunan kimseler hakkında şöyle buyurmaktadır: **Arkalarında kendileri hakkında endişe edecekleri** yani, telef olmaktan korkacakları **âciz ve güçsüz çocuklar bırakacak olanlar korksunlar**. (Nisâ/9) ölüm halinde bulunan bir kişinin ziyaretine giden ona "Falana ve filana vasiyet et, kendin için önden hayır gönder, sadaka ver" der ve sözlerini, malını mirasçılardan başkalarına sadaka olarak bırakıncaya kadar sürdürürdü. Bazı hallerde ölenin aciz ve güçsüz mirasçıları da olabiliyordu. İşte Yüce Allah, ölenin vasiyeti sırasında hazır bulunan kimselere bu şekilde davranmayı yasakladı ve **"...korksunlar"** buyurdu. Bununla da, ölüm döşeğinde bulunan kimseye, çocukları dışındakilere vasiyette bulunmasını söyleyen kişi kastedilmektedir. Bu durumdaki kişi, ölünün geride bıraktığı çoluk-çocuğun fakir kalmasından korkmalıdır. Nasıl kendisi, ölümünün ardından aciz ve zayıf bir vaziyette kalacak çocukları için endişe ediyorsa, ölüm döşeğinde bulunan kimsenin çocukları için de endişe etmeli ve ona, malını mirasçıları dışındakilere vasiyet etmesini söylememelidir. İşte yüce Allah'ın şu buyruğu bunu ifade etmektedir: **Arkalarında** yani ölümlerinden sonra **haklarında endişe edecekleri aciz ve güçsüz çocuklar bırakacak olanlar**, kendi aciz ve güçsüz çocukları için korktukları gibi, ölenin aciz ve güçsüz çocukları için de korksunlar **da Allah'a ittika etsinler** ve yanında oturdukları ölmek üzere olan kişiye **doğru söz söylesinler** yani, ona vasiyetinde adaletli davranmasını, zulmetmemesini söylesinler. (Nisâ/9) *Bunun bir benzeri de Bakara (266.âyet) sûresindedir. Mukâtil dedi ki: Ölümü sırasında vasiyetinde adaletle hareket eden bir kimse, malını Allah yolunda harcamış gibidir. Dedi: Bize Mukâtil'in Sa'd b. Ebî Vakkas'tan tahdis ettiğine göre, Sad b. Ebî Vakkas Nebi'ye (sav) sordu: Malımın ne kadarını vasiyet edeyim? Nebi cevap verdi: Üçte-birini, üçte-bir de çöktür ya. Zira aile efradını varlıklı olarak bırakman, onları avuç açacak*

halde bırakmandan daha hayırlıdır. Dedi: *Bize Mukâtil Atâ'dan, o da İbni Abbas'tan tahdis edip dedi: "Malı olup da, mirasçı olmayan fakir akrabasına vasiyette bulunmadan ölen kimse, amelini bir ma'siyet ile sonlandırmış olur." Mukâtil Hammad'tan, o da İbrahim'den dedi ki: "Ölenin malından, önce kefen masrafları, sonra borçları çıkartılır, sonra vasiyeti yerine getirilir, sonra da miras paylaşılır. Kefen malın tümünden alınır." Mukâtil dedi ki: Ölümü yaklaşan kimse malının üçte-birini dilediği şekilde vasiyet edebilir, belli bir şekli yoktur. Yine dedi ki: Eğer mal çok, mirasçılar az ise malının üçte-birini vasiyet etmesinde bir sakınca yoktur. Şayet mal az, mirasçılar çok ise malının beşte-birini vasiyet etsin. Ebû Bekr es-Siddîk (r.a) dedi ki: "Ganimetlerden beşte-bir alınır. Ben de beşte-biri vasiyet ediyorum. Mirasçıya ise vasiyet caiz olmaz."*²⁰⁸

3.2.3.Nikâh: Müslümanların Erkek Ve Kadınları Evlendirmekle Emrolunmaları

İçinizden dulları yani, eşleri olmayan hür erkek ve kadınları ve köle/cariyelerinizden sâlih olanları, -İbni Mesud 'İbâd' kelimesini 'abîd okurdu-²⁰⁹ yani, mü'min köle/cariyelerinizi **evlendirin**. Ardından, hürleri tekrar söz konusu ederek -takdim vardır- şöyle buyurmaktadır: **Eğer onlar fakir iseler** yani, hürleri **Allah onlara fazlından genişlik verir. Ve Allah vâsidir, alîmdir.** (Nûr/32)

Dedi: Ömer b. el-Hattab (r.a) dedi ki: Yüce Allah'ın kitabında, **Eğer onlar fakir iseler Allah onlara fazlından genişlik verir** buyruğundan sonra, evlenmekle zenginlik arayan kimse gibisini görmedim.

Bize Mukâtil Amr b. Şuayb'tan, o babasından, o da dedesinden, Rasûlullah (sav) buyurdu ki: Yüce Allah'ın helâl kıldıkları arasında nikâhtan daha çok sevdiği, talâktan daha çok hoşlanmadığı bir şey yoktur.

Mukâtil dedi ki: Kölenin cariye edinmesi helâl değildir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Onlar ki, ferclerini muhafaza ederler. Eşlerine yahut sağ ellerinin malik olduklarına karşı müstesna. Çünkü onlar bundan dolayı kınanmazlar.** (Mü'minûn/5-6)

Kölenin sağ elinin bir şeye sahip olması söz konusu değildir. Çünkü kölenin kendisi de, malı da efendisine aittir. Bir kadının ise, iki erkeğe helâl olması, zâten söz konusu olamaz. Ayrıca kölenin, dört kadın ile evlenmesi de helâl değildir. O

²⁰⁸ Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.128-131

²⁰⁹ Bu ibare Eryarsoy tercümesinde atlanmıştır. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.188, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005.

ancak iki cariye veya iki hür kadın yahut da biri cariye, diğeri hür iki kadın ile evlenebilir.

Dedi: Bize Mukâtil Amr b. Şuayb'tan, o babasından, o da dedesinden Nebi'nin şöyle dediğini rivayet etti: Veli olmaksızın nikâh olmaz. Yani, baba tarafından yakın akrabalarıdır.

Mukâtil dedi: Eğer kadının velisi yoksa sultan velisi olmayanın velisidir.

Dedi: Nebi buyurdu: Dört kişi hazır olmadan nikâh olmaz: Koca, veli ve iki şahid.

Dedi: Bize Mukâtil ez-Zührî'den, o Ebû Seleme'den, o da Ebû Hureyre'den rivayet etti: Bir adam, istemediği halde kızını evlendirdi. Nebi onları birbirinden ayırdı.

Dedi: Bize Mukâtil Abdullah b. Zekvan'dan, o Saîd b. el-Müseyyeb'ten, o da Nebi'den şöyle rivayet etti: Babaları olsun veya olmasın, evlilikleri hususunda kadınların görüşlerini alın. Dul bir kadın, görüşü alınmadan nikâhlanamaz, bakire kız da izni alınmadan nikâhlanamaz.

Dedi: Bakirenin izni susmasıdır.

Dedi: bize Mukâtil Amr b. Şuayb'tan, o babasından, o da dedesinden Nebi'nin şöyle buyurduğunu rivayet etti: Bir kadın halası ve teyzesi ile birlikte aynı nikâh altında tutulmaz.²¹⁰

3.2.4.Talâk: Üç Talâk

Boşanan kadınlar kendi kendilerini üç kur gözetlerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe îmân etmişlerse, Allah'ın rahimlerinde yarattığını yani, karınlarındaki çocuklarını **gizlemeleri onlara helâl değildir. Eğer barışmak isterlerse kocaları onları geri almaya** yani, hamilelikleri süresi içerisinde kocaları onlara dönmeye daha çok hak sahibidirler.(Bakara/228) Dedi: Bu İslâm'ın ilk dönemlerinde idi. Hamile hanımını boşayan erkek, iddeti içerisinde geri dönmeye ve onu almaya, başkalarından daha çok hak sahibi idi. *Sonra, Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler* yani, *üç talâk ile boşadıktan sonra hamilelik süresi içerisinde kocası, karısına dönüp onu geri almaya daha fazla hak sahibidir buyruğu neshedildi.* Bunu, bir sonraki şu ayet neshetmiştir: **Talâk iki defadır. Sonra ya iyilikle tutmalı veya güzellekle salmalıdır** yani, zarar vermeksizin onu üçüncü defa boşamalı ve emrolunduğu şekilde mehri ve mutayı eksiksiz ödemelidir. (Bakara/229) Yüce Allah ardından şöyle buyurmaktadır **Eğer erkek onu boşarsa** yani, üçüncü defa boşarsa, **ondan sonra** yani, bu üçüncü boşamadan ve iddetin bitiminden sonra **başka bir koca ile nikâhlanmadıkça** yani, herhangi bir hile söz

²¹⁰ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s. 162-4

konusu olmadan başka bir erkekle evlenip cima etmeden ona **helâl olmaz. Bu** yani, yeni koca **da onu boşarsa, Allah'ın sınırlarına** yani, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu emirlere **dosdoğru uyacaklarını zannederlerse** yani, buna kesin inanırlarsa **evvelkilerin birbirlerine dönmelerinde** yani, yeni koca tarafından da boşanan ve iddeti biten kadının, yeni bir mehir ve yeni bir nikâh ile evvelki kocasıyla evlenmesinde **üzerlerine** yani, ilk koca ile sonraki koca tarafından da boşanmış kadının üzerine **bir vebal yoktur. İşte bunlar** yani, boşama ve birbirlerine dönme hususunda karı-kocanın durumu ile ilgili açıklamalar **Allah'ın hudududur, onları, bilen bir topluluk için beyan ediyor.** (Bakara/230) Dedi: Kim hanımını hamile olsun ya da olmasın üç defa boşayacak olursa, ondan bâin olarak ayrılmış olur; kendisinden başka bir erkek ile nikâhlanıp onunla gerdeğe girmediği kendisine helâl olmaz.

Dedi: Bize Mukâtil, hanımını sünnete uygun olarak boşayan kimse ile ilgili olarak dedi ki: Kadın hayızdan temizlenip guslettiğinde, onunla cima etmeden onu bir defa boşar ve bu süre içinde onunla cima etmez. Sonra bir defa daha hayız görüp guslettiğinde, onu ikinci defa boşar ve yine evinde olduğu ve nafakasını karşıladığı halde bu süre içerisinde üçüncü ay hâline kadar onunla cima etmez. Karısı kendisine haram olur²¹¹ ve üçüncü ay hâline kadar ona helâl olmaz. Hayızdan kesilmiş kadına gelince, erkek bir ay onunla cima etmez. Sonra her ayın başında cima etmeksizin ona bir talâk verir. Bu esnada kadın onun evinde kalır ve erkek onun nafakasını sağlar. Üçüncü talâkı verdiğiğinde, kadın ona haram olur. Kadın bundan sonra bir ay iddet beklemedikçe, başka bir erkekle evlenmesi helâl olmaz. Hayız görmeyen ve kendisi ile gerdeğe girilmeyen kadının boşanma şekli de böyledir.

Dedi: Bize Mukâtil İbni Abbas'tan naklettiki: Hanımını bir defada üç talâk ile boşayan bir kimse, onunla ister gerdeğe girmiş, ister girmemiş olsun, kadın ister gebe olsun, ister olmasın ondan bâin talâk ile boşanmış olur. Ayrıca o kişi, bir defada üç talâkla boşadığı için Rabbine de isyan etmiş olur. Bu durumda erkek kadının mehrini öder ve başka bir erkek ile nikâhlanıp gerdeğe girmediği ve onun tarafından da boşanmadıkça tekrar ona helâl olmaz.

Dedi: Yine bize Mukâtil Atâ ve ez-Zührî'den, onlar da Osman b. Affân'dan (r.a), hanımını hastalığı sırasında üç talâk ile boşamış kimse hakkında şöyle dediğini naklettiler: Kadın iddet beklemekte iken koca ölürse kadın ona mirasçı olur.

---

²¹¹ Metnin aslında 'tehumu' yazmakta ancak Eryarsoy bunu 'tehrumu' haram olur şeklinde okumaktadır.

Dedi: Bize Mukâtil'in, Hammad b. el-Hakem'den, onun da İbrahim'den naklettiğine göre, Yahudi ve Hristiyan kadının boşanması, tıpkı Müslüman hür kadının boşanması gibidir, iddetleri de aynı şekildedir.

Dedi: Yine bize Mukâtil tahdis edip dedi ki: Kölenin nikâhı altındaki hür kadın üç kere boşanır. Hür veya köle erkeğin nikâhı altındaki câriye ise iki defa boşanır.

Dedi: Bize Mukâtil'in Atâ'dan, onun da İbni Abbas'tan rivayet ettiğine göre, bir adam kendisine gelerek dedi ki: Ömer ile konuşuyorduk, "Kızınla evleneceğim gün üç talâk ile boş olsun" dedim. O da dedi ki: Sen onunla evlenebilirsin, o senin için helâldir. Yüce Allah'ın, **Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp sonra kendilerine dokunmadan onları boşarsanız...** (Ahzâb/49) ayetini bilmiyor musun? Yüce Allah burada önce nikâhı, sonra talâkı söz konusu etti.

Mukâtil Dahhak'tan ve Habîb b. Ebî Sabit'ten, o da Ali b. Ebî Tâlib'ten (r.a) nakletti ki: Talâk ancak nikâhtan sonra olur, köle de ancak mülkiyet altına alındıktan sonra azad edilebilir. Mukâtil Amr b. Şuayb'tan, o babasından, o dedesinden, o da Nebi'den bunun bir benzerini rivayet etmiştir.²¹²

3.2.5.Cihad: Allah'ın Kalabalık Müşriklerle Savaşmamaya Ruhsat Vermesi:

Ey iman edenler! Toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin. Bir savaş taktiği yani, müşriklere tekrar hücum etmek amacıyla yer değiştirme **yahut başka bir birliğe katılma** yani, firar söz konusu olmaksızın arkadaşlarına katılma **gayesi ile olması müstesna, kim o gün** yani, özellikle Bedir günü **onlara arkasını dönerse** yani, Nebi ve ashabını bırakıp kaçarsa, **muhakkak o, Allah'ın gazabına uğramış** yani, Allah'tan gelecek bir azabı hak etmiş **olur ve varacağı yer de cehennemdir. O ise ne kötü bir dönüş yeridir!**(Enfâl/15-6) Bu, özellikle Bedir günü için böyle idi. Şanı yüce Allah kâfirlerin köklerini kesmek için o gün Müslümanların yükümlülüklerini ağırlaştırmıştır. Bedir savaşı, Nebi'nin Mekke'li müşriklerle ilk savaşıdır. Bir başka âyette de şöyle buyurmaktadır: **Sizden sabırlı yirmi kişi ikiyüz kişiyi mağlûb eder!** Yani, mü'minlerden sabırlı yirmi kişi, müşriklerden ikiyüz kişiye karşı savaşabilir ve onları mağlûb eder. **Sizden yüz kişi, bin kişiyi mağlûb eder** yani, kâfirlerden bin kişi ile savaşabilir ve onları mağlûb eder.(Enfâl/65) Yüce Allah Bedir günü onların kuvvetlerini kırmaları için Müslümanlardan bir kişiyi on müşriğe karşı savaşmakla yükümlü kıldı. Bedir günü müşrikler bozguna uğrayıp

²¹² Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.187-90

kuvvetleri kırılınca, Müslümanların yükünü hafifletti: **Şimdi Allah sizden hafifletti** yani, Bedir savaşından sonra yükünüzü hafifletti **ve bildi ki sizde bir zaaf var. O halde sizden sabırlı yüz kişi olursa ikiyüz kişiyi mağlûb eder** yani, ikiyüz müşrikle savaşabilir ve onları mağlûb eder, **sizden bin kişi olursa Allah'ın izni ile ikibin kişiyi mağlûb eder** yani, müşriklerden ikibin kişiyle savaşabilir ve onları mağlûb eder.(Enfâl/66) Bedir savaşından bir sene sonra Uhud günü Müslümanların bozguna uğramaları üzerine Âl-i İmrân sûresinde şu buyruk nâzil oldu: **İki ordunun karşılaştığı gün** yani, Müslümanlar topluluğu ile müşrikler topluluğunun Uhud günü karşı karşıya gelip Nebi ile sebat gösteren 18 kişi dışında Müslümanların geri dönüp kaçtıkları gün **içinizden yüz çevirenleri** yani, bozguna uğrayarak savaştan kaçanları, **sadece yaptıkları bazı işler sebebiyle** yani, yerlerinden ayrılarak Nebi'ye karşı gelmeleri sebebiyle. Çünkü Nebi Uhud günü okçulara, "yerinizden asla ayrılmayın" dediği halde onlar yerlerinden ayrılmışlardı. **Şeytan yoldan çıkarmak istedi. Bununla birlikte Allah kendilerinden affetti** yani, onları cezalandırmayıp hepsini toptan imha etmemekle affetti. **Kuşkusuz Allah gafurdur, halimdir.**(Âl-i İmrân/155) *Uhud günü bozguna uğrayıp kaçan kimselere Bedir günü kaçanlar için öngördüğü üzere ateş azabını takdir buyurmamıştır. İşte bu, ağır hükümden sonra bir ruhsattır.* Dedi: Müslümanlar Huneyn günü de bozguna uğradılar. Allah Teâlâ bunu şu buyruğunda dile getirmektedir: **Huneyn günü de size yardım etti. Hani çokluğunuz sizi böbürlendirmişti de size bir faydası olmamıştı; genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelmişti. Nihayet arkanızı dönmüştünüz** yani, Nebi ile beraberindeki bir grup dışında kaçıp gitmişsiniz. Müslümanlardan kaçanlar Mekke'ye²¹³ kadar varmıştı, buna rağmen Allah onları cehennem azabıyla tehdit etmemiştir. Bu da, Uhud savaşından sonra olmuştu.(Tevbe/25)²¹⁴

---

²¹³ Tahkikli metinde böyledir. Doğrusu "Medine'ye" olmalıdır.

²¹⁴ Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.269-70

SONUÇ

Mukâtil b. Süleyman eserleriyle İslam tarihine adını unutulmaz bir biçimde yazmış büyük bir âlimdir. Eserlerinin isimlerine bakarak hepsinin kendi alanlarında ilk olma şerefine ulaştığı rahatlıkla söylenebilir. Kendisinden sonraki kitabet ve tefsir geleneğini çok güçlü bir şekilde etkilemiştir. Nitekim Tefsirinin Taberî Tefsirine neredeyse iki asır mukaddem olması bunun en açık göstergesidir.

Kitab'ı Tefsir'i Hamse Mie Âye Min'el-Kur'an adlı eser çevresinde tespit ettiğimiz kadarıyla Mukâtil'in fikhî yaklaşımı şu şekildedir:

Mukâtil fikhî oluşturan ilmi sırayla Kur'an, Hadis, meşhur Sahabe ve nadiren de meşhur Tabiîn âlimlerinden alır. Fıkıh anlayışı ise temelde Kur'an üzerinde ve etrafında oluşup, şekillenmiştir. Ahkâm ayetleri yanında pek çok ahkâm hadisi Sahabi ve Tabiîn'in fikhî görüşlerini de yansıtmaktadır. Bu noktada peygamberimizden sonra dört halife ve Abadile'nin görüşlerine dayanmış, sonradan rivayetle meşhur olan (Cabir, Aişe, Ebu Said, Ebu Hureyre gibi) sahabilerden ise nispeten daha az rivayet etmiştir. Tabiîn âlimlerinden ise Ata ve İbrahim'in dışında fikhî görüş aldığı kişiler son derece azdır. Meseleler karşısında Sahabe ve Tabiîn reyine mutlaka müracaat eden Mukâtil otoritelerin bittiği yerde bizzat kendisi rey ve hüküm üretir. Ancak sistematik bir yöntemle fikhî yorum üretmemiştir. Ancak sorunlar ve ihtiyaçlar seviyesinde kalmıştır. Fikhî malumatı bütünlük içinde kullanmış, rey ortaya koyarken naslardan bağımsız hareket etmemiştir.

Mukâtil daima Kur'an ayetlerinin dilini, bazen de hadislerin dilini açıklar. Zira nasların sadece okunması, anlaşılması için yeterli olmaz. Bundan dolayı Mukâtil nastan doğrudan reye, içtihada geçmemektedir. İstilah açıklamaları, takdim ve tehir, vücuh ve nezâir, nasların anlamını tespit için titizlikle kullanılır. Fikhî konuların dayandığı farz, vacip, sünnet, nafîle, tatavvu, helal, haram, maruf, münker gibi temel fikhî hükümleri ve kavramları nasıl anlamlandırdığı da Mukâtil'in ifadelerinden hareketle anlaşılmaktadır.

Nasların konumunu sebab-i nuzül, tarihi ortam, ilgili ayet ve hadisler ile sistemli bir tefsir faaliyeti ile açan Mukâtil bunun arkasından naslar arası ilişkiler ağını başta nesh olmak üzere, ruhsat, istisna ve tahsis gibi bağlar içinde açıklar. Görüldüğü kadarıyla

Mukâtil'in başta Kur'an olmak üzere fikhî malzemeyi teşkil eden naslara dair olan dil ve bağlam bilgisi onun en ayırdedici özelliğidir.

Mukâtil fikhın ahlaki ve uhrevi yönüne de önem vermiş, bunlar olmaksızın eksik kalacağını düşünmüştür. Bu nedenle Allah'ı çok zikretmek, tövbe etmek, amellerin sevabı, günahların cezası üzerinde uzun uzun durduğu gibi zulmetmeyip adaletle hükmetmek ve bu konuda emr-i bi'l-maruf ve nehyi an'il-münker yapmayı da teşvik etmiş bunun son sınırı olarak cihad farızası üzerinde de durmuştur. Bunlar onun fıkıh anlayışının tamamlayıcı unsurları olarak sık sık zikredilmektedir.

Mukâtil sadece bir müfessir değil aynı zamanda bir fakihtir. Fıkıh alanında cahiliye devri ve ehl-i kitap kültürünün etkisinde kalmamıştır. Lüzumu halinde içtihat ve reye başvurmuş ve bunu yaparken nasların çerçevesi içinde hareket etmiştir.

KAYNAKLAR

- ARAS Mehmet Özgü, *Ebu Hanife'nin Hocası Hammad ve Fıkhi Görüşleri*, Beyan Yayınları, 1. b. İstanbul, Ekim 1996
- BAĞDADÎ, el-Hatîb Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Târihu Bağdat*, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, ts.
- CERRAHOĞLU İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB y. C.I-II, Ankara, 1988
.....“*Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri*”, A.Ü.İ.F. Dergisi, C. XXI, 1976 Ankara
- CUMAYEV Eziz, *Ameli Konuların Dayandığı Hadisler Açısından Malik-Buhari Mukayesesi*, Uludağ Ün. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi Bursa-2005
- ÇELİK İbrahim, *Mukatil b. Süleyman ve Tefsirdeki Metodu*, , Bursa 2000
“*Kur'an'da Haberi Sıfatlar ve Mukatil b. Süleyman'a Atfedilen Teşbih Fikri*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı.2, c.2. yıl.2, 1987
- EFE Seyfullah, *Mukâtil Bin Süleyman Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl* · DEÜ SBE Basılmamış Yüksek Kisans Tezi,/145407 Türkçe İzmir, 2004· 113 sayfa.
- ERKİN Shafiqullah, *İslâmlaşma Sürecinde Belh Şehri*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 150 Sayfa, 0230208231, Isparta, 2005.
- ERYARSOY Muhammed Beşir, *Ahkâm Ayetleri Tefsiri*, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005
..... *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, İşaret y. 1.b, İstanbul 2004,
- FERİD Ahmed, *Tefsir'u Mukatil b. Süleyman* ,1-3, Tahkik: Dâr'ul-Kutubi'l İlmîyye, Beyrut, h.1424, m. 2003
- GOLDFELD Isaiah, Edited By, *Kitab'u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an*, Matbaa'tu Dar'il Meşrik, Bar-Ilan Univercity, İsrail,1980
- GÜNDÜZ Eren, *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmu'ul-Fikhî Adlı Eseri*, Yayınlanmamış

Doktora Tezi, 210163 Uludağ Ün. SBE, Bursa-2007.

GÜNGÖR Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul, Ocak 1996, İstanbul,176 s.

HAMURCU Mahmut Fevzi, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir*, Fecr y. , 1.b Eylül-2009, Ankara

HASAN Ahmet, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*, Trc. Haluk Songur, Rağbet y.1.b, İst., Haziran-1999

İBNİ ENES Malik, *Muvatta*, c.I-II, , thk. M. Fuad Abdulbaki, Dar'u İhya'it-Turas'il-Arabi, Beyrut-Lübnan, 1985-1406

İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *Vefeyât-ül-A'yân ve Enbâu Ebnâ-i Ehli'z-Zaman*, c. V, (thk. İhsan Abbas), Dâr'ul-Masâdir, Beyrut, 1997

İBN HACER el-Askalanî, Şehâbüddîn Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut, 1996. (thk. Halil Me'mun Şiha, Ömer Selami, Ali b. Mesud), Dâr'ul-Ma'rife,

İBNU NEDİM, *el-Fihrist*, el-Matbaatü'l-İstikâme, Kahire, 1348

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, DİB *Mukatil b. Süleyman Maddesi*

KARAMAN Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil y. İstanbul, 1989.

KOÇ Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi, es-Şalebi (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/167) Rivayetleri*, , Kitâbiyât y., 1. Baskı Mayıs 2005

KUTLU Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*. DEM y. Kasım 2008, İstanbul. ....*Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV y. 2002, Ankara

MAHMUTOĞLU Yakup, “*Mukatil b. Süleyman'ın (Ö.150 H.) “Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l Kur'an'il-Kerim [Beş Yüz Âyetin Tefsiri]” Adlı Kitabının Kısaca Tanıtımı Ve Ahkâm Ayetleri Açısından Değerlendirilmesi” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.13, Nisan 2009

TÜRKER Ömer, *Mukatil b. Süleyman`ın Kur`an-ı Tevil Yöntemi*, SÜ SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi/81265 Türkçe,1999, 88s.

ŞEHHÂTE Abdullah Mahmud, , *Tefsir`u Mukatil b. Süleyman*, Dirase ve Tahkik, C.I-IV, ve *el-Cuz`ul-Hâmis*, (Doktora Tezidir) 1989 el-Hey`et`ul-Mısriyyet`ul-Âmme lil-Kitâb

ÖZEK Ali, Hazırlayan, *El-Vucûh ve`n-Nazâir*, Mukatil b. Süleyman, İSAV, İstanbul, 1993

YAZICI İshak, *Ebu`l-Leys es-Semerkandî`nin Mukatil İbn Süleyman`ın Tefsiri İle Münasebeti*, Seminer II, Basılmamış Doktora Semineri, 1979

YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi, *Kur`an-ı Kerim Meâli*, Hazırlayan ve Notlandıran Dücane Cündioğlu, Nizam yay., 1998, İstanbul

EKLER

EK- 1 : HADİSLERİN ESERDE GEÇTİĞİ YERLER

Senediyle Nakledilen Hadisler

1. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.30,
2. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.41
3. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.47
4. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.76
5. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.76-77
6. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.117
7. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.163
8. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.163
9. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.164
10. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.174-5
11. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.175
12. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.190
13. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.16
14. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.40
15. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.42
16. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.166
17. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.164
18. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.21
19. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.66
20. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.76
21. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.147
22. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.102
23. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.14
24. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.21-22

25. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.22
26. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.21
27. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.173-4
28. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.69-70
29. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.17
30. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.154-5
31. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.19
32. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.76
33. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.24-25
34. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.120-1. Eryarsoy tercümesi " Kim bir Müslümanın malını, *o yolla kesip almak* amacıyla yalan yere yemin edecek olursa," şeklindedir. Metin "...facir (yalancı) yemin edecek olursa," şeklinde de tercüme edilebilir.
35. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.26
36. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.19
37. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.77-78
38. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.171
39. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.13
40. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.146
41. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.22

Mürsel Hadisler

1. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.13
2. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.41. " sonra Allahu ekber -bir [iki] defa-" Köşeli parantez Eryarsoy tarafından tercümeye eklenmiştir
3. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.14, Teym yanlışlıkla Teyn yazılmış ve öyle çevrilmiştir.
4. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.83
5. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.164

Munkatı Hadisler

1. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.130-1

Senediyle Nakledilmeyen Hadisler

1. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.15
2. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.17
3. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.23
4. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.29 I. Goldfeld ise hatalı bir biçimde Ubeydullah b. Sabit'in hadisi ref ettiğini iddia etmektedir. Çünkü bu konuda meşhur hadisler vardır.
5. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.30
6. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.31
7. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.32-33
8. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.37
9. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.43
10. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.52-53
11. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.57-8
12. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.62
13. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.65
14. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.66
15. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.67
16. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.
17. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.70
18. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.72-73
19. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.77
20. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.83. Mukatil'in tefsirinde de benzer açıklama vardır.
21. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.86
22. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.86
23. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.87

24. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.104
25. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.108-109
26. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.110-111. {yani, sağ el ile sol ellerinin kesilmesi} Eryarsoy tercümesi böyledir. Doğrusu 'sol ayağının'şeklindedir. Bkz. s.111
27. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.112-113. Metinde Subabe ismi hatalı olarak ilk harfi He ve Dat ile yazılmıştır. Eryarsoy bunu Sad şeklinde olması gerektiğini belirtmektedir.
28. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.114-5
29. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.115
30. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.117-8
31. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.119-120
32. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.121-2. Mukatil tefsirinde bunu diyen kişinin el-Munzir b. Rifaah olduğunu belirtir.
33. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.123-4. Mukatil tefsirinde bunu diyen kişinin Sabit b. Rifaah olduğunu belirtir.
34. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.137-8
35. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.141-5. Mukatil tefsirinde Nebi' nin ashabından olanın Abdurrahman b. Avf, Ensar' dan olanın ise Itban bin Malik olduğunu bildirir.
36. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.146
37. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.153 bu rivayetin isnadı Mukatil' in tefsirinde 'beşyüz yıllık mesafe' olarak vardır. İsnad; Abdullah, Babası, Ebu Salih, Mukatil, Ata, İbni Abbas, Nebi (sav) şeklindedir. Bkz. Tefsir' u Mukatil b. Süleyman, c.III, s.308 Tahkik: Ahmed Ferid, Dâr' ul-Kutubi' l İlmiyye, Beyrut, h.1424, m. 2003
38. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.157. Mukatil tefsirinde ayet ile ilgili kişilerin isimlerini vermektedir.
39. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.159
40. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.160
41. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.164. "kadının razı olduğu" Bu ibare Eryarsoy tercümesinde atlanmıştır. Bkz Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.189, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005

42. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.164-5. "yani adaletli davranmamaktan" bu ibare Eryarsoy tercümesinde atlanmıştır. Bkz. Ahkam Ayetleri Tefsiri, s.191, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005
43. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.171-2
44. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.173
45. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.174
46. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.177-8
47. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.186-7
48. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.196-7
49. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.203-4
50. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.206. " gelin size bağışta bulunayım ve sizi güzellikle sahvereyim. Yok eğer Allah' ı, O' nun Rasûlü' nü ve" bu metin ibarenin aslında yoktur.
51. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.215
52. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.215-7."İbni Mesud lehunne yerine lehum okurdu" bu metin ibarede tercüme edilmemiştir. Bkz. Ahkam Ayetleri Tefsiri, s. 245, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005
53. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.218-224
54. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.224-5
55. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.227
56. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.253
57. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.260-1 Tefsirinde bunu peygamberden aktaranın Mukatil olduğu isnadı ile verilmektedir. Ancak Mukatil' den peygambere varan isnad yoktur. Kanaatimce Mukatil isnadı verdiği halde imlası hıfzedilememiştir. Bkz. Tefsir' u Mukatil b. Süleyman, c.II, s.304, Tahkik: Ahmed Ferid, Dâr' ul-Kutubi' l İlmiyye, Beyrut, h.1424, m. 2003
58. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.271-2

EK- 2 : SAHABÎ KAVİLLERİNİN ESERDE GEÇTİĞİ YERLER

Ebu Bekir es-Sıddık

1. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.131
2. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.170
3. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.204
4. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.210

Ömer b. Hattab

5. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.210
6. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.29
7. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.31
8. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.199
9. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.15-16
10. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.102
11. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.206
12. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.265
13. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.97.
14. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.139
15. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.163
16. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.175
17. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.196
18. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.206

Osman b. Affan

19. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.189
20. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.193-4

Ali b. Ebi Talib

21. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.19
22. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.39
23. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.101. İkinci dedi ifadesi Hz Ali'ye ait olmayabilir. O halde Mukâtil'in verdiği bir bilgi olarak kabul edilmelidir.

24. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.166
25. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.190
26. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.22
27. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.154
28. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.235
29. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.43
30. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.139

Abdullah b. Mesud

31. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.42
32. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.63
33. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.149
34. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.71
35. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.155
36. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.185
37. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.194
38. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.21
39. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.97
40. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.97
41. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.152
42. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.162. "-İbni Mesud 'İbâd' kelimesini 'abîd okurdu" bu ibare Eryarsoy tercümesinde atlanmıştır. Bkz Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.188, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005
43. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.216. "-İbni Mesud lehunne yerine lehum okurdu" bu metin ibarede tercüme edilmemiştir. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s. 245, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005
44. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.228-9
45. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.245-6. "-İbni Mesud bunu 'min siyâbihinne-elbiselerinden bazısını' şeklinde okurdu" bu kısım Eryarsoy tercümesinde atlanmıştır. Ayrıca Eryarsoy tercümesi burada kısaltılmış ve karışıktır. Bkz.Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.276, İşaret y. 1. bsk. İstanbul 2005
46. Kitab' u Tefsir'i Hamse Mie Âye Mine'l-Kur'an, s.279-280

Abdullah b. Abbâs

47. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.63
48. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.80
49. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.85
50. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.101
51. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.102
52. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.131
53. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.190
54. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.103
55. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.170
56. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.176
57. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.210
58. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.17
59. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.25
60. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.170
61. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.202-3
62. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.35
63. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.53
64. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.107
65. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.149
66. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.152
67. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.189
68. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.235

Abdullah b. Ömer

69. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.20
70. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.39
71. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.77. Rivayet iki ayrı isnadın birleştirilmesi gibi görünmektedir. Dolayısıyla İbni Abbas ile İbni Ömer' in aynı fikirde olduğunu da ifade ediyor olması daha muhtemeldir.
72. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.199

Ebu Hureyre

73. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.30

74. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.31. I. Goldfeld ibareyi "ikra bi a'cemiyyin fi nefsike" şeklinde yazmıştır Ancak Eryarsoy bunu "ya a'cemiyyu" şeklinde takdir etmiştir. Dolayısıyla tercümesi sorunludur. İbarede yâ edatı değil bi edatı geçmektedir. Bu da iki anlama gelebilir: İçinden a'cemîce (yabancı dilinde) oku ya da yabancı gibi içinden oku. Bkz. Ahkâm Ayetleri Tefsiri, s.57 Burada ya ibare ya da tercüme yanlıştır. Ancak İmam Malik'in Muvatta kitabında benzer bir rivayette " ikra biha fi nefsike ya farisiyyu" şeklinde geçen ibare Eryarsoy' u haklı göstermektedir. Bkz. Muvatta c.1, s.84-5

75. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.165-6

Ebu' d-Derda

76. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.76

77. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.77

78. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.182

Ubey b. Ka' b

79. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.19. "Görevinden alınız" şeklindeki Eryarsoy tercümesi bize kulak tırmalayıcı bir aşırı yorum olarak gözükmektedir. Bunun yerine 'sıyrılıңыз ilişkimizi keseriz' şeklindeki bir tercüme daha şık ve anlamlı gözükmektedir.

80. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.193

Enes b. Malik

81. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.77

82. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.146

Zeyd b. Sabit

83. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.138-9

Aişe bt. Ebi Bekr

84. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.105

EK- 3 : TABİÎ KAVİLLERİNİN ESERDE GEÇTİĞİ YERLER

Atâ b. Ebî Rebah

1. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.23-24
2. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.42
3. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.48
4. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.80
5. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.92.
6. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.101
7. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.101
8. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.102
9. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.105
10. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.105
11. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.278

İbrahim en-Nehai

12. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.131
13. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.166 I.
14. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.167-8
15. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.189-90

Dahhak b. Muzahim

16. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.201
17. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.232-3

Hammad b. Ebi Suleyman

18. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.193

Muhammed b. Sirin

19. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.30

Şureyh b. Haris

20. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.210

Bişr b. Teym

21. Kitab' u Tefsir' i Hamse Mie Âye Mine' l-Kur' an, s.224

EK-4 : TAHKİKİLİ METNİN BAŞLANGIÇ, İMAN VE NAMAZ TEFSİRİ İLE SON SAYFALARI

١ ب بسم الله الرحمن الرحيم

رب يسر وامن واختم بخير في عافية

اخبرنا القاضي ابو عبد الله محمد بن علي بن زاذنج قال :
حدثنا عبد الخالق بن الحسن قال : حدثنا عبد الله بن ثابت
عن ابيه عن الهذيل بن حبيب عن مقاتل بن سليمان رضى
الله عنه . ١

تفسير الحلال والحرام عن مقاتل بن سليمان الخراساني

قال مقاتل : ان على جسر جهنم تسع قناطر محابس يسأل العبد
عند اولهن عن الايمان بالله عز وجل . فان جاء به تاماً
مخلصاً جاز الى الثاني فيسأل عن الصلوة . وان جاء به تاماً جاز
الى الثالث فيسأل عن الزكوة . فان جاء به تاماً جاز الى الرابع فيسأل
عن الصيام . فان جاء به تاماً جاز الى الخامس فيسأل عن الحج .
فان جاء به تاماً جاز الى السادس فيسأل عن العمرة . فان
جاء به تاماً جاز الى السابع فيسأل عن المظالم . فان لم يكن يظلم
احداً جاز الى الجنة . فذلك قوله سبحانه [٨٩ : ١٤] ان ربك لبالمرصاد ،
يعني ملئكة يرصدون العباد على جسر جهنم في هذه المواطن السبعة
فيسلونهم عن هذه الخصال السبع ٢ . ولا تقبل الاعمال الا بالايمان .

-
- ١ — لقد ترجمت رجال اسناد الكتاب ، مؤلفيهم وناقليهم ، في التوطئة .
٢ — ٢ : ٢٣٨ ب : (ان ربك لبالمرصاد) يعني الصراط. وذلك ان جهنم عليها
سبع قناطر ، كل قنطرة مسيرة سبعين عاماً . على كل قنطرة ملائكة قيام ،
وجوههم مثل الجمر واعينهم مثل البرق باوائلهم [على الحاشية : لعله
بايديهم] المحاسر والمحاجر والكلايب ، يسلون في اول قنطرة عن الايمان

تفسير الايمان

قال مقاتل : من امن بما في القرآن فقد امن بجميع ما امر الله عز وجل . قال : فذكر الايمان في السورة التي يذكر فيها البقرة ، قوله سبحانه وتعالى [٢ : ١ - ٣] الم . فلك الكتاب ، يعني هذا القرآن ؛ لا ريب فيه ؛ انه من الله عز وجل جاء . ثم قال : القرآن هدى ؛ يعني بيان من الضلالة ؛ للمتقين ؛ يعني الذين يتقون الشرك . **الذين يؤمنون بالغيب /** ، يعني بغيب القرآن انه نزل من الله تعالى على محمد صلعم ؛ يحلون خلاله ويحرمون حرامه ويعملون بما فيه ٤ . وان من اصل ايمان الذي في القرآن قوله سبحانه وتعالى [٢ : ١٧٧] **البر من امن بالله ؛** يعني من صدق بتوحيد الله ، **واليوم الاخر** ، [يعني] ٥ وصدق بالبعث

-
- وفي الثاني يسلمون عن الصلوات الخمس وفي الثالث يسلمون عن الزكوة وفي الرابع يسلمون عن صوم شهر رمضان وفي الخامس يسلمون عن حج البيت وفي السادس يسلمون عن العمرة وفي السابع يسلمون عن مظالم الناس .
- ٣ - في الاصل : سقبل .
- ٤ - ١ : ٣ ب : وذلك ان كعب بن الاشرف وكعب بن اسيد لما دعاهما النبي صلعم الى الاسلام قالا : ما انزل الله كتابا من بعد موسى تكثيباً به . فانزل الله عز وجل من قولهما (الم . ذلك الكتاب) يعني هذا الكتاب الذي كثرت به اليهود (لا ريب فيه) يعني لا شك فيه انه من الله جاء وهو انزله على محمد صلعم . ثم قال : هذا القرآن (هدى) من الضلالة (للمتقين) الشرك ثم تعبه فقال سبحانه : (الذين يؤمنون بالغيب) يعني يؤمنون بالقرآن انه من الله تعالى جاء وهو انزله على محمد صلعم ، فيحلون خلاله ويحرمون حرامه ويعملون بما فيه .
- ٥ - من ١ : ٢٧ : وفي سياق كلام التفسير اسقاط واضطراب .

الذي فيه جزاء الأعمال أنه كائن ، والملائكة ، يعني وصدق الملائكة أنهم حق ، والكتاب ، يعني وصدق بكل كتاب أنزله الله عز وجل أنه حق ، والنبين ، يعني وصدق بالنبين كلهم أنهم حق . فهذا من أصل الإيمان .

مقاتل عن عبد الله بن بريدة قال : جاء جبريل الى النبي صلعم في صورة اعرابي ، والنبي لا يعرفه ، فقال : يا محمد ما الإيمان ؟ قال النبي صلعم : ان تؤمن بالله واليوم الآخر والملائكة والكتاب والنبين والبعث بعد الموت والقدر خيره وشره . قال : فاذا فعلت ذلك فانا مؤمن ؟ قال : نعم . قال : صدقت . قال : فما الاسلام ؟ قال : تشهد الا لله الا الله وان محمداً رسول الله وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم شهر رمضان وتحج البيت . قال : فاذا فعلت ذلك فانا مسلم ؟ قال : نعم قال : صدقت . قال : فما الاحسان ؟ قال : تتقى الله عز وجل كأنك تراه فان لم تكن تراه فانه يراك . فلما انصرف من عند النبي صلعم قال : علي بالرجل . فلم يقدر عليه فعرفه عند ذلك فقال : هذا جبريل جاء يعلمكم امر دينكم ٦ .

قال : اخبرنا مقاتل عن ثابت البناني عن عبد الرحمن بن ابي

٢ ب ليلي عن كعب بن عجرة عن النبي صلعم في قوله / [٢٧ : ٨٩] **من جاء بالحسنة فله خير منها قال : الحسنة التوحيد . قال مقاتل : فله خير ، يعني فله منها خير ، يقول الخير كله من التوحيد ٧ .** وقال

---

٦ — انظر رواية عمر في صحيح مسلم وجامع الترمذي وسنن ابي داود والنسائي . راجع الفتح الكبير للبيهقي ، مصر (١٣٥١) ، ٣ مجلدات ، ج ١ ص ٥٠٥ — ٥١٠ .

٧ — ٢ : ٦٢ : ١ (من جاء بالحسنة) في الآخرة : يعني بلا اله الا الله (فله خير منها) فيها تقديم يقول : له منها خير . حدثني البهزلي عن مقاتل عن ثابت البناني عن كعب بن عجرة عن النبي صلعم في قوله عز وجل (من جاء بالحسنة) (ومن جاء بالسيئة) [٢٧ : ٩٠] قال : هذه تنجي وهذه تردى .

سبحانه في آية أخرى (٣٥ : ١٠) إليه يصعد الكلم الطيب ، يعني التوحيد ،
والعمل الصالح يرفعه التوحيد ، ٨ يقول به تقبل الاعمال فذكر الاعمال .

ابواب الصلوة

تفسير المحافظة على الصلوات في المواقيت

قال : ٩ قال : ١٠ اخبرنا مقاتل عن بشر بن تيم المدني عن النبي صلعم

قال : الصلوة عباد الدين ، فمن ترك الصلوة هدم الدين . ١١

قوله في السورة التي يذكر فيها البقرة (٢ : ٢٣٨) حافظوا على

الصلوات والصلوة الوسطى يعني الصلوة المكتوبة في مواقيتها ،

والصلوة الوسطى ، يعني صلاة العصر . ١٢ .

مقاتل عن ابي اسحاق عن الحرث عن علي عن النبي صلعم قال :

اخبرني جبريل عليه السلام ان الصلاة الوسطى صلاة العصر التي غفل

عنها نبي الله سليمان حتى نوارت بالحجاب . ١٣ .

---

٨ - ٢ : ١٠٢ : ١ (إليه يصعد الكلم الطيب) العمل الحسن ، يقول : الى

الله عز وجل يصعد في السماء التوحيد (والعمل الصالح يرفعه) يقول :

شهادة ان لا اله الا الله ترفع العمل الصالح الى الله عز وجل في السماء .

٩ - يعني عبد الخالق بن الحسن كما بينت في التوطئة .

١٠ - والارجح انه عبد الله بن ثابت مع حذف رجلين من سلسلة الاسناد

الى مقاتل .

١١ - قابل بالرواية التي في شعب الايمان للبيهقي عن عمر . انظر الجامع

الصغير للسيوطي : القاهرة (١٩٥٤) ، ج ٢ ش ٥١ .

١٢ - ١ : ١٣٩ : (حافظوا على الصلوات) الخمس في مواقيتها ، وسياق

الكلام متساو .

١٣ - لا توجد صلة هذه الجملة في كتب الحديث التسعة المرسوز اليها في

المعجم المفهرس لوتيسك ، ليدن (١٩٣٦ - ١٩٦٩) : ٧ مجلدات . راجع

مثلا مسند أحمد ، مصر (١٣١٣) ، ٦ مجلدات ، ج ٥ ص ٢٢ .

قال : واما قوله [٢ : ١٥٣] واستعينوا بالصبر والصلوة . يعني
استعينوا على طلب الاخرة بالصبر على الفرائض والصلوات الخمس .
حافظوا عليها في مواقيتها ١٤ نظيرها ١٥ فيها ان الله مع الصابرين .
مقاتل : ان اول صلوة فرضت من الخمس صلوة الاولى فلذلك ١٦
سميت صلاة الاولى لانها اول صلاة فرضت . قال : جاء جبريل لى النبي
صلع ، وهو بمكة حين زالت الشمس ، فصلى بالنبي صلعم صلاة الاولى
اربع ركعات ، والمسلمون خلف النبي صلعم يقتدون به والنبي صلعم يقتدي
١٣ بجبريل عليه / السلام . ثم جاء في وقت صلاة العصر فصلى به العصر
اربع ركعات ، والمسلمون يقتدون بالنبي صلعم
والنبي عليه السلام يقتدي بجبريل . ثم جاء حين
غابت الشمس فصلى به المغرب ثلاث ركعات . ثم جاء حين ذهب بياض
النهار ، يعني الشفق ، واظل الليل فصلى به العشاء اربع ركعات . ثم
جاء بعد ما طلع الفجر فصلى به الفجر ركعتين . ١٧
قال : ١٨ حدثنا مقاتل عن الكاهلي الاعمش ١٩ عن خزيمة بن عبد

-
- ١٤ — ١ : ١٢٥ : بعد تساوي ما تقدم من الكلام : الصلوات الخمس نسي
مواقيتها نحو الكعبة حين عبرتهم اليهود بترك قبلتهم .
١٥ — انظر كتاب الاشباه والنظائر (الوجوه والنظائر) لمقاتل بن سليمان .
تحقيق عبد الله محمود شحاته ، القاهرة (١٩٧٥) ، حيث اقتبس المادة
كلها .
١٦ — في الاصل : فكذلك .
١٧ — رواية مراجع الحديث المشهورة هي : امي جبريل . راجع بسند
أحمد ، مصر (١٣١٣) ، ٦ مجلدات ، نجد رواية ابن عباس في ج ١ ص ٣٢٢
ورواية أبي سعيد في ج ٣ ص ٣٠ .
١٨ — والارجح انه عبد الله بن ثابت كما في ١٠ .
١٩ — قابل بالاسناد في صفحة ١٥ . وفي الاصل : مقاتل الكاهلي عن الاعمش

الرحمن عن عمر بن الخطاب رضوان الله عليه قال : وقت صلاة العشاء بعد العتمة الى نصف الليل ووقت صلاة الاولى حين تزول الشمس . ٢٠
 قال : حدثنا مقاتل عن سعيد بن صالح عن سعيد بن المسيب عن ابي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلعم انه قال في حديث له : لا تزال امتي بخير ما اسفروا صلوة الصبح وصلوا العشاء قبل اشتباك النجوم . ٢١

تفسير الصلوة الفريضة الخمس لوقتها مع الفريضة

قال سبحانه في السورة التي يذكر فيها بني اسرائيل [١٧ : ٧٨] اقم الصلوة لنلوك الشمس . حدثنا مقاتل عن عطاء عن ابن عباس عن عمر بن الخطاب رضوان الله عليه عن النبي صلعم قال : لنلوك الشمس ، قال : لزوال الشمس عن بطن السماء . قال مقاتل : يعني به صلوة الاولى فاعصر . الى غسق الليل : يعني ظلمة الليل المغرب والعشاء : وقرآن الفجر ، يعني صلاة الغداة : ان قرآن الفجر كان مشهوداً ، يعني تشهد ملائكة الليل والنهار . ٢٢

٣ ب قوله سبحانه في السورة التي يذكر / فيها هود [١١ : ١١٤] اقم الصلوة طرفي النهار : يعني صلوة الفجر ٢٣

- ٢٠ — فقه عمر .
 ٢١ — في ٢ : ١٢١ أ : حدثنا ابو جعفر قال حدثنا الباقيل عن مقاتل
 ٢٢ — ١ : ٢١٨ ب : (النلوك الشمس) يعني اذا زالت الشمس عن بطن السماء ، يعني عند صلاة الاولى والعصر (الى غسق الليل) يعني ظلمة الليل اذا ذهب الشفق ، يعني صلاة المغرب والعشاء (وقرآن الفجر) يعني قراءة صلاة الغداة (ان قرآن الفجر كان مشهوداً) تشهد ملائكة الليل وملائكة النهار . جمع الصلاة الخمس في هذه الاية كلها .
 ٢٣ — ١ : ١٧٦ ب : الغداة .

وصلاة الاولى والعصر ، **وزلنا من الليل** ، يعني صلاة المغرب والعشاء ،
وحين تصبحون [٣٠ : ١٧ - ١٨] ، يعني صلوة الفجر . **وعشيا** ،
 [يعني] ٢٤ صلوة العصر ، **وحين تظهرون** ، يعني صلوة الاولى .
 مقاتل عن أبي عمرو عن أبي عياض عن ابن عباس في قوله سبحانه
فسبحان الله حين تمسون وحين تصبحون الى قوله عز وجل **وعشيا وحين
 تظهرون** قال : يعني بها ان صلوة الخمس . فبذره المكتوبة خاصة . ٢٥

وتفسير التطوع مع المكتوبة

في السورة التي يذكر فيها هل اتى على الانسان [٧٦ : ٢٥ - ٢٦]
وانكر اسم ربك ، يعني الاخلاص في الصلوة ، **بكرة واصيلا** ، يعني بكرة
 صلاة الغداة واصيلا يعني بالعشي صلاة الاولى والعصر ، **ومن الليل
 فاسجد له وسبحه** ، يعني فصل ٢٦ له ، يعني المغرب والعشاء ، ثم ذكر
 التطوع فقال سبحانه **وسبحه ليلا طويلا** ، يعني صل ٢٧ بالليل
 له طويلا ٢٨ . قال : ٢٩ قال النبي صلعم : ثلاث علي فريضة وهن لكم
 تطوع : قيام الليل وانوتر والسواك . ٣٠

-
- ٢٤ - ٢ : ١٧٧ .
 ٢٥ - انظر الطبري ، جامع البيان ، بولاق (١٣٢٨) ، ٣٠ جزء ١ ، ج ٢١
 ص ٢٠ - ٢١ .
 ٢٦ - في الاصل : **فصلي** .
 ٢٧ - في الاصل : **صللي** .
 ٢٨ - ٢ : ٢٢٢ : ١ : (وانكر اسم ربك بكرة واصيلا) يعني اذا صليت صلاة
 الغداة ، وهو بكرة ، فكبر واشهد ان لا اله الا هو ، واصيلا اذا امسيت
 وصليت صلاة المغرب فكبره واشهد ان لا اله الا هو ، فهو براءة من الشرك
 فذلك قوله (وانكر اسم ربك) بشهادة ان لا اله الا هو . قال : كان رسول
 الله صلعم يصلي الغداة ثم يكبر ثلاثة واذا صلى المغرب كبر ثلاثة (ومن

تم الكتاب والحمد لله رب العالمين

تم الكتاب والحمد لله رب العالمين ، حيدا كثيرا طيبا مباركا كما
ينبغي لجلال وجهه وعظم سلطانه .

وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه الطيبين الطاهرين وسلم
تسليما كثيرا الى يوم الدين ورضي الله عن الصحابة اجمعين .

وافق الفراغ من تعليقه يوم الثلاثاء رابع شهر جمادى الاول من
شهور سنة اثنتين ١٠٢ وتسعين وسبعماية ، احسن الله عاقبتها لقرون
العالم .

على يد العبد الفقير المعترف بالتقصير الراجي عفوية القدس
محمد بن هارون بن محمد الجنيني غفر الله تعالى له ولوالديه ولمن دعا
له بالتوبة والمغفرة ولجميع المسلمين والمسلمات والمؤمنين والمؤمنات
الاحياء منهم والاموات .

تم الكتاب بحمد الله بارئنا

ومن بلائك بعد الموت يحيينا

وقد علمت بان اليد بالية

تحت التراب ويبقى خطها حيا ١٠٤

١٠٣ - في الاصل : اثنين .

١٠٤ - لقد قص سطر بيت الشعر الاخير عندما اصلح هامش الكتاب .

ÖZGEÇMİŞ

Kazım Dönmez 1970 yılı, Malatya ili doğumludur. Ailesi ile 1972'de İstanbul'a geldi. Tüm eğitimini burada tamamladı. Vefa Lisesinden mezun olduktan sonra 1994 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Çeşitli eğitim kurum ve komisyonlarında çalışan araştırmacı halen din eğitimi alanında öğretmen olarak (Atatürk Çağdaş Yaşam Çok Programlı Lisesi, 1999-2006, Kazım Özalp İÖO 2006-...) hizmet vermektedir. Yayınlanmış yazı ve çalışmaları vardır. Evlidir.